

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERDE DİN EĞİTİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
MÜSLÜM COŞAR**

**DANIŞMAN
Doç. Dr. MAHMUT DÜNDAR**

VAN - 2021

KABUL ve ONAY SAYFASI

Müslüm COŞAR tarafından hazırlanan “Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Doç. Dr. Mahmut DÜNDAR Felsefe ve Din Bilimleri, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Başkan: Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK Felsefe ve Din Bilimleri, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK Felsefe ve Din Bilimleri, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Dr. Öğr. Üyesi İslam MUSAYEV Felsefe ve Din Bilimleri, Hakkari Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Tez Savunma Tarihi:	14/06/2021
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullediğimi beyan ederim. (14/06/2021)

Müslüm COŞAR

(Yüksek Lisans Tezi)

Müslüm COŞAR

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Haziran, 2021

ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERDE DİN EĞİTİMİ

ÖZET

Bir literatür taraması olan “*Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi*” konulu tez çalışması özel gereksinimli bireylerin hayatında din ve din eğitiminin yeri ve önemini araştırmayı amaçlamaktadır. Özel gereksinimli bireylerde din eğitimiyle ilgili ulaşılabilen çalışmalarda tüm özel gereksinim türlerine dair geniş bir perspektifin olmayışı böyle bir araştırma konusunun seçilmesine zemin hazırlamıştır.

Özel gereksinimli bireylere yönelik din eğitiminin araştırıldığı bu tez, giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde kapsam, problem, amaç ve önem ortaya konmuş ve araştırma yönteminden bahsedilmiştir. Birinci bölümde din eğitimi bilimi ve özel gereksinimli bireylere dair kuramsal tanımlamalara yer verilmiştir. İkinci bölümde özel eğitim ve din eğitimi bilimlerinin multidisipliner birlikteliğini ortaya koyan bir yaklaşım sergilenmiştir. Ayrıca bu bölümde özel eğitim ve din eğitimi alanlarında uzman olan eğitimcinin varlığıyla ilgili detaylar ve bahsi geçen uzman eğitimcinin varlığının özel gereksinimli bireylere katkıları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde İslam’ın temel kaynaklarında özel gereksinimli bireylerin durumu incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise özel gereksinimli bireylerde din eğitimi geniş bir perspektif dâhilinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda ortaya çıkan teorik bilgi, ayrıntılı bir şekilde irdelenerek değerlendirilmiş ve özel gereksinimli bireylerde din eğitime dair sorunlara cevaplar aranmaya gayret edilmiştir. Elde edilen teorik bilgiler ışığında “Özel gereksinimli bireylerde din eğitimi nasıl olmalıdır?” ana sorunu altında bütün alt sorunlara dair gerekli önerilerde bulunulmuştur. Bu bağlamda özellikle değinilmesi gereken en önemli sonuç özel gereksinimli bireylerin özel gereksinim alanları dikkate alınarak özel gereksinim alanlarına özgü araç-gereç ve materyallerle desteklenmiş eğitim ortamında özel eğitim ve din eğitimi formasyonu almış uzman tarafından eğitilmesinin bir gereklilik olduğu sonucudur.

Anahtar Kelimeler : Din, Eğitim, Din Eğitimi, Özel Gereksinimli Birey
Sayfa Sayısı : IX + 127
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Mahmut DÜNDAR

(M.Sc. Thesis)

Müslüm COŞAR

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
June, 2021

(RELIGIOUS EDUCATION FOR INDIVIDUALS WITH SPECIAL NEEDS)

ABSTRACT

The thesis study on “*Religious Education for Individuals with Special Needs*”, which is a literature review, aims to investigate the place and importance of religion and religious education in the lives of individuals with special needs. The absence of a broad perspective on all types of special needs in accessible studies on religious education in individuals with special needs paved the way for the selection of such a research topic.

This thesis, in which religious education for individuals with special needs is researched, consists of an introduction and four main chapters. In the introduction part, the scope, problem, purpose and importance were presented and the research method was mentioned. In the first part, the science of religious education and theoretical definitions of individuals with special needs were given. In the second part, an approach that reveals the multidisciplinary unity of special education and religious education sciences was demonstrated. In addition, in this section, details about the presence of educators who are experts in special education and religious education and the contributions of the expert educator to individuals with special needs were discussed. In the third chapter, the situation of individuals with special needs in the basic sources of Islam was examined. In the fourth part, religious education in individuals with special needs was tried to be dealt with in a broad perspective.

The theoretical knowledge that emerged as a result of the research was examined and evaluated in detail, and it was tried to find answers to the problems of religious education in individuals with special needs. In the light of the obtained theoretical information, necessary suggestions were made on all sub-problems under the main question of how religious education should be for individuals with special needs. In this context, the most important result that should be mentioned is that it is a necessity for individuals with special needs to be trained by specialists who have received special education and religious education formation in an educational environment supported by tools and materials specific to special needs areas, considering their special needs areas.

Key Words : Religion, Education, Religious Education, Individual with Special Needs
Quantity of Page : IX + 127
Supervisor : Assoc. Dr. Mahmut DÜNDAR

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZGEÇMİŞ.....	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ÖN SÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
1. TANIMLAR VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	9
1.1. Din Eğitimi	9
1.2. Özel Eğitim.....	11
1.3. Özel Gereksinim (Engel, Yetersizlik, Zedelenme) ve Çeşitleri	12
2. ÖZEL EĞİTİM VE DİN EĞİTİMİ	15
2.1. Özel Eğitim ve Din Eğitimi Birlikteliği	15
2.2. Özel Eğitim ve Din Eğitiminde Uzman Eğitimci.....	20
3. ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLER VE İSLAM	25
3.1. Kur'an'ı Kerim'de Özel Gereksinimli Bireyler	26
3.2. Hz. Muhammed Döneminde ve Hadislerde Özel Gereksinimli Bireyler....	38
4. ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERDE DİN EĞİTİMİ	45
4.1. Görme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler	45
4.1.1. Genel Hatlarıyla Görme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Eğitim.....	48
4.1.2. Görme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi..	51
4.2. İşitme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler	54
4.2.1. Genel Hatlarıyla İşitme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Eğitim	57
4.2.2. İşitme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi ...	62
4.3. Ortopedik Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler	66
4.3.1. Genel Hatlarıyla Ortopedik Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Eğitim.....	68
4.3.2. Ortopedik Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi	69
4.4. Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Özel Gereksinimli Bireyler.....	72
4.4.1. Genel Hatlarıyla Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Eğitim.....	77

4.4.2. Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi	80
4.5. Üstün Zekâ/Yetenek Sahibi Özel Gereksinimli Bireyler	83
4.5.1. Genel Hatlarıyla Üstün Zekâ/Yetenek Sahibi Özel Gereksinimli Bireylerde Eğitim.....	89
4.5.2. Üstün Zekâ/Yetenek Sahibi Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi	92
4.6. Zihinsel Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler	96
4.6.1. Genel Hatlarıyla Zihinsel Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Eğitim.....	102
4.6.2. Zihinsel Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi	107
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA	116
ÖZGEÇMİŞ	
TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s. : Aleyhisselam

Bkz. : Bakınız

c. : Cilt

c.c. : Celle Celaluhu

DKAB : Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi

Ed. : Editör

IQ: : Kişisel Zeka

OSB : Otizm Spektrum Bozukluğu

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve sellem

s.s. : Sayfa Sayısı

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

vs. : ve saire

YGB : Yaygın Gelişimsel Bozukluk

ZB : Zekâ Bölümü

ÖN SÖZ

Birey, ferdi bir istikamet dâhilinde hayatını sürdürmekte ve sosyal yönüyle sürekli bir olay örgüsü içerisinde bulunmaktadır. Bireyin içerisinde bulunduğu olay örgüsünün lehte ve aleyhte olduğu durumların var olduğu bilinmektedir. Özel gereksinimli olmak veya olabilmek bu olay örgüsünün bir parçası olarak var olmaktadır. Olumsuz olaylar karşısında çıkış yolları arayan birey kendisini bio-psiko-sosyal minvalde rahata erdirebilecek girişimlerde bulunmaktadır. Müslüman birey içerisinde bulunduğu bu durum karşısında ilk psikolojik anlamlandırmasını Allah (c.c.)'ın kendisini bir sınava tabii tuttuğunu veya cezalandırdığını düşünmesiyle başlamaktadır. Bu düşünce akabinde Allah'a yönelmekte ve bir sorgulama sürecine girmektedir. Söz konusu anlamlandırma süreci içerisinde dine ve haliyle din eğitime önemli bir yer ayrılmaktadır. Tez çalışmasında özel gereksinimli bireylerde din eğitimi, özel gereksinimli bireylerin din eğitime olan ihtiyaçları, içinde bulundukları durumu anlamlandırmada dinin rolü, psikolojik iyileşmelerinde ve genel problemlerinde din eğitiminin rolü ele alınmaktadır. Ülkemiz nüfusunun ekserisinin Müslüman olması sebebiyle yüksek lisans düzeyinde olan bu tezde sadece İslam dinine göre özel gereksinimli bireylerde din eğitimi ele alınması uygun görülmüştür.

Bu tez çalışması kısa bir girişten sonra üç bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın giriş kısmında tezin amacı, önemi, problem durumu ve tezin yöntemine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Tezin birinci bölümünde din eğitimi bilimi ve özel gereksinimli bireyler hakkında genel bilgilere ilişkin ana hatları belirlenmiş bir kuramsal çerçevede belli başlı tanımlar yapılmıştır. Tezin *Özel Eğitim ve Din Eğitimi* başlıklı ikinci bölümünde özel eğitim ve din eğitimi hususunda disiplinler arası bir yaklaşım sergilenmiştir. Ayrıca bu bölümde özel gereksinimli bireyin eğitiminde din eğitimi bilgisine sahip özel eğitim uzmanlarına olan ihtiyaç da ele alınmıştır. Özel eğitimde din eğitimcisi olarak ifade edilen uzmanda bulunması gereken özellikler ile bahsi geçen uzmanın görev ve sorumlulukları ifade edilmiştir. *Özel Gereksinimlilik ve İslam* başlıklı üçüncü bölümde İslam'ın ana kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve hadislerde özel gereksinimli bireylerle ilgili detaylara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise *Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi* konusu geniş bir çerçevede irdelenmiştir. Özel gereksinimli bireylerin din eğitiminde ele alınması ve dikkat edilmesi gereken hususlar bu bölümde

ayrıntılı olarak ele alınmıştır. *Sonuç ve Öneriler* kısmında ise sonuçlar ortaya konulmuş ve konu ile ilgili bazı öneriler sunulmuştur.

Bu tez çalışmasının vücut bulmasında eser ve görüşleriyle bizleri aydınlatan kıymetli hocalarım, Tez Danışmanım Doç. Dr. Mahmut DÜNDAR'a ve Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK'a şükranlarımı arz ederim. Tezimin fikir şemasında önemli katkıları olan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Abdurrahman MENGİ'ye ve Doç. Dr. Teceli KARASU'ya şükranlarımı arz ederim.

Son olarak hayatımın her anında yanımda olan ve bugünlere gelmeme vesile olan kıymetlilerim annem ve babama, zorlandığım anlarda bana desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen güç kaynağım kız kardeşlerime ve gözümün nuru kardeşim Hayrullah COŞAR'a en kalbi duygularımla şükranlarımı arz ederim.

Müslüm COŞAR

2021 – Van

GİRİŞ

Hız. Âdem (a.s.) ile başlayan ve günümüze kadar devam eden insanlık tarihinin en temel ve en etkili aktörü kuşkusuz insanoğludur. İnsanoğlu bu tarihi süreç içerisinde sosyal yönü sebebiyle sürekli bir kıyas içerisinde olmuştur. Bu kıyas çeşitli değerlendirmelerle ortaya konmuştur. Bireylerin değerlendirilme başlıklarından biri yaratılışı itibarıyla normal gelişim gösterip gösterememesi durumudur. Şüphesiz Allah, bireyleri çeşitli biçimlerde en güzel şekilde yaratmıştır.¹ Allah'ın, yaratılış konusu başta olmak üzere hiçbir konuda kullarına zulmetmeyeceği aşikârdır.² Fakat bazı kullarını imtihan etmek suretiyle özel gereksinimli olarak yaratmıştır. Özel gereksinimli olarak yaratılan bireylerin ilkel dönemlerde Allah tarafından cezalandırıldığı³ toplumsal bir kabul olarak görülmektedir. Ancak Allah'ın adaletiyle bağdaşmayan bahsi geçen bu toplumsal kabul, ilerleyen süreçlerde toplum tarafından reddedilmiştir.⁴

Toplumların özel gereksinimli bireylere karşı sergilediği tavır ve tutumlarını etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler özel gereksinimli bireylerden ve toplumdan kaynaklı olarak ele alınmaktadır. Toplumun özel gereksinimli bireylere olan tüm tavır ve tutumları, bu bireyleri psiko-sosyal olarak etkilemektedir.⁵ Toplumun özel gereksinimli bireylere Allah tarafından cezalandırmış kimseler olarak bakmasının sonucunda bu bireylerde psiko-sosyal adaptasyon sorunların yaşanması kaçınılmaz hale gelmektedir.⁶ Adaptasyon sorunlarına ek olarak çeşitli olumsuz tavır ve tutumların sergilendiği de toplumun malumudur. Tarihinin farklı dönemlerinde insanlıktan uzak tavır ve tutumlara maruz kalan özel gereksinimli bireylerin⁷, yaşadıkları olumsuz tecrübenin etkisi semavi dinlerin varlığıyla giderek hafiflemektedir.⁸

¹ et-Tîn, 95/4.

² et-Tevbe, 9/70; Hûd, 11/101; en-Nahl, 16/33; el-Ankebût, 29/40.

³ Halide Nur Özudoğru Erdoğan, “Engellilere Yönelik Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu-II*, (2013), 255.

⁴ Yusuf Açikel, “Hadisler Işığında Görme Engelliler ve Bazı Öneriler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/25 (2010), 39; Mithat Eser, *Engelli Sahabiler* (İstanbul: Nesil Yayıncılık, 2014), 18.

⁵ Çiğdem Arıkan, *Türkiye’de Görme Özürlü Kadınlar: Sorunlar, Beklentiler, Çözüm Önerileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2001), 19.

⁶ Ramazan Akkır, “Görme Yetersizliği Olan Bireylerin Sorunları, Beklentileri ve Din Anlayışları: İstanbul Örneği”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2019), 411.

⁷ Abdulkerim Bahadır, “Psiko-Sosyal Bir Sorun Olarak Engelliliği Anlamlandırmada Dinî Referanslar ve Pratik Yansımaları”, *Marife Dergisi* 10/2 (2010), 13.

⁸ Semra Şahin, “Özel Eğitimin Tarihçesi”, *Özel Eğitime Giriş*, ed. Ayşegül Ataman (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2005), 49.

Birey, psiko-sosyal olarak kendisini değerli hissettiren duyguları tatmalıdır. Bu duyguları tadarken bireysel farklılıkları dolayısıyla ötekileştirilmemelidir. Çünkü Allah, bireysel farklılıklardan dolayı bireylerin birbirinden daha değerli olmadığını ve yaratılanlar içerisinde diğer varlıklardan -birbirinden ayrılmaksızın- daha kıymetli olduğunu Kur'an'ı Kerim'de ifade etmektedir.⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.) de bu durumu destekleyen ifadelerle uyarılarda bulunmuştur. Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah şöyle buyurmuştur: “...*Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter...*”¹⁰ Özel gereksinimli bireyler, bu değer atfı sayesinde özel gereksinimleri sebebiyle İslam'a göre manen kendilerini kıymetli hissetmektedir.¹¹

Birey, hayatı anlamlandırabilmesi ve anlama faaliyetini doğru bir şekilde gerçekleştirebilmesi için eğitilmelidir. Eğitim, bireyin kendini tamamlaması için kaçınılmaz bir faaliyettir. Dolayısıyla özel gereksinimli bireyler içinde gelişimleri açısından eğitim önemlidir. Özel gereksinimli bireylerin eğitimi, semavi dinler ve çağdaş eğitim anlayışlarında da gerekli görülmektedir. Özel gereksinimli bireylerin kişisel gelişmelerini sağlamak modern eğitimde olduğu kadar din eğitimi için de önem taşıyan bir konudur. Dolayısıyla dini eğitim özel gereksinimli bireylerin içerisinde bulundukları durumu anlamlandırma ve kabullenme de büyük bir öneme sahiptir. Özel gereksinimli bireylere psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin dini danışmanlık ve rehberlik esaslarına bağlı kalınarak sunulması da ayrı bir öneme sahiptir.¹²

A) ARAŞTIRMANIN KAPSAMI, YÖNTEMİ VE PROBLEMİ

Özel gereksinimli bireylerin gelişiminin normal gelişim gösteren bireylerin gelişim süreçlerine nazaran daha yavaş ve farklı olması; özel gereksinimli bireylerde iç disiplin kontrolünün, dikkat yoğunlaşmasının ve çeşitli becerilerin eksikliğine sebep olmaktadır. Birey yaşamı boyunca birçok farklı durumla karşılaşmaktadır. Bununla birlikte kendisini mutlu ve rahat hissettirecek durumlara ihtiyaç duymaktadır. Birey, belirtilen ihtiyaç çerçevesinde hayatını iyileştirmeye çalışırken istenmeyen durumlarla

⁹ el-İsrâ, 17/70.

¹⁰ Ebû'l-Hüseyn Müslim bin el-Haccac b. Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Birr”, 32.

¹¹ Bahadır, “Psiko-Sosyal Bir Sorun Olarak Engelliliği Anlamlandırmada Dinî Referanslar ve Pratik Yansımaları”, 15.

¹² İsmail Karagöz, *Ayetler ve Hadisler Işığında Engelliler* (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 100; Detaylı Bilgi İçin Bkz.: Suat Cebeci, *Dini Danışmanlık ve Rehberlik* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 119-143.

karşılaşabilmektedir. İstenmeyen durumlar içerisinde özel gereksinimli bir birey olma ihtimali günümüz dünyasında neredeyse olağan bir hale doğru evrilmektedir. Dolayısıyla istenmeyen bu durumla karşılaşılması halinde bireyin psiko-sosyal durumunu olumsuz yönde etkilemesini önlemek gerekmektedir. Bu bağlamda bireyin de dini bir takım yönelimlerle¹³ psiko-sosyal durumunu pozitif seyrinde tutmaya gayret edeceği ifade edilmektedir.¹⁴

Dinin insan psikolojisi üzerindeki olumlu etkilerinin olduğunu savunan çalışmalar, dünya genelinde artmaya devam etmektedir. Bu çalışmalar, bireylerin hayata sağlıklı bakabilmelerini sağladığı ve dini başa çıkma hususunda ciddi katkılar sunduğu ifade edilmektedir. Bahsi geçen katkıların yanı sıra varoluşun temel öğelerinden biri olan anlam arayışıyla alakalı bireylerin sorularına yanıt bulabilmelerine katkı sağladığı gözlemlenmektedir. Bir başka ifadeyle dinin ve dolayısıyla dini/manevi bütünlüğün başlı başına bir başa çıkma yöntemi olarak tedavi edici özelliğe sahip olduğu ifade edilmektedir.¹⁵ Bireylerin özel gereksinimlerine dair anlamlandırma süreci¹⁶ içerisine girmeleri dini etkili faktör haline getirmektedir. Bireyler, dini bakışla içerisinde bulundukları durumun bir sınav olduğunu içselleştirip sabredebilmektedirler.¹⁷ Bunun yanında Allah'tan dua yoluyla çeşitli taleplerde bulunabilmektedirler.¹⁸ Bu esaslar dâhilinde özel gereksinimli bireylerin hayatlarında dinin ve dolayısıyla din eğitimin önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

İslam'da birbirine sıkı sıkıya bağlı olan din ve eğitim, Müslümanlar tarafından hayatın her alanında öncelenmiştir. Bahsi geçen öğelerin Kur'an'ı Kerim'de ve Hz. Muhammed'in hadislerinde önemi, gerekliliği, fırsat eşitliğiyle her bireye ulaşılabilirliği vb. konularda uyarı ve öneriler mevcuttur. İslam'da bireyler arasında hiçbir alanda farklılık gözetilmediği gibi eğitim alanında da bir farklılık gözetilmemiştir. Kimi özel

¹³ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1959), 36.

¹⁴ Mustafa Naci Kula, "Engellilik ve Din", *Diyanet Aylık Dergisi* 161/ (2004), 8.

¹⁵ Bahadır, "Psiko-Sosyal Bir Sorun Olarak Engelliliği Anlamlandırmada Dinî Referanslar ve Pratik Yansımaları", 14.

¹⁶ Kula, "Engellilik ve Din", 8.

¹⁷ el-Bakara, 2/153; el-Bakara, 2/156; Âl-i İmran, 3/146; en-Nahl, 16/127; el-Hac, 22/35.

¹⁸ el-Mü'min, 40/55; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Zekât", 124; Süleyman b. El-Eş'a'b Ebû Davud, *Sünen-i Ebî Davud* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Zekât", 28.

gereksinimli bireyler örneğinde bir özel gereksinimle hayatını sürdürenlere dair İslam'da örnek gelişmeler de mevcuttur. İlk emri “Oku!” olan İslam'ın eğitimi ne kadar önemseydiği aşîkârdır. İslam, normal gelişim gösteren bireylerin eğitimine gösterdiği özeni aynı şekilde özel gereksinimli bireylerin eğitiminde de gözetmektedir. Zira insanları gelişim özelliklerinin seyrine göre sınıflandıran bir anlayış İslam'ın temel esaslarına taban tabana zıt bir durumdur.

Hız. Peygamber'in özel gereksinimli bireylere dair çalışmaları, bugünkü çağdaş teori ve pratiklerin etkililiğı ve faydalılığını geride bıraktığı kanaati savunulmaktadır. Peygamberimiz on dört asır öncesinden günümüzde ifade edilen hususları dile getirmekle kalmamış kendisi başta olmak üzere toplumun tüm fertlerinin hayatlarında tatbik etmesini istemiştir. Hız. Peygamber, özellikle bir özel gereksinim sebebiyle yaşamına çeşitli olumsuzluklarla devam eden bireylerin kendisini normal gelişim gösteren bireyden eksik hissetmemesi için üstün çaba göstermiştir. Hayat standartlarını iyileştirmeleri adına onları sosyal hayat içerisinde tutmuş çeşitli görevlerle sürekli olarak toplumla bir arada olmasını önemsemiştir. Sosyal hayat içerisinde psiko-sosyal terapinin yanında sağlık, istihdam, eğitim hizmetleri gibi alanlarda bu özel gereksinimli bireylere en üst düzeyde önem vermiştir.¹⁹

Belirtilen esaslar ve kanaatler doğrultusunda günümüzdeki durum ve eklenebilmesi muhtemel önerilerin araştırılmasının gerekliliğı aşîkâr olması sebebiyle tez konusu olarak özel gereksinimli bireylerde din eğitimi hizmeti ele alınmaktadır. *Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi* adlı tez çalışmasıyla özel gereksinimli bireylerin din eğitimlerine dair literatür taraması yapıldı. Bu amaçla özel gereksinimli bireylere dair literatürde var olan eserler tarandı. İslam'ın ana esaslarını ifade eden Kur'an-ı Kerim ve Hız. Muhammed'in sahih sünnetinden hareketle literatür taraması derinleştirildi. Ayrıca özel gereksinimli bireylerin bireysel özelliklerine ve genel eğitimlerine ilişkin literatüre başvuruldu. Literatür taraması sürecinde nitel araştırma analiz yöntemlerinden olan doküman analizi ve içerik analizi kullanıldı.

¹⁹ Eser, *Engelli Sahabiler*, 81.

Doküman analizi, araştırma konusu hakkında bilgi içeren belgelerin incelenmesidir. Doküman analizi resim, heykel, bina, bitki, hayvan ve insan kalıntıları ile yazılı dokümanlar ve yaşam öykülerini kullanan bir analiz türüdür. Bunların yanı sıra; video, film ve fotoğraf gibi görsel verilerde kullanılır. Doküman analizinde yazılı belgeler ile film, video gibi görsel dokümanlar ürünü ortaya koyan kişilerin yorumları sonucunda ortaya koyulabildiğinden yanlılık içerebilmektedir.²⁰

Doküman analizinde süreç; dokümanların elde edilmesi, orijinalliklerinin belirlenmesi, içeriklerinin anlaşılması ile elde edilen bilgilerin analiz edilmesi şeklinde sıralanmaktadır. Doküman analizinin avantajları; görüşme ve gözlem durumuna göre harcanan emek, zaman ve maliyetin düşük olması ve büyük örneklem elde imkânı bulundurmasıdır. Dezavantajları ise hazırlanan dokümanların yanlı, kasıtlı ve abartılı olabilmesidir. Bu dezavantajın yanı sıra dokümanların bazı bölümlerinin eksik olabilmesi ve dokümanlar arasında içerik ve sunum açısından belirli bir format bulunmamasından dolayı dokümanlar arasında karşılaştırma yapmak zordur.²¹

İçerik analizi; belirli bir amaç için mesaj anlamı taşıyan verilerin taranması, kategorilere ayrılması, özetlenmesi, analiz edilmesi ve yorumlanması sürecini içeren bilimsel bir araştırma yöntemidir.²²

İçerik analizinde temel olarak dört analiz yöntemi kullanılmaktadır. Bunlar; frekans analizi, değerlendirici analiz, ilişki analizi ve kategorisel analizdir. Frekans analizi, birimlerin orantı veya sayılarla belirlendiği ve anlamlarına göre sıralandığı bir analiz türüdür. Değerlendirici analiz, bir iletideki olumlu ve olumsuz tutumların yoğunluğunun belirlendiği analiz türüdür. İlişki analizi, iletideki unsurların tek tek ele alınması yerine unsurlar arası ilişkilerin incelendiği analiz türüdür. Kategorisel analiz ise belirli bir durumun veya mesajın önce bloklara ayrıldığı, ardından belirli kriterlere

²⁰ Yalçın Karagöz, *SPSS AMOSMETA Uygulamalı Nitel-Nicel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği* (Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, 2019), 955.

²¹ Karagöz, *SPSS AMOSMETA Uygulamalı Nitel-Nicel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*, 955.

²² Çiğdem Şahin Fırıncı, “Bir Pazarlama İletişim Medyası Olarak WEB Ortamında İçerik Analizi Yapmanın Güçlükleri ve Olası Çözüm Önerileri”, *Yönetim Dergisi: İÜ İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü* 19/61 (2008), 53.

göre gruplandırıldığı bir analiz türüdür. Bu çalışmada içerik analizi tekniklerinden kategorisel analiz kullanıldı.²³

İçerik analizi, özünde üç temel ihtiyacı karşılamaktadır. Bunlar, sosyo-politik (*toplumların yönelimlerinin incelenmesi, hükümetlerin dış politikalarının incelenmesi ve propaganda analizi süreçleri*) ihtiyaçlar, ekonomik (*satın alma davranışlarının incelenmesi, reklamların algılanması ve iş analizi süreçleri*)²⁴ ihtiyaçlar ve psikolojik (*kişilik analizi, konuşma bozuklukları analizi, özel gereksinim analizi ve kaygı analizi süreçleri*) ihtiyaçlardır.²⁵

İçerik analizinde süreç; araştırmanın amacının belirlenmesi, önemli kavramların açıklanması, araştırmaya uygun örnekleme yöntemlerinin belirlenmesi, veri kaynaklarının belirlenmesi ve toplanması, amaç ve veriler arasında mantıksal ilişkilerin belirlenmesi ile veri analizi ve yorumlanması şeklindedir.²⁶

Yöntemlerin kullanılmasında temel gaye toplanan verileri açıklayabilecek düzeyde kavramlara ve ilişkilere ulaşmak olduğundan ortaya konan çalışma özel gereksinimli bireylere dair din eğitimi hususunda birbirine benzeyen kavram ve temaları belirginleştirmek, araştırma ilgililerinin anlayabileceği bir biçimde sunarak yorumlamaktır. İfade edilen bilimsel araştırma yöntemlerine göre hazırlanan çalışmada özel gereksinimli bireyler, özel gereksinim alanlarına göre kategorize edildi. Bu bağlamda bireysel özelliklerine, genel eğitimlerine ve din eğitimlerine dair İslam'ın temel kaynakları ve çağdaş alan yazını (dokümanlar ve içerikler) derinlemesine analiz edilerek amaç ve veriler ışığında yorumlandı. Bahsi geçen özel gereksinimli bireylerin adlandırma ve sıfatlandırma işlemi ile din eğitimlerine dair araştırma bu doğrultuda gerçekleştirildi.

²³ Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016), 18-22; Karagöz, *SPSS AMOSMETA Uygulamalı Nitel-Nicel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*, 972.

²⁴ Orhan Türkdoğan, *Çağdaş Bilimsel Araştırma Metodolojisi ve Sorunları* (İstanbul: IQ kültür Sanat Yayıncılık, 2012), 338.

²⁵ Bilgin, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*, 6-7.

²⁶ Karagöz, *SPSS AMOSMETA Uygulamalı Nitel-Nicel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*, 972.

Araştırmanın problemi, din eğitiminin özel gereksinimli bireylerin yaşamına dair etkisine ilişkindir. Özel gereksinimli bireylere verilecek olan din eğitiminin çerçevesi ve içeriğinin irdelenmesi problemin devamı niteliğindedir. Bu ana problem altında alt problemler ise şöyledir:

1. Din eğitiminin özel gereksinim durumuna göre değişkenliği.
2. Özel gereksinim durumuna bağlı olarak farklı bir din eğitiminin olması halinde bu eğitimin genel hatları ne olması ve nasıl verilmesi gerektiği.
3. Özel gereksinimli bireylere verilen din eğitiminin bu bireylerin psiko-sosyal durumuna etkisi.
4. Özel gereksinimli bireylerin eğitiminde ve özelde din eğitiminde özel eğitim uygulamalarını gerçekleştiren eğitimcinin din eğitimi uzmanı da olması veya din eğitimi uzmanı düzeyine yakın alan bilgisine sahip olmasının özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerine ilişkin lehte etkisi ve katkıları.
5. Özel eğitim uygulamalarını gerçekleştiren din eğitimi uzmanı da olan eğitimcide bulunması gereken özellikler ve alan yeterliliği düzeyi.

B) ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın ana amacı özel gereksinimli bireylere verilecek olan din eğitiminin çerçevesi ve içeriğini irdelemektir. Alt amaçlar ise şöyledir:

1. Din eğitimi içeriğinin özel gereksinim durumuna göre değişip değişmediğini ortaya koymak.
2. Özel gereksinim durumuna bağlı olarak farklı bir din eğitiminin gerekli olması halinde bu eğitimin genel hatlarını ortaya koymak.
3. Özel gereksinimli bireylere verilen din eğitiminin bu bireylerin psiko-sosyal durumuna olan etkisini saptamak.
4. Özel gereksinimli bireylerin eğitiminde ve özelde din eğitiminde özel eğitim uygulamalarını gerçekleştiren eğitimcinin din eğitimi uzmanı da olması veya din eğitimi uzmanı düzeyine yakın alan bilgisine sahip olmasının özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerine ilişkin lehte etkisini saptamak.

5. Özel eğitim uygulamalarını gerçekleştiren din eğitimi uzmanı da olan eğitimcide bulunması gereken özellikler ve alan yeterlilikleri üzerinde durmak.

Özel gereksinimli bireylerde din eğitimini kapsayan veya bazı yönleriyle ele alan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Örneğin, İsmail Karagöz'ün *Ayetler ve Hadisler Işığında Engelliler* adlı çalışmasında İslam'ın ana kaynaklarında yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin, manevi kazanımları ve sosyal hayata adaptasyonları ele alınmıştır. Münir Tezcan'ın *Kur'an'ın Engellilere Yaklaşımı ve İslam'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar* adlı çalışması İsmail Karagöz'ün çalışmasıyla kapsam itibariyle uyumaktadır. Emine Gül'ün *Kur'an'da Engelliler* adlı çalışması yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin Kur'an'daki yerini ifade eden bir çalışmadır. Mithat Eser'in *Engelli Sahabiler* adlı çalışmasında Hz. Muhammed döneminde yaşamış yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin biyografik bir taraması yapılmıştır. Ayrıca Hz. Muhammed'in yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere dair tutum ve uygulamaları da ele alınmıştır. İslam Musayev'in *Engelli Bireylerin Din ve Değerler Eğitimi* adlı çalışmasında yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin din ve değerler eğitimini kapsayan bir saha çalışması yapılmıştır. Teceli Karasu'nun *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Sürecinde Engelliler* adlı çalışmasında ise yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) eğitimine dair bilgiler verilmiştir. Belirtilen akademik çalışmaların, yalnızca yetersizliği olan özel gereksinimli bireyleri incelediği görülmektedir. Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin ifade edilen akademik çalışmalarda yer almaması bu tez çalışmasını kapsam itibariyle diğer tezlerden ayırmaktadır. Ayrıca, özel gereksinimli bireylerin din eğitimi hizmetini veren özel eğitim uzmanının din eğitimi alanında da uzman olmasının gerekliliği ve bu durumun faydalarına dair araştırmalarıyla alan yazınında bulunan diğer akademik çalışmalardan farklılık göstermektedir.

1. TANIMLAR VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Din Eğitimi

Bireyi diğer varlıklardan ayıran birçok özelliği bulunmaktadır. Bunlardan biri de inanma yetisinin olmasıdır. Birey, insanlık tarihi boyunca inanma yetisini çeşitli şekillerde kullanmıştır. Bireyin insanlık tarihi boyunca bu yetisini farklı şekillerde kullanması bu yetinin fitri olduğunu göstermektedir.²⁷ Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde belirtilmiştir:

*“Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sımsıkı tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler. Allah’a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O’na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden dinlerini darmadağın edip grup grup olan kimselerden olmayın. (Ki onlardan) her bir grup kendi katındaki (dinî anlayış) ile sevinip böbürlenmektedir.”*²⁸

Bireyin sahip olduğu ve fitri olan inanma yetisinin sağlam temellere dayandırılması gerekmektedir. Bu durumda sağlıklı bir din eğitimiyle gerçekleştirilebilmektedir. Din eğitimi bilimi, genel olarak var olan eğitim bilimleri esaslarını din eğitimine uyarlayarak dinin temel kabullerinin ve ulaşmayı istediği amaçları yerine getirebilmesini, bireyin maddi ve manevi olarak yetiştirilmesini sağlamaktadır.²⁹ Belirtilen bu ana çerçeve dâhilinde alanın uzmanları da çeşitli tanımlamalarda bulunmuştur. Tosun, din eğitimi “*bireyin dini davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri süreci*” şeklinde ifade etmektedir.³⁰ Dünder ise bireyin doğuştan sahip olduğu ilgi ve yeteneklerini inandığı dinin kuralları çerçevesinde istendik yönde değiştiren ilim diye tanımlamaktadır.³¹ İnanılan dine dair teorik bilgiler ile itikat, ibadet vb. alanların öğretilmesi din öğretimi; dinin öğrettiği bu ana esaslara inanma ve hayatına tatbik etmek ise din eğitimidir. Gözütok’un ifadesiyle dinler, uygulanmasını istedikleri emir ve yasakları inananlarında görmek istemektedir.³²

²⁷ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988), 203.

²⁸ er-Rûm, 30/30-31.

²⁹ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 2010), 24.

³⁰ Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 27.

³¹ Mahmut Dünder, *İlk Dönem İslam Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri* (İstanbul: İşrak Yayınları, 2011), 25; Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 23.

³² Şakir Gözütok, *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 38.

Bu bilgi ışığında yalnızca bilmek yeterli görülmemektedir. Bahsi geçen değişimin bireyin bildiğini uygulayabilmesi mümkün olabilmektedir.³³

İslam, ilime büyük önem vermektedir. Birçok ayet ve hadisi ile İslam, Müslümanları ilimle hem hal olmaya davet etmiştir.³⁴ İslam, yaptığı davette ırk, sınıf, cinsiyet ve renk ayrımı yapmamıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "*Oku!*"³⁵ ayetinin nazil olması sonrasında Hz. Peygamber, ilim tahsil etmeyi kadın erkek herkese emrettiği bilinmektedir.³⁶ Hz. Muhammed yaşamı boyunca bu hadise uygun bir yaşam sürmüştür. Nitekim "*Ben muallim olarak gönderildim.*"³⁷ Hadis-i şerifi bu durumun açık delili olarak ifade edilmektedir.³⁸ İlimin yaygınlaşmasına böylesine önem atfeden İslam'ın, din eğitimi ilim tahsilinin ana esasları arasında belirtmektedir. İslam'da din eğitimi ve öğretimi Hz. Muhammed'e "*Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) kalk da uyar. Rabbini yücelt.*"³⁹ tebliğ emri geldikten sonra başlamıştır.⁴⁰

Din eğitimi, bireyin fitri olarak doğuştan gelen dini tutum ve becerilerini dinin kurallarına uyarak ilerletmesi ve geliştirmesiyle yaratıcısı olan Allah'ı onun kanun ve şeriatını bilmesidir. Bu bilme faaliyetiyle de yaşamını düzenlemesi gerekmektedir.⁴¹ Bir başka ifadeyle din eğitimi bireyi manevi ve ruhi gelişim alanlarını doyurarak Allah'ı bilmesi ve ona kulluk edebilmesi için gerekli olan bilgilerin verilmesi ve uygulamasıdır.⁴²

³³ Halis Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler* (İstanbul: Damla Yayınları, 1982), 33.

³⁴ Ebû Davud, *Sünen-i Ebî Davud*, "İlim", 1; Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "İlim", 19.

³⁵ Detaylı Bilgi İçin Bkz: *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, el-Alak, 96/1-5.

³⁶ Muhammed b. Yezid İbn Mace, *Sünen-i İbn-i Mâce* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Sünnet", 17.

³⁷ İbn Mace, *Sünen-i İbn-i Mâce*, "Mukaddime", 17.

³⁸ Eser, *Engelli Sahabiler*, 174.

³⁹ el-Müddessir, 74/1-3.

⁴⁰ M. Zeki Canan, "İslâm'da Din Eğitimi ve Öğretimi", *İslâm Medeniyeti Dergisi* 1/11 (1968), 6.

⁴¹ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi* (Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 52.

⁴² Şevket Yavuz, "Öteki İle Beriki Arasındaki Salınımın Dinlerde Birlikte ve Beraber Yaşamın Teknolojik ve Pratik İmkânı", *Milel ve Nihal Dergisi* 6/2 (2009), 52.

1.2. Özel Eğitim

Özel eğitim, özel gereksinimli bireylere özel eğitim formasyonuna sahip uzmanlarca uygun materyal, araç-gereç, yöntem ve teknikler kullanılarak verilen özel gereksinimli bireylerin öz yeterliliğini geliştirmeyi ve sosyal adaptasyonunu sağlamayı hedefleyen eğitim - öğretim süreci olarak ifade edilmektedir.⁴³

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'ne göre özel eğitim, herhangi bir özel gereksinim sebebiyle bireysel ve gelişimsel özellikler açısından normal gelişim gösteren bireylerden belirgin düzeyde farklılık gösteren bireylerin psiko-sosyal adaptasyonunun yanında eğitim ihtiyaçlarının kendilerine has bir program dâhilinde yürütülmesi esasına dayanan eğitimidir.⁴⁴ İfade edilen tanımlamalardan hareketle görülen özel eğitime dair bazı ana hususlar bulunmaktadır. Bunların ilki bireyin normal gelişim gösteren bireylerden belirgin düzeyde farklı olması ikincisi ise gelişimlerine özgü olarak normal gelişim gösteren akranlarıyla düzey farklılığı meydana getirmeyecek şekilde eğitim programı oluşturulmasıdır. Özel gereksinimli birey bu programın dışında gereksinim alanına özgü özel eğitim programına da dâhil edilmelidir. Programın sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için alanında yetkin personel ve gerekli ortamın sağlanması gerekmektedir.⁴⁵

Her bireyin eğitim alma hakkı anayasal güvence altındadır. Bu sebeple herhangi bir özel gereksinim sebebiyle genel eğitime dâhil olamayan veya yeterli seviyede genel eğitim hizmetlerinden faydalanamayan bireyler için özel eğitim hizmetleri sunulmak durumundadır. Özel eğitim hizmetleriyle özel gereksinimli birey, normal gelişim gösteren birey gibi kendini tanımalı, tanımlamalı ve geliştirebilmelidir.⁴⁶

⁴³ Emre Ünlü, "Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocuklar ve Özel Eğitim", ed. İbrahim Halil Diken (Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 2019), 3; Necate Baykoç Dönmez, "Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim", *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*, ed. Necate Baykoç Dönmez (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2017), 20; Esra Angın, "Özel Eğitimde Temel Kavramlar", *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Eğitimleri Özel Eğitim*, ed. Neriman Aral - Figen Gürsoy (Hedef CS Basın Yayın / Matsa Basımevi, 2018), 16.

⁴⁴ MEB, "Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği" (Erişim 27 Eylül 2020), 1.

⁴⁵ Ünlü, "Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocuklar ve Özel Eğitim", 4.

⁴⁶ İbrahim Ethem Özgüven, *Çağdaş Eğitimde Psikolojik Danışma ve Eğitim* (Ankara: PDREM Yayınları, 2000), 328.

Türk Milli Eğitiminin genel amaç ve ilkeleri esas alınarak belirlenen özel eğitimin temel ilkeleri bulunmaktadır. Belirtilen ilkelere göre özel gereksinimli bireylerin bireysel farklılıkları, gelişim özellikleri ile eğitim ihtiyaçları göz önünde bulundurularak eğitim hizmetinin sunulması gerekmektedir. Özel gereksinimli bireylerin ilgi ve yeteneklerine göre özel eğitim hizmetlerinden istifade etmesi, özel eğitim hizmetine erken dönemde başlanması gerekmektedir. Bahsi geçen bireylerin toplumdan ve içinde bulunduğu çevreden soyutlanmadan eğitilmesine özen gösterilmesi, kaynaştırma eğitiminin öncelenmesi ve BEP hazırlanması gerekmektedir. Özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetleri için paydaşlarla işbirliği gerçekleştirilmesi gerekmektedir.⁴⁷

Özel eğitimin temel amaçları mevcuttur. Bu temel amaçlar “*Türk Milli Eğitiminin genel amaç ve temel ilkeleri esas alınarak özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin eğitim ihtiyaçları, yeterlilikleri, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda kapasitelerinin üst düzeyde kullanmaları, üst öğrenime, meslek hayatına ve toplumsal yaşama hazırlanmalarını amaçlar.*” şeklinde beyan edilmiştir.⁴⁸

1.3. Özel Gereksinim (Engel, Yetersizlik, Zedelenme) ve Çeşitleri

Özel gereksinim, gelişimsel olarak bir ya da birden çok gelişimsel yetersizliği/farklılığı olan bireyler için kullanılan bir terimdir⁴⁹ fakat özel gereksinimli bireyler için geçmişten günümüze “*özürlü, engelli, gelişim farklılığı olan birey, farklı gelişim gösteren birey, öğrenme farklılığı olan birey*” şeklinde de ifade edilmiştir.⁵⁰ Özel gereksinim, bir yetersizlik veya farklılık sebebiyle gelişimsel özelliklere bağlı olarak bireyden beklenen rollerin yerine getirilememesi olarak ifade edilmektedir.⁵¹ Bu ifade şekillerinden kullanılabilir olanın özel gereksinimli bireyi ve ailesini incitmeyen, daha doğru tanımlayan bir ifade olması gerekmektedir. İçerisinde bulunulan dönemde ülke-

⁴⁷ MEB, “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği”, 2.

⁴⁸ MEB, “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği”, 2.

⁴⁹ Mahmut Dünder, “Özel Eğitimde Din Eğitimi Yetiştirme”, *Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu*, (2016), 643.

⁵⁰ Adem Efe, “Engelli Birey ve Ailelerinin Sorunları, Toplumdan Beklentileri ve Din (Isparta Spastik Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Örneği)”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/16 (2006), 170.

⁵¹ Bahadır, “Psiko-Sosyal Bir Sorun Olarak Engelliliği Anlamlandırmada Dinî Referanslar ve Pratik Yansımaları”, 12.

mizde ve dünyada özel gereksinimli birey ifadesi, daha baskın bir şekilde kullanılmaktadır.⁵² Milli Eğitim Bakanlığı, 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede ise “Özel Eğitim Gerektiren Birey”⁵³ terimini kullanmaktadır.⁵⁴

Özel gereksinim kavramının genel kullanım alanının mahiyeti ve özel gereksinimli bireylerin tespiti açısından özel gereksinim kavramıyla aynı anlamda kullanılan bazı kavramların da aydınlatılması gerekmektedir. Bu kavramlar şöyle tanımlanabilir:

- a) **Engel/Engellilik:** Engellilik sözcüğü sözlükte bedeninde bir eksik veya yetersizlik sebebiyle farklılık olması manasına gelmektedir. Terim olarak ise sosyal hayata adaptasyonda toplumun diğer bireyleri gibi aktif olamama⁵⁵, kısmi veya bütünüyle yoksun olma durumu demektir.⁵⁶
- b) **Yetersizlik:** Kayıp veya zedelenme sonrası rutin olarak yapılan iş ve işlemlerin sınırlandırılması, engellenmesi veya tamamen yapılamaması demektir.⁵⁷ Yetersizlik, normal gelişim gösteren bireyin rutin olarak yaptıklarını yapamamak olarak da ifade edilmektedir. Bu durumda yetersizliğinde herhangi bir engelle özel gereksinimliliğe neden olduğu kabul edilmektedir.⁵⁸
- c) **Zedelenme:** Süreli veya süresiz olarak bireyde çeşitli yeterlilikler açısından bir kayıp veya bozukluğun meydana gelmesine bağlı olarak hayatını idame ettirmekte güçlük yaşaması durumudur.⁵⁹ Zedelenme süreli olduğu durumlarda özel gereksinim sebebi olmayabildiğinden tüm yönleriyle özel gereksinimlilik olarak kabul edilmemektedir.⁶⁰

⁵² Baykoç Dönmez, “Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim”, 20.

⁵³ S. Sunay Yıldırım Doğru, “Özel Eğitimde Kullanılan Alternatif Programlar”, *TÜBAV Bilim Dergisi* 2/1 (2009), 114.

⁵⁴ Resmi Gazete, “Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” (Erişim 30 Eylül 2020), 1.

⁵⁵ Şakir Canöz, “Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim”, *İlköğretimde Özel Eğitim*, ed. Hasan Avcıoğlu (Ankara: Nobel Yayınları, 2013), 3.

⁵⁶ Münir Tezcan, *Kur'an'ın Engellilere Yaklaşımı ve İslam'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 5; Angın, “Özel Eğitimde Temel Kavramlar”, 15.

⁵⁷ Mustafa Usta, “Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (2009), 78.

⁵⁸ Angın, “Özel Eğitimde Temel Kavramlar”, 14-15.

⁵⁹ Angın, “Özel Eğitimde Temel Kavramlar”, 14.

⁶⁰ Atilla Cavkaytar - İbrahim Halil Diken, *Özel Eğitime Giriş* (Ankara: Kök Yayıncılık, 2005), 8; Gönül Akçamete, “Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim”, *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim Giriş*, ed. Ayşegül Ataman (Ankara: Gündüz Yayıncılık, 2005), 16.

Özel gereksinimli bireylerin varlığı insanlık tarihiyle başlamaktadır zira normal gelişim gösteren bireylerle özel gereksinimli bireyler arasında var olma ihtimali açısından herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Tarihinin çeşitli dönemlerinde insanlıkla bağdaşmayan durumlara maruz kaldıkları gerçeği de bilinmektedir.⁶¹ Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi semavi dinlerin varlığıyla özel gereksinimli bireyler, normal gelişim gösteren bireyler gibi değer görmeye başlamıştır.⁶² Bu bireyler, bahsi geçen dinlerin ana esaslarıyla koruma altına alınmış, kendilerine özen gösterilmiştir.⁶³ Özel gereksinimli bireyler, bilişsel özel gereksinim, duyuşsal özel gereksinim ve bedensel özel gereksinim kategorileriyle üç ana başlık altında kategorilendirilmektedir. Özel gereksinimleri sebebiyle genel eğitim içerisinde eğitim alamayan veya aldığı eğitime ek eğitim hizmetleriyle devam etmek zorunda olan bireylere özel gereksinimli bireyler denmektedir.⁶⁴ Bir diğer ifadeyle doğum evrelerinde gelişimsel özelliklerine etki eden çeşitli nedenlerle normal gelişim seyrinden farklı bir gelişim seyri içerisinde bulunan birey özel gereksinimli birey olarak tanımlanmaktadır.⁶⁵

Özel gereksinim durumu bir veya birden fazla duruma bağlı olarak meydana gelebilmektedir. Genel hatlarıyla yetersizliğe bağlı özel gereksinimler, bedensel yetersizliğe bağlı özel gereksinim ve zihinsel yetersizliğe bağlı özel gereksinim şeklinde sınıflandırılmaktadır.⁶⁶ Detaylandırıldığında ise şu şekilde sınıflandırılmaktadır⁶⁷:

Duygusal ve Davranışsal Bozukluklar, DEHB (Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite), Otizm - Yaygın Gelişimsel Bozukluk -, İşitme Yetersizliği Üst Başlığında Dil - Konuşma - İşitme Sorunları, Görme Yetersizliği, Ortopedik Yetersizlik, Zihinsel Yetersizlik, Özel Öğrenme Güçlüğü, Süreğen Hastalıklar, Birden Çok Yetersizlik, Üstün Zekâ ve Özel Yeteneklilik.

⁶¹ Eser, *Engelli Sahabiler*, 11.

⁶² Mustafa Usta, "Otizmli Bireylerde Din Eğitimi", *Özel Eğitimde Din Eğitimi*, ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 118.

⁶³ Neriman Aral - Figen Gürsoy, *Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş* (İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2007), 28-29.

⁶⁴ Yıldırım Doğru, "Özel Eğitimde Kullanılan Alternatif Programlar", 114.

⁶⁵ Ünlü, "Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocuklar ve Özel Eğitim", 6.

⁶⁶ Eser, *Engelli Sahabiler*, 15.

⁶⁷ Baykoç Dönmez, "Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim", 20.

2. ÖZEL EĞİTİM VE DİN EĞİTİMİ

Bireyler, kendilerini tanıyabilme ve tanımlayabilmeleri için eğitime ihtiyaç duymaktadır. Ne var ki özel gereksinimli bireylerin varlığı, normal gelişim gösteren bireyler gibi insanlığın ilk dönemlerinden beri süregelse de eğitim ihtiyaçlarının karşılanması adına kabul görmeleri normal gelişim gösteren bireyler gibi olamamıştır. Özel gereksinimli bireylerin eğitim faaliyetlerine dâhil edilememesinin altında yatan temel etkenlerden biri, toplumun özel gereksinimli bireylerin psiko-sosyal adaptasyonunu etkileyen olumsuz tutum ve davranışlarıdır.⁶⁸ Bu tutum ve davranışlar daha öncede ifade ettiğimiz gibi semavi dinlerin varlığıyla bilim, teknoloji ve medeniyet bilincinin gelişmesiyle pozitif bir seyir almaya başlamıştır.

2.1. Özel Eğitim ve Din Eğitimi Birlikteliği

Özel gereksinimli bireyler, insanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde maruz kaldıkları olumsuz tutum ve davranışlar sebebiyle zor süreçler geçirmişlerdir. Yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin yaratıcı tarafından cezalandırılmış olması düşüncesi⁶⁹ ve sonrasında bu düşünce çerçevesinde meydana gelen olumsuz tutum ve davranışlar⁷⁰, özel gereksinimli bireylerin hayata adapte olmaları aşamasında ciddi zorluklarla karşılaşmalarına neden olduğu ifade edilmektedir.⁷¹

Özel gereksinimli bireylerin maruz kaldıkları olumsuz tutum ve davranışlar, semavi dinlerin getirdiği kurallarla ortadan kaldırılmaya başlanmıştır.⁷² Bu olumlu gelişme sonrasında dini mekânlar özel gereksinimli bireylerin sığınabileceği psiko-sosyal rehabilite alanlarına dönüşmüştür. Bu değişim ve dönüşümle toplumsal farkındalığın oluşması özel gereksinimli bireylerin sosyal hayata adaptasyonlarını kolaylaştırmıştır. Özel gereksinimli bireyin hayata adaptasyonunu sağlayan bu gelişmeler özel eğitime dair ilk faaliyetler olarak kabul edilmektedir.⁷³ Dünyada özel gereksinimli bireylerin eğitiminin 1700’lü yıllarda başladığı ifade edilmektedir. Bu bilgi İslam toplumları dışında kalan toplumların özel gereksinimli bireylerin eğitimine dair başlangıç

⁶⁸ Bahadır, “Psiko-Sosyal Bir Sorun Olarak Engelliliği Anlamlandırmada Dinî Referanslar ve Pratik Yansımaları”, 12.

⁶⁹ Eser, *Engelli Sahabiler*, 12.

⁷⁰ Usta, “Otizmli Bireylerde Din Eğitimi”, 118.

⁷¹ Mithat Enç vd., *Özel Eğitime Giriş* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1987), 44.

⁷² Aral - Gürsoy, *Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, 28-29; Eser, *Engelli Sahabiler*, 12.

⁷³ Şahin, “Özel Eğitimin Tarihçesi”, 49.

tarihi olarak kabul edilebilse de İslam toplumlarında Hz. Peygamber'in rehberliğinde Asr-ı Saadet döneminden itibaren başlamıştır.⁷⁴ İslam toplumu dışında kalan dünya toplumlarında özel eğitime dair ilk adım Fransa'da gerçekleşmiştir. Paris'te görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler için bir eğitim kurumu açılmıştır. Fransa'yı bu adımı daha sonra diğer Avrupa ülkeleriyle Rusya ve ABD takip etmiştir.⁷⁵ Bu durumun bilimsel çalışmalarla desteklenmesi ortaya çıkan iyimser seyrin ilerlemesine büyük katkı sunmuştur.⁷⁶

İslam toplumlarında özel gereksinimli bireylere dair tutum ve davranışlardaki olumlu gelişme, diğer toplumlara göre daha etkili ve daha erken dönemde hayata geçirilmiştir.⁷⁷ Bu durumun önemli sebebi örnekliği itibariyle insanlığın en hayırlısı olan Hz. Muhammed'in izini takip etmekten geçmektedir.⁷⁸ İslam'ın bireyi gelişim özelliklerine göre kıymetlendirmemesi de bu durumun delili mahiyetindedir.⁷⁹

Özel gereksinimli bireyler ile normal gelişim gösteren bireyler arasında temel gereksinimler noktasında bir farklılık olmadığı bilinen bir durumdur. Özel gereksinimli bireylere, ihtiyaçları ve özel gereksinimleri sebebiyle normal gelişim gösteren bireylere nazaran daha çok özen gösterilmesi gerektiği ayrıca bilinmektedir.⁸⁰ Özel gereksinimli bireylerin ihtiyaçlarının sağlıklı bir şekilde karşılanması ancak eğitimlerine gerekli özen gösterilmesiyle mümkündür. Özel gereksinimli bireylerin özel eğitim ve din eğitimine ihtiyaç duydukları bilinen bir gerçektir. Özel gereksinimli bireylerin özel gereksinim alanlarının özellik ve gerekliliklerinin farklılık göstermesi bu bireylerin alacakları eğitimi farklılaştırmaktadır. Bu farklılığın varlığıyla dezavantajlı olabilecek özel gereksinimli bireyler için fırsat eşitliği sağlanması gerekmektedir.⁸¹ İslam dini, ilim ve eğitim hususunda özenli olunması gerektiğini ifade etmektedir. Bu durum Hz.

⁷⁴ Abese, 80/1-12; Bahadır, "Psiko-Sosyal Bir Sorun Olarak Engelliliği Anlamlandırmada Dinî Referanslar ve Pratik Yansımaları", 19; Eser, *Engelli Sahabiler*, 190-191.

⁷⁵ Cavkaytar - Diken, *Özel Eğitime Giriş*, 12.

⁷⁶ Usta, "Otizmli Bireylerde Din Eğitimi", 118.

⁷⁷ Abese, 80/1-12; Bahadır, "Psiko-Sosyal Bir Sorun Olarak Engelliliği Anlamlandırmada Dinî Referanslar ve Pratik Yansımaları", 19.

⁷⁸ el-Ahzâb, 33/21.

⁷⁹ el-İsrâ, 17/70.

⁸⁰ Fatih Malakçı, *Dua Eğitimi ve Öğretimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 87.

⁸¹ Dündar, "Özel Eğitimde Din Eğitimcisi Yetiştirme", 643; Yıldız Kuzgun, "Özürlü Bireylere Rehberlik", *Ankara Üniversitesi Özel Eğitim Dergisi* 1/1 (1991), 10.

Muhammed'in eğitimci rolüyle İslam toplumunda tatbik edilmiştir.⁸² Hz. Muhammed, bilgi temelli bir toplumsal yapı meydana getirmek için çaba sarf etmiştir.⁸³ İslam'ın eğitim hususunda bireyleri birbirinden ayırmadığına dair esası Abdullah b. Ümmü Mektum ile Hz. Muhammed arasında geçen olay etrafında net bir şekilde açıklamak mümkündür. İslam, talep etmesi halinde her bireyin eğitilmesi gerekliliğini bu olay özelinde ortaya koymaktadır.⁸⁴ İslam, bu esasa din eğitiminin bireyin bio-psiko-sosyal olarak iyileşmesindeki rolünü gözler önüne sermektedir.⁸⁵ Din eğitiminin özel gereksinimli bireyler başta olmak üzere tüm bireylerin hayatı anlama ve anlamlandırma sürecinde etkili bir disiplin olduğu ifade edilmektedir.⁸⁶ Bu etkiye sahip olmasının temel sebebi ise dinin bireyin ruh dünyasının dizaynında etkili olmasıdır.⁸⁷

Özel gereksinimli bireylerin din eğitiminin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için özel eğitim esaslarının dikkate alınması bir zorunluluktur. Özel gereksinimli bireylerin bedensel ve zihinsel gelişim özellikleri dikkate alınmadan oluşturulmuş bir din eğitimi programının özel gereksinimli bireye istendik katkı noktasında hedeflenen düzeye ulaşamayacağı ifade edilmektedir. Bu iki disiplinin birlikteliğinin gerekliliği, bireyin kendisini tamamlamasında önemli role sahiptir.⁸⁸ Dinin insana dünya ve ahiret mutluluğu vaat ettiği bilgisinden hareketle din eğitimi bu mutluluğa vakıf olmanın gerekliliklerini bireye kazandırmak olarak ifade edilmektedir.⁸⁹ Birey, maddi gereksinimleri kadar dini boyutu da kapsayan manevi gereksinimlerini de karşılamaya ihtiyaç duymaktadır. Manevi gereksinimlerin göz ardı edilmesi, maddi gereksinim sorunlarının meydana gelmesinde etkili olacağı ifade edilmektedir. Manevi gereksinimleri karşılamada dinin önemli bir rolü bulunmaktadır.⁹⁰ Dinin manevi yönü, bireyin ruhsal ihtiyaçlarının doyurulması adına önemli bir olgudur. Din, bireyin bio-psiko-sosyal ola-

⁸² Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Daavat", 68.

⁸³ Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi", 89.

⁸⁴ Abese, 80/1-12.

⁸⁵ Filiz Tekin, *Stresle Başa Çıkma Din Eğitiminin Rolü* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005), 63.

⁸⁶ Hüseyin Certel, "Din Psikolojisi Açısından Engelliler ve Din", *Tabula Rasa* 5/13 (2005), 253-255.

⁸⁷ Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi", 94.

⁸⁸ Mustafa Usta, "Cumhuriyet Döneminde Özel Eğitim Gerektirenlerin Din Eğitimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (1999), 110.

⁸⁹ Abbas Çelik, *Din Eğitimimize Tarihsel Yaklaşım* (Erzurum: EKEV Yayınları, 2001), 3-4; Eser, *Engelli Sahabiler*, 15.

⁹⁰ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji* (Ankara: İnsan Yayınları, 1983), 24.

arak iyileşmesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle özel gereksinimli bireylerin ihtiyaç duyduğu ruhsal sağaltım bu sayede gerçekleşmektedir.⁹¹ İnançlı olan birey, inancı aracılığıyla yaratıcısına sığınır ve ondan kendisini mutlu etmesini arzular. Bu sığınmanın asıl sebebi bireyin aşkın varlığın verdiği ruhi güvenini arzulamasıdır.

“Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O, sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim’in dinine uyun. Allah, sizi hem daha önce, hem de bu Kur’an’da Müslüman diye isimlendirdi ki Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah’a sarılın. O, sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!”⁹²

“Allah, sizin düşmanlarınızı çok daha iyi bilir. Allah, dost olarak yeter. Allah, yardımcı olarak da yeter.”⁹³

Özel gereksinimli bireylere din eğitimi verilirken sosyal adaptasyonlarına katkı sağlayacak dini törenlere katılmalarını sağlamak gerekmektedir. Bu durum gerçekleştirilirken bireylerin psikolojik durumu mutlaka dikkate alınmalıdır çünkü özel gereksinim alanlarına göre bireylerin dâhil olabileceği dini törenler çeşitlilik gösterebilmektedir. Bu kıstas dâhilinde özel gereksinimli bireylere özel gereksinim alanlarına göre yaklaşımda bulunulması gerekmektedir.⁹⁴

Özel gereksinimli bireylere din eğitimi verilirken olumlu benlik algısına katkı sunacak bir yol izlenmesi gerekmektedir.⁹⁵ Psiko-sosyal adaptasyonlarına pozitif bir seyir kazandıracak dini teorik ve pratik bilgi verilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁹⁶ Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler -eğitilebilir zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler hariç- dışında kalan özel gereksinimli bireyler, akli me-

⁹¹ Bahadır, “Psiko-Sosyal Bir Sorun Olarak Engelliliği Anlamlandırmada Dinî Referanslar ve Pratik Yansımaları”, 13.

⁹² el-Hac, 32/78.

⁹³ en-Nisâ, 4/45.

⁹⁴ Georg Hansemann, *Gotteserfahrung und Gottesverlust* (Graz: Verlag Styria, 1966), 72-74.

⁹⁵ Usta, “Otizmli Bireylerde Din Eğitimi”, 121.

⁹⁶ Usta, “Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi”, 99.

lekelerinde problem olmadığından dolayı dini yükümlülükler konusunda sorumlu olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı kendilerine özel gereksinim alanları dikkate alınarak din eğitimi verilmesi gerekmektedir.⁹⁷

Özel gereksinimli bireylere yönelik din eğitimi normal gelişim gösteren bireylere göre farklılık arz etmektedir. Bu farklılık sebebiyle özel gereksinimli bireylerin din eğitimi için uygun yöntem ve tekniklerin kullanımı gerekmektedir. Ancak özel gereksinimli bireylerin bahsedilen esaslara ve gereksinimlerine uygun, kendilerine özgü bir din eğitimi MEB bünyesinde bulunmamaktadır. Normal gelişim gösteren bireyleri eğitmek için görevlendirilen DKAB öğretmenleri tarafından bu eksiklik kapatılmaya gayret edilse de istenilen düzeyde başarı sağlanamamaktadır. İstenilen düzeyde başarı elde edilememesinin temel sebebi ise öğretmenin özel gereksinimli bireyler ve din eğitimleri hakkında yeterli eğitimi almaması ile özel gereksinimli bireyin gereksinim alanına dair yapılandırılmış bir müfredatın bulunmamasıdır.⁹⁸

DİB, özel gereksinimli bireylerin dini eğitimleri için yayın ve bilgilendirme faaliyetlerinde özel olarak eğitilmiş personel görevlendirmesi yapmıştır. Görevlendirilen personel sayısını yeterli sayıda olmadığı bilinmekle birlikte özel gereksinimli bireylere sunulacak eğitim ve hizmetlerin koordinasyonu açısından önemli bir adım atıldığı gözlemlenmektedir. DİB'e bağlı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğünün Sosyal ve Kültürel İçerikli Din Hizmetleri Daire Başkanlığı koordinesinde yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere din hizmeti sağlanmaktadır.⁹⁹

Özel gereksinimli bireylerin, yaşadıkları durumla alakalı olarak dini başa çıkmalarında, özel gereksinimleriyle barışık olabilmelerinde dinin¹⁰⁰ ve din eğitiminin sunacağı katkının rolü paha biçilemez durumdadır. Bu katkı özel gereksinimli bireylere

⁹⁷ Ayşegül Gün, "İşitme Engelliler Ortaokulunda Okuyan Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutum ve Değerlendirmeleri: Amasya ve Samsun Örneği", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (2015), 88.

⁹⁸ Saadettin Özdemir, "Türkiye'de Özel Eğitim ve Özel Eğitimde Din Eğitimi", *Özel Eğitimde Din Eğitimi*, ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 26.

⁹⁹ Özdemir, "Türkiye'de Özel Eğitim ve Özel Eğitimde Din Eğitimi", 27.

¹⁰⁰ Yurdagül Mehmedoğlu, *Erişkin Bireylerin Kendilik Bilinci ve Eğitimi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001), 119-123; Elif Kaya, *İşitme ve Görme Engellilere Yönelik Yaygın Din Eğitimi Veren Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri ve Beklentileri (İstanbul Müftülüğü Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 12.

yönelik yapılan dini danışmanlık ve rehberlikle ileri bir düzeye ulaşabilmektedir. Yapılan dini eğitim ile dini danışmanlık ve rehberlik faaliyetleriyle kendilerine yönelik farkındalık oluşturulmakta ve yapabildiklerinin kendilerine fark ettirilerek mutlu ve huzurlu olmaları sağlanmaktadır. Aynı zamanda sahip oldukları haklar ve özgürlükler bakımından normal gelişim gösteren bireyler gibi oldukları, kendilerine tanınan fırsatlarla hissettirilmektedir.¹⁰¹ Abdullah b. Ümmü Mektum adlı sahabenin örnek gösterilerek normal gelişim gösteren birey ile özel gereksinimli birey açısından haklar alanında bir farklılık olmadığı Kur'an-ı Kerim'de ifade edilmiştir. İslam'ın özel gereksinimli bireye belirtilen bakış açısı dâhilinde gerekli genel eğitim ve din eğitimi imkânlarını fırsat eşitliği ilkesiyle sunulması gerektiği ifade edilmektedir. Hali hazırda sunulan hizmetlerde iyileştirilmesi gerekliliğinin altı çizilmektedir.¹⁰²

2.2. Özel Eğitim ve Din Eğitiminde Uzman Eğitimci

Özel gereksinimli bireylerin özel eğitim dâhilinde tüm gereksinimleri karşılanması gerekmektedir. Bu gereksinimler içerisinde önemli yeri bulunan din eğitimi gereksinimi, karşılanması gereken öncelikli eğitim gereksinimleri arasında ifade edilmektedir. Bu gereksinimi öncelikli kılan etkenin din eğitiminin özel gereksinimli bireylerin eğitimindeki yeri ve önemi olduğu bilinmektedir.¹⁰³ Özel gereksinimli bireylerin gelişim özellikleri ve özel gereksinimleri, normal gelişim gösteren bireylerle aynı program ve imkânlar dâhilinde eğitilememesi sorununu doğurmaktadır. Dolayısıyla özel gereksinimli bireylerin eğitimi özel olarak yetiştirilmiş personelle özel gereksinimli bireyin özel gereksinim alanına uygun plan, program ve imkânlar dâhilinde eğitilmesini gerektirmektedir.¹⁰⁴

Özel gereksinimli bireylere yönelik eğitim ve öğretim faaliyetleri ciddi emek ve fedakârlıkla istenilen seviyeye gelebilmektedir. Bu bağlamda emek veren özel eğitim uzmanlarının sadece özel eğitim dâhilinde yetkin olmaları istenilen sonuca ulaşmada etkili olmadığı düşünülmektedir. Özel eğitim uzmanının özel eğitim alanı haricinde

¹⁰¹ Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi", 93-94; Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1996), 123.

¹⁰² Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi", 90.

¹⁰³ Özdemir, "Türkiye'de Özel Eğitim ve Özel Eğitimde Din Eğitimi", 29-34.

¹⁰⁴ Semra Şahin vd., "Özel Gereksinimli Çocuklar ve Aileleri", *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*, ed. Necate Baykoç Dönmez (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2017), 134-135.

rehberlik ve psikolojik danışma, sosyoloji, din eğitim vb. alanlarda da kendisini geliştirmesi gerektiği savunulmaktadır.¹⁰⁵ Özel gereksinimli bireylerin teorik dini bilgi ve uygulamada karşılaştıkları önemli dezavantajlardan biri, kendilerini eğiten uzmanın din eğitimi alanında yeterli formasyona sahip olmamasıdır.¹⁰⁶ Din eğitimine ilgi duyan ve kendini geliştirme çabası içerisinde olan özel eğitim uzmanlarının, özel gereksinimli bireylerin eğitimi konusunda gereken bilgi ve beceriyi kazanmalarıyla birlikte özel gereksinimli bireylere istenilen düzeyde faydalı olabilmeleri ve ilgili eğitimi sağlıklı verebilmeleri için gerekli hassasiyeti göstermeleri gerekmektedir. Bu minvalde din eğitimi uzmanı ve özel eğitim uzmanı yetiştiren eğitim kurumlarının her iki disiplini kapsayan bilgi ve becerileri kazandıracak eğitimi vermeleri gerektiği savunulmaktadır.¹⁰⁷ Özel eğitim dâhilinde maddi olarak ihtiyaçları karşılanan özel gereksinimli bireyin, din eğitimiyle manevi ihtiyaçları karşılanması gerekmektedir. Özel gereksinim alanlarının zorunlu kıldığı özel eğitim dâhilinde din eğitimi verilmesi kendilerine fayda sağlama noktasında daha yararlı olacağı ifade edilmektedir. Bu minvalde özel eğitim ve din eğitimi alanlarında uzman olan eğitimciye olan ihtiyaç açık ve net bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Özel gereksinimli bireyin maddi ve manevi olarak kendini tamamlamasını hedefleyen bir özel eğitim uzmanının, din eğitimi alanında da uzman olması özel gereksinimli bireyin hayatına katkı sağlayacağı kabul edilmektedir. Ayrıca özel eğitim ve din eğitimi alanında uzman olan bu eğitimci, özel gereksinimli bireylere faydalı olduğunu hissedecektir. Dolayısıyla manevi hazza hem eğitilenin hem de eğitimcinin ulaşacağı ifade edilmektedir.¹⁰⁸

Özel eğitimin hümanist yaklaşımıyla bireyin kendi ayakları üzerinde durması için verdiği çaba, din eğitiminin de bir parçasıdır. Din eğitiminde bu çabaya ek olarak özel gereksinimli bireylere fitratın önemi ve Allah'ın iradesi kavratılarak öz kabul ve benlik bütünlüğü sağlanması hedeflenmektedir.¹⁰⁹ Bahsi geçen birlikteliği iki disiplin dâhilinde eğitim almış olan uzmanla hayata geçirmek, hedeflenen sonuca ulaşmak için

¹⁰⁵ Enç vd., *Özel Eğitime Giriş*, 32.

¹⁰⁶ Hansemann, *Gotteserfahrung und Gottesverlust*, 85.

¹⁰⁷ Usta, "Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi", 100; Mustafa Başkonak, "Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi", *Özel Eğitimde Din Eğitimi*, ed. Saadetin Özdemir - Mustafa Başkonak (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 183.

¹⁰⁸ Dündar, "Özel Eğitimde Din Eğitimcisi Yetiştirme", 653.

¹⁰⁹ Dündar, "Özel Eğitimde Din Eğitimcisi Yetiştirme", 649; Kaya, *İşitme ve Görme Engellilere Yönelik Yaygın Din Eğitimi Veren Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri ve Beklentileri (İstanbul Müftülüğü Örneği)*, 24-25.

önem arz etmektedir. Din eğitimi alanında kendisini yetiştirerek özel gereksinimli bireyleri eğiten uzmanın özel gereksinimli bireyi fitratına uygun olarak yetiştirme çabasının mükâfatını ayrıca Allah'ın takdiriyle alacağı bilinmektedir. Özel eğitim ve din eğitiminde uzman olan eğitimcinin, dini bilgilerle özel gereksinimli bireylerin manevi motivasyonuna önemli katkılarda bulunabileceği savunulmaktadır. Ayrıca dini tutum ve davranışlarla sorumluluklar hususunda özel gereksinimli bireylerin özel gereksinim alanını dikkate alarak eğitilmesinin kolaylaşacağı ifade edilmektedir. Özel eğitim ve din eğitimi alanında uzman olan eğitimci sayesinde kulluk bilinci, fitratın sırrı, sorumluluk alanları gibi önemli dini hususların özel eğitim çerçevesinde öğrenilmesi daha faydalı olacağı ifade edilmektedir. Özel gereksinimli bireyler, özel eğitim ve din eğitimi disiplinlerinin birlikteliğiyle kendini tanıma ve tanımlama serüveninde önemli mesafe kat etmektedir. Bu birlikteliğin uzmanı olan eğitimciyle psiko-sosyal olarak iyileşmelerini sağlamak, onların ihtiyaç duydukları alanlarda daha sağlıklı sonuçlar alınmasının önünü açacağı belirtilmektedir.¹¹⁰

Özel gereksinimli bireylere yönelik din eğitiminin iyileştirilebilmesi adına özel eğitim ve din eğitimi formasyonlarına sahip uzman personelin yetiştirilmesi gerekmektedir. Bahsi geçen uzman personel ihtiyacının karşılanması, özel gereksinimli bireylerin psiko-sosyal manada iyileşmelerinde olumlu değişiklikler meydana getireceği ifade edilmektedir. Özel gereksinimli bireylerin kendini tanıması ve tanımlamasında özel eğitimin önemli işlevi vardır. Din eğitimi de misyonu itibarıyla işlev açısından özel eğitimle paralellik göstermektedir. İfade edilen ortak yön ışığında belirtilen iki disiplinin faydalılığını bahsi geçen uzman eğitimci profiliyle perçinlemek gerekmektedir. Bu hususta gönüllü olarak özel gereksinimli bireylerin din eğitimi için çaba sarf eden bazı din görevlilerinin olduğu bilinmektedir. Bu din görevlileri, gönüllü olarak sadece görevli oldukları dini kurumla bu çabalarını sınırlandırmamaktadırlar. Aynı zamanda özel gereksinimli bireylerin eğitim aldıkları özel eğitim okullarında ve rehabilitasyon merkezlerinde de eğitim ve öğretim faaliyetlerine özel eğitim uzmanlarıyla birlikte katılmaktadırlar. Özel gereksinimli bireylerin din eğitiminde görev alması arzulanan uzman eğitimcinin önemine binaen farkındalık oluşturan bahsi geçen din görevlileri, bu alana yönelik çalışmaların gerçekleşmesinin gerekliliğine örneklik teşkil

¹¹⁰ Dündar, "Özel Eğitimde Din Eğitimi Yetiştirme", 651-652.

etmektedirler. Özel eğitim ve din eğitimi disiplinlerinin ortak alanlarında kullanılabilecek eğitim ve öğretim materyallerinin geliştirilmesine katkı sunarak özel gereksinimli bireylerin eğitimine olumlu katkılar sunmaktadırlar. Sadece bununla yetinmeyen bu din görevlileri, bu alanda verdikleri katkının değerini arttırarak daha faydalı olmak adına kendilerini geliştirecek akademik faaliyetlere de katılmaktadırlar. Eğitimin formal alanında katkılar sunan bahsi geçen din görevlileri informal ve yaygın eğitim dâhilinde de özel gereksinimli birey ve ailesinin faydalandığı sivil toplum kuruluşlarına dini, sosyal ve kültürel eğitimler verilmesinde önemli rol almaktadırlar.¹¹¹ Bu din görevlileri, görevli oldukları dini kurumlar aracılığıyla her yerleşim yerinde bulunmayan özel eğitim kurumlarının açığını kapatamasa da din eğitimi özelinde bu kurumların verdiği eğitimin fazlasını verebildikleri ifade edilmektedir. Bu sayede özel eğitim kapsamında din eğitimi alamayan özel gereksinimli bireyler, dini kurumlardan istifade edebilmektedir.¹¹² Gönüllü olarak gerçekleştirilen bu anlamlı faaliyetin meyveleri özel eğitim ve din eğitimi alanının uzman eğitimci yetiştirmenin gerekliliğini somut olarak bir kez daha gözler önüne serdiği düşünülmektedir.

Özel eğitim öğretmenlerinin yetiştiği bölümlerde din bilgisine dair dersler verilmesi suretiyle arzulanan duruma bir nebze olsun katkı sunulabileceği düşüncesi savunulmaktadır. Özel gereksinimli bireylerin eğitilmesinde rol alan öğretmenlerin, hizmet içi eğitimlerle sundukları katkının geliştirebileceği ifade edilmektedir. Eğitim Fakültelerinde özel eğitim alanında öğrenim gören öğretmen adayları gibi İlahiyat Fakültelerinde öğrenim gören öğretmen ve öğretici adaylarının da özel eğitim formasyonunu içeren dersleri alması gerektiği savunulmaktadır. Bu savın altında yatan sebebin özel gereksinimli bireyin eğitim hizmetlerinde faydalılığı arttırmak olduğu ifade edilmektedir.¹¹³ Ayrıca ifade edilen disiplinlerin iş birliği veya yan dal olarak seçilebilir hale getirilmesi, sürecin hızlanabilmesi açısından önem taşıdığı düşünülmektedir.¹¹⁴

¹¹¹ Mustafa Başkonak, “Engelli Gençlerin Din Eğitiminde Camilerin, Kur’an Kurslarının ve Din Görevlilerinin Önemi”, *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri (7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri – Sakarya 2016)*, ed. Abdullah İnce (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 185-186.

¹¹² Başkonak, “Engelli Gençlerin Din Eğitiminde Camilerin, Kur’an Kurslarının ve Din Görevlilerinin Önemi”, 187.

¹¹³ Özdemir, “Türkiye’de Özel Eğitim ve Özel Eğitimde Din Eğitimi”, 35.

¹¹⁴ Ayşegül Gün, “İşitme Engelliler Okulunda Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Değerlendirmeleri Işığında Güçlü ve Zayıf Yönleriyle DKAB Dersi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 146.

Çizilen uzman profilinin geliştirilebilmesi ve akademik çalışmalarla alan zeminin oluşturulabilmesi için lisansüstü eğitim seviyesinde de bu durumun desteklenmesi gerektiği savunulmaktadır. Bahsi geçen iki disiplinin birlikte vereceği eğitimle lisansüstü uzmanlık alanlarının oluşturulmasının da faydalı olacağı kanaati oluşmaktadır.¹¹⁵

¹¹⁵ Rıdvan Demir, “Özel Gereksinimli Öğrencilerin Din Eğitiminde Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Önerileri”, *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi (4-5 Mayıs 2018)*, ed. Münir Yıldırım (Adana: Akademisyen Kitabevi, 2018), 28.

3. ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLER VE İSLAM

İnsan, İslam tarafından en üst düzeyde önem atfedilen varlıktır. Öyle ki eşref-i mahlûkat olduğu belirtilmektedir.¹¹⁶ Öyle ki meleklerden üstün tutulmuştur.¹¹⁷ İslam, bireye psiko-sosyal bağlamda ciddi önem atfetmektedir. Öyle ki insanı yaratılmışlar içerisinde yüceltip kâinatı onun hizmetine sunmuştur.¹¹⁸ Bu yükseltme öyle bir boyuttadır ki birey yeryüzünde Allah namına iş yapacak mevkiye sahiptir.¹¹⁹ Allah, bireye âlemde kendi namına hayrı ve imarı meydana getirebilsin diye akıl¹²⁰ ve şuur vermiştir.¹²¹ Bireyin var olan varlıklardan kendisini ayıran en önemli özelliği, kendisini biliyor olmasıdır.¹²² Bir başka ifadeyle bireyin konum ve değerini ifade etmek gerekirse Allah ile âlem arasında bulunan en üstün yaratılmış varlık denilebilmektedir.¹²³ Bununla birlikte ifade edilen üstünlüğün maddi ve manevi, ahlaki ve ruhi kabiliyetler doğrultusunda olduğunun işaret edildiği bilinmektedir.¹²⁴

Bireyin sahip olduğu gelişimsel özellikleri farklılık arz etse de¹²⁵ bu farklılıklar bir üstünlük göstergesi olarak kabul edilmemektedir. İslam, üstünlüğü sadece dindeki aidiyette yani takvada kabul etmektedir.¹²⁶ Bireyin bu manevi aidiyetiyle Allah katında değerli olmasının yanında diğer canlılardan da irade, akıl, bilgi gibi imkânlarla sahip olmasıyla ayrılmaktadır. Bireyin, sahip olduğu ayrıcalıklara rağmen Allah’a iman edip ona ve şeriatına aidiyette bulunmaması bireyi değersiz kılmaktadır.¹²⁷ Allah, Kur’an-ı Kerimde bireyin değerinin İslam’a olan aidiyeti ve sadakati nispetinde olduğunu, haklar hususunda eşit olduğunu ifade edilen ayetlerle net olarak ortaya koymaktadır. Kur’an-ı Kerim’in bu minvalde ki ifadesini Peygamberimiz de “*Ey İnsanlar! İyi biliniz ki Rabbiniz birdir; babanız birdir. Arab’ın Arap olmayana, Arap olmayanın da*

¹¹⁶ el-İsrâ, 17/70.

¹¹⁷ el-Bakara, 2/34.

¹¹⁸ el-Câsiye, 45/13; el-İsrâ, 17/70.

¹¹⁹ el-Bakara, 2/30; el-Ahzâb, 33/72.

¹²⁰ el-Bakara, 2/242; Âl-i İmrân, 3/190; el-Mâide, 5/100; el-En‘âm, 6/32; Yûnus, 10/100.

¹²¹ er-Rûm, 30/9.

¹²² Gürbüz Deniz, *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan* (İstanbul: DİB Yayınları, 2017), 27-28.

¹²³ Toshihiko Izutsu, *İbn Arabî'nin Fusus'undaki Anahtar Kavramlar*, çev. Ahmet Yüksel Özemre (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1998), 347.

¹²⁴ Neslihan Çetinkaya Görmüş, *İslam Fıkında Engelliler Hukuku* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007), 32.

¹²⁵ er-Rûm, 30/22.

¹²⁶ el-Hucurât, 49/13; et-Tevbe, 9/20; Karagöz, *Ayetler ve Hadisler Işığında Engelliler*, 13.

¹²⁷ el-Enfâl, 8/55.

Arab'a, beyazın siyaha, siyahın da beyaza Allah'a bağlılık dışında bir üstünlüğü yoktur."¹²⁸ Hadis-i şerifiyle farklı bir izahla tekrar ortaya koymaktadır.

Dünya ve ahiret saadetini insanlara kazandırmayı hedefleyen İslam¹²⁹, bireyle alakalı her konuyu aydınlatmaktadır. Belirtilen hususlardan anlaşıldığı üzere İslam, hiçbir bireyin diğerine üstünlük taslamasına ve kendisini diğer bireylerden üstün görmesine müsaade etmemiştir. İslam, bu durumun yanında özel gereksinimli bireylerin İslam'ı benimsemiş toplumlarda daha rahat yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli ahlaki ve adil tutumları da ifade etmektedir. İslam, bireyi tüm yönleriyle bir bütün olarak kabul etmesiyle birlikte özel gereksinimli bireylere sağladığı imkânlar ve ayrıcalıklarla özel gereksinimli bireylerin hayata daha pozitif bir bakış açısıyla bakmasına vesile olmaktadır. Bu hususla beraber özel gereksinimli bireyin içerisinde bulunduğu durumu olumlu değerlendirmesinde etkili olmaktadır.¹³⁰ Genel hatlarıyla ifade edilen konunun detaylarına dair İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünnetinde detaylı ifadeler bulunmaktadır. Özel gereksinimli bireyin kendisine ve çevresinin özel gereksinimli bireye olumlu katkılarına dair detaylara sonraki başlıklarda ele alınacaktır.

3.1. Kur'an'ı Kerim'de Özel Gereksinimli Bireyler

Kur'an-ı Kerim'de doğrudan doğruya özel gereksinimi ifade eden bir kavram bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de yetersizlikler bazı sözcük veya sözcük öbeğiyle ifade edilmektedir. Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyi *عمي*/kör ve türevleri¹³¹, konuşma yetersizliği olan özel gereksinimli bireyi *بكم*/dilsiz ve türevleri¹³², duyma yetersizliği olan özel gereksinimli bireyi *صمم*/sağır ve türevleri¹³³, ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyi *اعرج*/aksak ve türevleri¹³⁴ şeklinde ifadelerle belirtmektedir.¹³⁵ Ayrıca zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli birey ise *سفه*/sefih

¹²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, haz. Rıfat Oral, Süleyman Sarı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), V/411.

¹²⁹ Mahmut Dündar, "İslam'a Göre Ümmet Bilinci", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* XIII/75 (2020), 898.

¹³⁰ Saadettin Özdemir, *Engelliler ve Din* (İstanbul: C Planı Yayınları, 2016), 42.

¹³¹ el-Mâide, 5/71; el-En'âm, 6/104; el-Kasas, 28/66.

¹³² el-Bakara, 2/18-171; el-En'âm, 6/39; en-Nahl, 16/76; el-İsrâ, 17/97.

¹³³ el-Bakara, 2/18-171; Âl-i İmrân, 3/49; el-En'âm, 6/39; el-İsrâ, 17/97.

¹³⁴ Nûr, 24/61; el-Fetih, 48/17.

¹³⁵ Mustafa Kırkız, "Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur'an'da Engellilik İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2007), 110-115.

sözcüğü ve türevleriyle belirtilmektedir.¹³⁶ Bu özel tanımlamalarla birlikte genel ifade namına darar ve uzr sözcükleri de özel gereksinim manasını taşımaktadır.¹³⁷ Günümüzde Arap dilinde yaygın olarak kullanılan yetersizliğe bağlı özel gereksinimi ifade eden “*muavvik*” sözcüğü Kur’an-ı Kerim’de çoğul şekliyle sadece bir yerde kullanılmaktadır.¹³⁸ Bu ifadelerin dışında özel gereksinimli bireylerin içinde bulunduğu özel gereksinim durumlarını ifade eden özel nitelendirmeler de mevcuttur.¹³⁹ Araplar bu nitelendirmelerin dışında “*Zevi’l-İhtiyacat el-Hâssa*” yani özel gereksinimleri olan kimseler tabirini de kullanmaktadır.¹⁴⁰

Kur’an-ı Kerim’de bireyin normal gelişimi göstermesi veya özel gereksinime sahip olarak var olması ona atfedilen değerde bir farklılık nedeni olmadığı açıkça ortaya konmaktadır. Bireyden bahsedilirken onun insan olarak değerli oluşu ele alınmaktadır.¹⁴¹ Kur’an-ı Kerim’de özel gereksinimli bireylerin yetersizlik gruplarından görme yetersizliğine bağlı özel gereksinim, işitme yetersizliğine bağlı özel gereksinim, ortopedik yetersizliğe bağlı özel gereksinim ve zihinsel yetersizliğe bağlı özel gereksinim alanlarından bahsedilmektedir. Hastalık, işitme, görme, dil ve zihin/anlama yetersizlikleriyle alakalı ayetlerin birçoğu mecazi manadadır. Gerçek-fiziki manada özel gereksinime dair ayetler, mecazi manayı ifade eden ayetlere nazaran daha az bulunmaktadır.¹⁴²

Bir yetersizlik veya farklılık sebebiyle özel gereksinimli olmak temelde iki sebebe dayandığı ifade edilmektedir. Birincisi bu durumun bir ilahi irade¹⁴³ ve imtihan¹⁴⁴ sebebi olması iken diğeryse bireyin ihmal ve kusurları¹⁴⁵ olmasıdır.

¹³⁶ el-Bakara, 2/13; el-Bakara, 2/282.

¹³⁷ Ragıp El-İsfahani, *Müfredat*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayıncılık, 2007), 234.

¹³⁸ el-Ahzâb, 33/18.

¹³⁹ Teceli Karasu, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Sürecinde Engelliler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013), 42.

¹⁴⁰ Mehmet Erdoğan, “İslam Hukukunda Engelliler: Engelliliğin Fıkhi ve Hukuki Sorunları”, *Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu*, (2012), 166.

¹⁴¹ et-Tîn, 95/4; et-Tegâbün, 64/3; es-Secde, 32/9.

¹⁴² Karagöz, *Ayetler ve Hadisler Işığında Engelliler*, 15-17.

¹⁴³ et-Tegâbün, 64/11; el-Hadîd, 57/22; et-Tevbe, 9/51.

¹⁴⁴ el-Bakara, 2/155.

¹⁴⁵ eş-Şûrâ, 42/30.

İslam'a göre bir yetersizlik sebebiyle özel gereksinimli olan birey kusurlu değildir.¹⁴⁶ Özel gereksinimli olmak, sabredilmesi gereken bir imtihandır.¹⁴⁷ Zira Kur'an-ı Kerim, yaşanan olumlu veya olumsuz¹⁴⁸ her şeyin bir imtihan vesilesi olduğunu ifade etmektedir. İmtihanı başarıyla tamamlamanın ilk adımı ise imtihan sebebiyle isyan etmeden Allah'a yönelmektir. Yetersizlik sebebiyle özel gereksinimli olarak imtihan olan bireyin yaşadıklarını olumsuz pencereden gören bireyin içerisinde yaşadığı toplumdur. Bu durumu ilahi bir ceza olarak lanse etmek İslam'ın temel esaslarına aykırıdır. Özel gereksinimli bireyin öz kabulünü güçleştiren bu durumu İslam'a aykırıdır.¹⁴⁹ Zira Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kullarına zulmetmeyeceği net ifadelerle beyan edilmektedir.¹⁵⁰ Dolayısıyla kul, Allah'ın kendisine zulmetmediğini yaşadıklarının bir imtihan vesilesi olduğunu bilerek ona ibadet ve taatte bulunması, ilahi rahmeti arzulaması kendisinin faydasına olduğu ifade edilmektedir.¹⁵¹

İslam'a göre her birey elinde var olan imkânlar ölçüsünde sorumludur.¹⁵² Böylece kolaylık dini olan İslam'a¹⁵³ göre özel gereksinimli birey, normal gelişim gösteren birey gibi sorumlu tutulmamaktadır. Dolayısıyla yetersizliği sebebiyle yapamadıklarından dolayı hesaba çekilme durumu söz konusu olmamaktadır.¹⁵⁴ Hz. Peygamber, sorumluluk açısından tamamen muaf olan grupları beyan etmektedir. Bu gruplar ergenlik dönemine ulaşana değin çocuklar, uyanıncaya kadar uykuda kalanlar ve iyileşene kadar akli melekelerini kullanamayanlardır.¹⁵⁵ Özel gereksinimli bireylere özel gereksinim alanları dikkate alınarak ruhsat ve kolaylıklar sağlanmıştır.¹⁵⁶ Ayrıca özel gereksinimli bireylere psiko-sosyal adaptasyonu ve dini başa çıkmaları adına çeşitli görevler yüklemektedir. İslam ise özel gereksinimli bireyi gücü nispetinde sosyal adaptasyonu

¹⁴⁶ Eser, *Engelli Sahabiler*, 16.

¹⁴⁷ el-Bakara, 2/155; el-Enbiyâ, 21/35; İslam Musayev, *Engelli Bireylerin Din ve Değerler Eğitimi* (İstanbul: C Planı Yayınları, 2016), 37.

¹⁴⁸ el-Bakara, 2/155; Âl-i İmrân, 3/186; el-A'râf, 7/168; el-Enbiyâ, 21/35.

¹⁴⁹ Açikel, "Hadisler Işığında Görme Engelliler ve Bazı Öneriler", 39.

¹⁵⁰ et-Tevbe, 9/70; en-Nahl, 16/33.

¹⁵¹ Âl-i İmrân, 3/200; İbrâhîm, 14/7; Eser, *Engelli Sahabiler*, 20; Özdemir, *Engelliler ve Din*, 43.

¹⁵² el-Bakara, 2/286.

¹⁵³ Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "İmân", 29.

¹⁵⁴ Özdemir, *Engelliler ve Din*, 43.

¹⁵⁵ Ebû Davud, *Sünen-i Ebî Davud*, "Hudud", 17; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Hudud", 1.

¹⁵⁶ Çetinkaya Görmüş, *İslam Fıkında Engelliler Hukuku*, 66.

adına sorumluluk sahibi yapmaktadır. Bu durum sayesinde özel gereksinimli birey dini başa çıkmada tatminkâr sonuçlar alabilmektedir.¹⁵⁷

A) Fizyolojik Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Kur'an-ı Kerim, fizyolojik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere yetersizlik gruplarını etraflıca ele alacak şekilde değinmemektedir. Bu durumun sebebi İslam'da yetersizliğe bağlı özel gereksinimin fiziki/gerçek yönünden daha çok manevi/mecazi manasıyla ele alınmış olmasıdır.¹⁵⁸ Kur'an-ı Kerim'de fiziki yetersizliğe bağlı özel gereksinim durumuyla ilgili Hz. Peygamberin müezzinliğini¹⁵⁹ de yapmış olan Abdullah b. Ümmü Mektum ile Hz. Peygamber arasında yaşanan gelişmeyi örnek gösterebiliriz.¹⁶⁰ Abdullah b. Ümmü Mektum üzerinden sadece görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler değil tüm yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere dair çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Bu olay dışında ruhsat bildiren, değer biçen, benzetmelere yer veren ve tedavilere yönelik açıklamalar da mevcuttur.¹⁶¹

Kur'an-ı Kerim'de fiziksel yetersizliğe bağlı olarak ele alınan özel gereksinimler görme, işitme-konuşma, ortopedik ve zihinsel yetersizlik özel gereksinim gruplarıdır.¹⁶²

a) Görme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Kur'an-ı Kerim'de görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler *عمي/kör*¹⁶³ sözcüğü ve türevleriyle ifade edilmektedir. Görme yetersizliği, Kur'an-ı Kerim'de gerçek/fiziki manası ve mecaz manasıyla¹⁶⁴ iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Bu farklılık dışında görme gücü seviyesi açısından görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler “*kör*” ve “*az gören*” olarak da kategorize edilmektedir.¹⁶⁵ Görme yetersizliği, Kur'an-ı Kerim'de doğuştan görme yetisi olmayan manasına gelen “*ekmeh, âmâ,*

¹⁵⁷ Nurullah Altaş, “Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (2000), 340; Münir Tezcan, “Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2007), 153.

¹⁵⁸ Tezcan, “Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı”, 143.

¹⁵⁹ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “Salât”, 7-8.

¹⁶⁰ Abdullah Aydın, “İbn Ümmü Mektum”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999), 20/435.

¹⁶¹ Çetinkaya Görmüş, *İslam Fıkında Engelliler Hukuku*, 34.

¹⁶² Aydın, “İbn Ümmü Mektum”, 20/435.

¹⁶³ el-Mâide, 5/71; el-En'âm, 6/104; el-Kasas, 28/66.

¹⁶⁴ Hûd, 11/24.

¹⁶⁵ Karasu, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Sürecinde Engelliler*, 45.

umy” sözcükleriyle ifade edilmektedir. Âmâ sözcüğünün yalnız fiziksel olarak değil manevi/mecazi manaya da geldiği ifade edilmektedir.¹⁶⁶ Kur’an-ı Kerim’de gerçek ve mecazi anlamlarıyla yirmi sekiz ayette görme yetersizliğine bağlı özel gereksinimden bahsedilmektedir. Bu ayetlerin onu gerçek/fiziksel manadadır. Altısı dünya hayatına dair ifadelere yer vermekte iken kalan dördü ise ahiret hayatına dair ifadelere yer vermektedir.¹⁶⁷ Gerçek manada görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler kastedilirken, mecazi manada Allah’ın bahsettiği nimetleri göremeyen ve ona layığıyla kul-luk edemeyenler, basireti kapalı kimseler kastedilmektedir.¹⁶⁸ Kur’an-ı Kerim’de mecazi manada olan görme yetersizliği betimleme için kullanılmaktadır.¹⁶⁹ Ele alınan konuyu ekseri olarak ilgilendiren gerçek/fiziki manada görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerdir. Gerçek manada görme yetersizliğine bağlı özel gereksinim, göz duyusunun işlevini yerine getirememesiyle oluşan yetersizlik olarak ifade edilmektedir.¹⁷⁰

Görme yetersizliğine bağlı özel gereksinimli olan bireyler, diğer özel gereksinim gruplarına göre Kur’an-ı Kerim’de daha çok yer bulmaktadır. Bu durumun temel sebepleri bu yetersizliği tetikleyen hastalıklar ve İslam’ın yayılma döneminde meydana gelen askerî faaliyetlerdir.¹⁷¹

Görme yetersizliği sebebiyle özel gereksinimli olan, bilinen en meşhur sahabe Abdullah b. Ümmü Mektum’dur. Kendisinin şahsında özel gereksinimli bireylerin sosyal adaptasyonuna dair İslam’ın birçok faaliyetini görmek mümkündür. Abdullah b. Ümmü Mektum vekil olarak tayin edilmiş, Mus’ab b. Umeyr ile birlikte Allah’ın dinini öğretmek için görevlendirmiş ilk öğretmenlerden olmuş,¹⁷² imamlık-müezzinlik görevlerini üstlenmiş, Kasidiye Savaşı’na iştirak etmiş, cemaatle farz namazlara dâhil olmuştur.¹⁷³ Buradan hareketle normal gelişim gösteren bir bireyin yapabildiği yöne-

¹⁶⁶ Çetinkaya Görmüş, *İslam Fıkında Engelliler Hukuku*, 35.

¹⁶⁷ Karagöz, *Ayetler ve Hadisler Işığında Engelliler*, 15-16; Yakup Çiçek, “İslam’ın Engellilere Bakışı”, *Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri (5-6 Nisan 2012)* (İstanbul, 2012), 47.

¹⁶⁸ el-Hac, 22/46; el-İsrâ, 17/72; Çiçek, “İslam’ın Engellilere Bakışı”, 48.

¹⁶⁹ er-Ra’d, 13/16-19; el-Mü’min, 40/58; Hûd, 11/24; el-En’âm, 6/50; Fâtır, 35/19.

¹⁷⁰ Çiçek, “İslam’ın Engellilere Bakışı”, 47.

¹⁷¹ Tezcan, “Kur’an’ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı”, 144.

¹⁷² Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviye* (Beyrut: Daru’l Fikir, 1994), 216.

¹⁷³ Çiçek, “İslam’ın Engellilere Bakışı”, 48.

timsel ve dinsel faaliyetleri Abdullah b. Ümmü Mektum gibi özel gereksinimli bireylerin de yapmasında bir mahsur görülmemektedir.¹⁷⁴ Günümüzde de bu tarz toplumsal kabul ve desteklemenin özel gereksinimli bireylerin kendilerini geliştirmelerinde, tanıma ve tanımlama sürecinde önemli katkıları olacağı aşîkârdır.

Abdullah b. Ümmü Mektum ile Hz. Peygamber arasında yaşanan ve abese suresinin ilk on iki ayetinin nüzulüne sebep olan olay, sadece Abdullah b. Ümmü Mektum veya onun gibi görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyleri kapsamamaktadır. Özel gereksinimli olan bireylere nasıl davranılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Yaşanan olay sebebiyle de Hz. Peygamber, Allah tarafından net bir şekilde uyarılmıştır.¹⁷⁵ Uyarı sonrasında Hz. Peygamber, Abdullah b. Ümmü Mektum'a karşı ilgisini arttırmıştır. Kendisine “*Merhaba ey Allah'ın kendisi sebebi ile beni ikaz ettiğı kimse!*” diyerek onu yüceltmıştır.¹⁷⁶ Bahsi geçen olayın varlığı, özel gereksinimli bireylerin psiko-sosyal olarak öz kabullerini gerçekleştirmek ve topluma adapte edilmesi gerektiğinin vurgusunu taşımaktadır. Özel gereksinimli bireylerin değerini özellikle ortaya koyma çabası vardır. Normal gelişim gösteren bireylerden farklı olmadıkları, haklar konusunda eşit oldukları net olarak ifade edilmekte hatta kendilerine özel gereksinimleri sebebiyle pozitif ayrımcılık yapılmasının fırsat eşitliğine destek olacağı belirtilmektedir. Tüm belirtkeleri dikkate alındığında Kur'an-ı Kerim'in sadece görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireye değil tüm özel gereksinimli bireylere karşı olumlu tutumu açıkça görülmektedir.¹⁷⁷

Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler Kur'an-ı Kerim'de sadece yukarıda ifade edilen çeşitli yönleriyle aydınlatıcı konuyla geçmemektedir. Mükellefiyetlikleri hakkında ve kendilerinin maddi-manevi olarak iyileşmelerine kılavuzluk eden ifadeler de yer almaktadır.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Aydınli, “İbn Ümmü Mektum”, 20/435.

¹⁷⁵ Subhi es-Salih, *Kur'an İlimleri*, thk. M. Said Şimşek (Konya: Esra Yayınları, 1994), 363.

¹⁷⁶ Muhammed b. Ahmed El-Kurtubi, *el-Cami-u Li Ahkamil Kur'an*, thk. Ahmed Abdü'l Âlim el-Berduni (Kahire: Darü's-Şa'b, ts.), 211-213.

¹⁷⁷ el-En'âm, 6/52; el-Kehf, 18/28; Karasu, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Sürecinde Engelliler*, 46-47.

¹⁷⁸ el-Bakara, 2/284; Nûr, 24/61.

Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin normal gelişim gösteren bireyler gibi sorumluluk sahibi olamayacağı bilinen bir gerçektir. Rabbimizde özel gereksinimli bireyleri güçleri nispetinde sorumlu tutmaktadır.¹⁷⁹ İslam'ın bir kolaylık dini olması mükellefleri -özelde özel gereksinimli bireyleri- içerisinde bulundukları durumu dikkate alarak sorumlu tutmaktadır. Görme yetersizliği olan özel gereksinimli birey eğitilirken de bu esasın göz ardı edilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Görme yetersizliği olan özel gereksinimli birey özelinde de bu durum Kur'an-ı Kerim'de Nur suresinin 61. ayetinde ifade edilmektedir. Şöyle ki: *“Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde veya annelerinizin evlerinde veya erkek kardeşlerinizin evlerinde veya kız kardeşlerinizin evlerinde veya amcalarınızın evlerinde veya halalarınızın evlerinde veya dayılarınızın evlerinde veya teyzelerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde ya da dostlarınızın evlerinde yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Evlere girdiğiniz zaman birbirinize Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak selâm verin. İşte Allah, düşünesiniz diye ayetleri size böyle açıklar.”* Dolayısıyla Allah'ın yetersizlik veya farklılık sebebiyle özel gereksinimli olan bireyin yerine getiremeyeceği sorumluluktan sorumlu tutmadığı aşikâr bir şekilde ifade edilmektedir. Bu durumun yanında özel gereksinimli bireyin mükellef olma bazında normal gelişim gösteren birey gibi mükellef olamamasının manevi olarak rahatsızlığını hissetmemesi gerektiğini de üstü kapalı bir şekilde vurgulamaktadır.¹⁸⁰ Burada bir parantez açılması gerekirse sorumluluk alabilecek durumda olan, güçlük yaşamayacak olan özel gereksinimli bireyler, mükellef olabilmektedir. Bu duruma Abdullah b. Ümmü Mektum'un üstlendiği görevler örnek gösterilebilmektedir.¹⁸¹ Nur suresinin 61. ayeti sadece mükellefiyetlik durumunu açıklamakla yetinmemiş özel gereksinimli bireylerin çokça yakındığı toplumsal kabul durumuyla özel gereksinimli bireylerin menfaatine olan bir kılavuzluk durumuna da açıklık getirmiştir. Bu kılavuzluğun sosyal olarak bireyin iyileşmesinde etkili olduğu ifade edilmektedir.¹⁸² Kur'an-ı Kerim'de özel gereksinimli bireylerin yetersizliklerini ortadan kaldırmak için çabalanması gerektiği ifade edilmektedir. Bu durum Hz. İsa'nın

¹⁷⁹ el-Bakara, 2/185; el-Bakara, 2/286; en-Nisâ, 4/28; el-Hac, 22/78; el-Fetih, 48/17; Emine Gül, *Kur'an'da Engelliler* (İstanbul: Akis Kitap, 2005), 30.

¹⁸⁰ Gül, *Kur'an'da Engelliler*, 137.

¹⁸¹ Eser, *Engelli Sahabiler*, 30.

¹⁸² Tezcan, “Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı”, 156.

Allah'ın kendisine verdiği güç ve izinle doğuştan görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyleri iyileştirmesini anlatan ayetlerde net olarak bildirilmektedir.¹⁸³

Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler ve genelde tüm özel gereksinimli bireyler sosyal kabullerinin yanında psikolojik olarak da desteklenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Kendilerini iyi hissettiren, iyileşmelerinde pozitif algı oluşturan etmenler özel gereksinimli bireylere sağlanması gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu duruma örnek olarak evladı Hz. Yusuf için üzüntüden ağlarken gözlerini kaybeden Hz. Yakup örnek olarak verilebilmektedir. Hz. Yakup'un Hz. Yusuf'a ait olan gömlekle psikolojik bir rahatlama sürecine girdiğinden ve bununla başlayan bir iyileşme sürecinden bahsedilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen ayet mealen şöyledir: *"Müjdecisi gelip gömleği Yakub'un yüzüne koyunca gözleri açılıverdi. Yakub, "Ben size, Allah tarafından, sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim demedim mi?" dedi."*¹⁸⁴ Çağdaş tıp ilimleri de yaşanan bu olayı desteklemektedir. Herhangi bir hastalığı olan bireylerin moral ve psiko-sosyal destekle hastalıklarını daha kısa sürede ve daha rahat atlattıkları ifade edilmektedir.¹⁸⁵

b) İşitme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Kur'an'ı Kerim'de işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, صمم/sağır sözcüğü ve türevleriyle¹⁸⁶ ifade edilmektedir.¹⁸⁷ Kur'an-ı Kerim'de işitme yetisinin bireye verilen önemli yetilerden biri olduğu ifade edilmektedir.¹⁸⁸ İşitme yetersizliğine bağlı özel gereksinime dair var olan ayetlerden sadece bir tanesi gerçek/fiziki manada işitme yetersizliğine bağlı özel gereksinimi ifade etmektedir.¹⁸⁹ Gerçek/fiziki manayı

¹⁸³ Âl-i İmrân, 3/49; el-Mâide, 5/110.

¹⁸⁴ Yûsuf, 12/96.

¹⁸⁵ Tezcan, "Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı", 166; Ülkü Özdemir - Sultan Taşçı, "Kronik Hastalıklarda Psikososyal Sorunlar ve Bakım", *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 65; Hıdır Apak - Metin Erdem, "Hastanede Çalışan Sosyal Çalışmacı ve Manevi Destek Personeli Arasındaki İşbirliği: Sorunlar ve Öneriler", ed. Ali Ayten vd. (İstanbul: DEM Yayınları, 2019), 175; Muhammed Esat Altıntaş, "Hastanelerde Gerçekleştirilen Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği)", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 223-224.

¹⁸⁶ el-Bakara, 2/18-171; Âl-i İmrân, 3/49; el-En'âm, 6/39; el-İsrâ, 17/97.

¹⁸⁷ Çiçek, "İslam'ın Engellilere Bakışı", 49.

¹⁸⁸ el-En'âm, 6/46; en-Nahl, 16/78; el-Mü'minûn, 23/78; el-İnsân, 76/2.

¹⁸⁹ Cemaleddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, ts.), c. 12, 344.

ifade eden bu ayette fiziksel benzetme bulunmaktadır. Geriye kalan ayetler mecaz anlamıyla kalp gözü kapalı olan kimselere işaret etmektedir.¹⁹⁰

*“Bu iki zümrenin (inanmayanlar ile ilâhî hitabı reddedenlerin) durumu (mesel) kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların hali hiç eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?”*¹⁹¹

İletişimin bireyler arasındaki etkileşimde ciddi öneme sahip olduğu ifade edilmektedir. Bireyler sözlü ve sözsüz iletişim kurabilmektedirler. Ancak beden dilinin duygu aktarımında daha etkili olduğu söylenebilmektedir.¹⁹² Beden dili ve işaret dilinin aracılığıyla işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerle iletişime geçerek onlara dini tebliğ ve irşatta bulunulması gerekmektedir. İçerisinde bulundukları durum sebebiyle dini başa çıkma, kendilerinin psikolojik olarak rahatlamasında etkili olabilmektedir. Bu rahatlatma işleminin sağlıklı şekilde gerçekleşmesi için dini tebliğ ve irşat kadar iletişim şeklide son derece önemlidir.¹⁹³ Hz. Zekeriya'nın işaret dili kullanarak hutbe vermesi Kur'an-ı Kerim'in bu konudaki tutumunu ortaya koymaktadır.¹⁹⁴

“Derken Zekeriya ibadet yerinden halkının karşısına çıktı. (Konuşmak istedi, konuşamadı) ve onlara “Sabah akşam Allah'ı tespih edin” diye işaret etti.”

c) Konuşma Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Kur'an-ı Kerim'de konuşma yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, كَم/dilsiz kelimesi ve türevleriyle¹⁹⁵ ifade edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de beş ayette konuşma yetersizliğine bağlı özel gereksinimden bahsedilmektedir ve bu ayetlerden sadece bir tanesi gerçek manada yetersizliği ele almaktadır.¹⁹⁶ Geriye kalan ayetler mecazi manada kullanılmaktadır.¹⁹⁷ Fiziki olarak konuşma yetersizliği Kur'an-ı Kerim'de bir ayette geçmektedir. Bu konuşma yetersizliği betimleme mahiyetindedir.

¹⁹⁰ el-Bakara, 2/18.

¹⁹¹ Hûd, 11/24.

¹⁹² Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002), 25.

¹⁹³ Mustafa Naci Kula, “Engellilere Verilecek Tebliğ ve İrşad Hizmeti”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), 22.

¹⁹⁴ Meryem, 19/11.

¹⁹⁵ el-Bakara, 2/18-171; el-En'âm, 6/39; en-Nahl, 16/76; el-İsrâ, 17/97.

¹⁹⁶ Muhammed Fuad Abdulkaki, *El-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İstanbul: El Mektebet'ül-İslamiyye, 1982), 133.

¹⁹⁷ Çiçek, “İslam'ın Engellilere Bakışı”, 50.

“Allah, (şöyle) iki adamı misal verdi: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez, efendisine sadece bir yükür. Nereye göndersen olumlu bir sonuç alamaz. Bu, adalet ile emreden ve doğru yol üzere olan kimse ile eşit olur mu?”¹⁹⁸

Konuşma yetisi, Kur'an-ı Kerim'de işitme yetisiyle birlikte zikredilmektedir. İşitme yetisi gibi önemli yetilerden biri olarak kabul edilmektedir ayrıca konuşma yetisi için var olan organlardan bahsedilmektedir.

“Biz onun için iki göz, bir dil ve iki dudak var etmedik mi?”¹⁹⁹

Konuşma yetersizliğine bağlı özel gereksinim, Hz. Musa üzerinden Kur'an-ı Kerim'de işlenmektedir. Hz. Musa'da bu yetersizliğin kısmi olarak var olması üzerinden ele alınmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de iki ayette ele alınarak ifade edilmektedir.

“Dilimden (şu) düğümü çöz. Ki sözümü anlasınlar.”²⁰⁰

“Kardeşim Harun'un dili benimkinden daha düzgündür. Onu da beni doğrulayan bir yardımcı olarak benimle birlikte gönder. Zira bana yalancılık ithamında bulunmalarından endişe ediyorum.”²⁰¹

İşitme ve konuşma yetersizliği, Kur'an-ı Kerim'de -Nahl suresinin 76. ayeti hariç- birlikte ele alınmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bu iki yetinin birlikte ele alınmasının nedeni birinin yokluğunun diğerinin sebebi olmasındandır. Bu durum çağdaş tıp ilimleriyle de ispatlanmıştır.²⁰² İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler gibi konuşma yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerle de iletişimde işaret dili önem arz etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu durum Hz. Zekeriya üzerinden anlatılarak ifade edilmektedir.²⁰³

¹⁹⁸ en-Nahl, 16/76.

¹⁹⁹ el-Beled, 90/9.

²⁰⁰ Tâhâ, 20/27-28.

²⁰¹ el-Kasas, 28/34.

²⁰² Tezcan, “Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı”, 174.

²⁰³ Âl-i İmrân, 3/41; Meryem, 19/10-11.

d) Ortopedik Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Kur'an-ı Kerim'de ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, iki ayette -doğuştan meydana gelen kısmen veya tamamen- ortopedik yetersizliği olan birey manasında اعرج/aksak ve türevleriyle²⁰⁴ ifade edilmektedir.²⁰⁵ Kur'an-ı Kerim'de ortopedik yetersizliği olan bireylere cihada katılmama konusunda ruhsat bildiren ayetlerle yer verilmektedir.

*“Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde veya annelerinizin evlerinde veya erkek kardeşlerinizin evlerinde veya kız kardeşlerinizin evlerinde veya amcalarınızın evlerinde veya halalarınızın evlerinde veya dayılarınızın evlerinde veya teyzelerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde ya da dostlarınızın evlerinde yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Evlere girdiğiniz zaman birbirinize Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak selâm verin. İşte Allah, düşünesiniz diye âyetleri size böyle açıklar.”*²⁰⁶

*“Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değildirler.) Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse Allah onu içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Kimde yüz çevirirse onu elem dolu bir azaba uğrattır.”*²⁰⁷

Belirtilen ayetlerde özel gereksinimli bireylerin, özel gereksinimleri sebebiyle mükellefiyetlik açısından sorumlu tutulamayacağı ifade edilmektedir. Ancak bazı ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli sahabiler, içerisinde bulundukları duruma rağmen sorumluluk almayı arzulamış ve sorumluluk almışlardır. Ortopedik yetersizliği sebebiyle cihattan muaf olmasına karşın -arzu etmesine rağmen Bedir'de savaşa katılmasa da- Uhud Gazvesi'nde cihada katılan ve burada şehit olan Amr b. el-Cemûh bu

²⁰⁴ Nûr, 24/61; el-Fetih, 48/17.

²⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab*, c. II, 320.

²⁰⁶ Nûr, 24/61.

²⁰⁷ el-Fetih, 48/17.2

konuda örnek gösterebilmektedir.²⁰⁸ Hz. Muhammed, Amr. b. el-Cemûh'un bu bilincinin mükâfatının verildiğini, onun cennette özel gereksiniminden sıyrılıp rahatça hareket edeceğini ifade etmiştir.²⁰⁹

B) Zihinsel Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Kur'an-ı Kerim'de zihinsel yetersizliğe bağlı özel gereksinim hem gerçek hem de mecaz manasıyla akıl sağlığı yerinde olmayan manasında “*mecnun*” ve muhakeme eksiliği olan, kısıtlı ve korunması gereken -medeni ve ticari olarak- kimse manasında سفیه/sefih sözcüğü ve türevleriyle ifade edilmektedir.²¹⁰

Akıl, bireyde korunması gereken beş temel esastan biri olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda akıl yoksunluğu/zihinsel yetersizlik, bireyde olan veya olabilecek özel gereksinimler arasında etkisi sebebiyle en önemli özel gereksinim sebebi olarak ifade edilmektedir.²¹¹ Fizyolojik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler özel gereksinim alanları dâhilinde bazı dini sorumluluklardan muaf tutulmaktadır. Ancak zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler dini hiçbir sorumluluğa tabii tutulmamaktadır. Bu durumun temel sebebi sorumluluk bilincini kavrayabilecek durumda ve yeterlilikte olmamalarıdır.²¹² Sonuç olarak akıl, bireyi dini manada muhatap kılan en önemli yeti olarak ifade edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de zihinsel yetersizliğe bağlı özel gereksinim durumu Hz. Muhammed başta olmak üzere birçok peygamber için iftira, aşağılama ve küçük düşürmek amacıyla kendilerine karşı gelenler tarafından kullanıldığı görülmektedir.²¹³ Bu söylemlerin hepsine Kur'an-ı Kerim'de açık ve net bir şekilde cevap verilmekte ve reddedilmektedir.²¹⁴

²⁰⁸ Ahmet Önköl, “Amr b. El-Cemûh”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/82-83; Eser, *Engelli Sahabiler*, 64.

²⁰⁹ Hanbel, *el-Müsned*, V/299.

²¹⁰ el-Bakara, 2/13; el-Bakara, 2/282.

²¹¹ Çiçek, “İslam'ın Engellilere Bakışı”, 50.

²¹² Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Talak”, 11; Mustafa Sabri - Musa Carullah, *İlahi Adalet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1996), 350.

²¹³ el-A'râf, 7/66-67; el-Hicr, 15/6; eş-Şuarâ, 26/27; es-Sâffât, 37/36; ed-Duhân, 44/14; ez-Zâriyât, 51/39; ez-Zâriyât, 51/52; el-Kamer, 54/9; el-Kalem, 68/51.

²¹⁴ et-Tûr, 52/29; el-Kalem, 68/2; et-Tekvîr, 81/22.

Zihinsel yetersizliğe bağlı özel gereksinim, mecaz olarak Kur'an-ı Kerim'de kendisine yer bulmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in getirdiği hakikatleri anlamayan, Hz. Peygamber'in sunduğu doğruluk ve güzellikleri reddeden bireylere manevi olarak akıl yetisinden mahrum manasında zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli birey sıfatlandırılması uygun görülmektedir.²¹⁵

Peygamberleri reddeden toplulukların ifade edilen kullanımı dışında, asıl olarak zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyleri ilgilendiren kısmı kendilerinin faydasına iş ve işlemlerin düzenlemesi için ifade edilen ayetlerdir. Ayetlere detaylı bakıldığında kısıtlı veya tamamen akli muhakemede bulunamayanların kendilerinden sorumlu kimselerce korunması emredilmektedir.

*“...Eğer borçlu akli ermeyen veya zayıf bir kimse ise ya da yazdıramıyorsa velisi adaletle yazdırsın.”*²¹⁶

*“Allah'ın sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı akli ermeyenlere (süfehâ') vermeyin.”*²¹⁷

3.2. Hz. Muhammed Döneminde ve Hadislerde Özel Gereksinimli Bireyler

Özel gereksinimli bireyler, insanlık tarihinin her döneminde var olmuştur. Hz. Muhammed döneminde de doğuştan veya sonradan çeşitli sebeplerle özel gereksinimli olan sahabeler bulunmaktaydı. Özellikle fetihler sebebiyle askerî faaliyetler sonrasında özel gereksinimli olan sahabeler bulunmaktaydı.²¹⁸

Özel gereksinimli bireylerin psiko-sosyal adaptasyonlarında en uygun dönem olarak Hz. Peygamber dönemi ifade edilmektedir. Zira Kur'an-ı Kerim'in hayata en iyi tatbik edildiği dönem bu dönemdir.²¹⁹ Hz. Muhammed'in özel gereksinimli bireylerle ilgili çeşitli tutum ve uygulamaları bu bireylerin hayatının şekillendirilmesinde rol alan tüm alanlar için kural olarak kabul edilmesine büyük önem atfedilmektedir.²²⁰

²¹⁵ el-Bakara, 2/13; el-Bakara, 2/130; el-Bakara, 2/142; el-Mâide, 5/140; el-A'râf, 7/155.

²¹⁶ el-Bakara, 2/282.

²¹⁷ en-Nisâ, 4/5.

²¹⁸ Muhammed Ebu Şehbe, *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (Şam: Daru'l Kalem, 1992), II, 217.

²¹⁹ M. Ali Kapar, “Hz. Peygamber'in Gerçekleştirdiği Toplum Yapısı ve Özellikleri” Özel Sayı (2003), 94; Bayraktar Bayraklı, *Kur'an'da Hz. Peygamber* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 106-107.

²²⁰ Karasu, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Sürecinde Engelliler*, 56.

Hz. Muhammed, özel gereksinimli bireylerin hayatlarını kolaylaştıracak faaliyetlerde bulunmanın temel ahlaki erdemler arasında olduğunu ifade etmiştir.²²¹ Bu bağlamda özel gereksinimli bireyleri dini-sosyal-yönetimsel faaliyetlere dâhil etmiştir.²²² Özel gereksinimli bireyleri güçlerinin yetmediği sorumluluklardan muaf tutarken güç yetirebilecekleri alanlarda sorumluluk almaları için ise teşvik etmiştir.²²³ Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah, Muaz b. Cebel, Abdullah b. Ümmü Mektum gibi sahabeleri ilgi ve yeteneklerine göre çeşitli pozisyonlarda görevlendirmesi bu durumun açık ve net göstergesidir.²²⁴

Hz. Muhammed'in sergilediği tutum ve davranışların toplumun sıhhati açısından da önemli olduğu vurgulanmaktadır. Zira toplumu oluşturan bireylerdir. Toplumu oluşturan bireylerden herhangi birisinin özel gereksinime sahip olması toplumu bütünüyle ilgilendirmektedir. Bu ilgi çerçevesinde özel gereksinimli bireyin içerisinde bulunduğu topluma da çeşitli sorumluluklar düşmektedir.²²⁵ Hz. Muhammed, bu sorumlulukları yerine getiren bireylerin yaptıklarının sadaka hükmünde değerlendirilerek sevap kazanacaklarını ifade etmiştir.²²⁶

Hz. Muhammed, yetersizliği olan özel gereksinimli bireyleri psiko-sosyal olarak rahatsız eden ifade ve sıfatlandırmalarla hayatlarını zorlaştıracak iş ve eylemlerde bulunmanın günah olarak bu tutum ve davranışları sergileyenleri azaba sürüklemesi için yeterli olduğunu beyan etmiştir.²²⁷ Bunun yanında her bireyin bir özel gereksinimli birey olabilme ihtimalini ifade ederek özel gereksinimli bireyleri aşağılayan bireylerin de aynı durumla sınav edilebileceğini beyan etmiştir.²²⁸ Hz. Muhammed, özel gereksinimli bireyler için kullanılan genel sıfatlandırmaları gerçek manası yerine mecaz manasıyla kullanmış, özel gereksinimli bireyleri onların hoşnut olacağı şekilde sıfatlandırmıştır.²²⁹

²²¹ Tezcan, "Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı", 180.

²²² İhsan Akay, *İslâm Hukukunda Engellilerin Durumu* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010), 46.

²²³ Ali Seyyar, *Yıldızlar Engel Tanımaz: Bedensel Özürlü Sahabelerin Hayatı* (İstanbul: Aşiyân Yayınları, 2007), 216.

²²⁴ Ebu Şehbe, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 217.

²²⁵ Kula, "Engellilik ve Din", 9.

²²⁶ Hanbel, *el-Müsned*, II/350; Hanbel, *el-Müsned*, V/154.

²²⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Edeb", 57; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Birr", 32.

²²⁸ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Kıyâme", 54.

²²⁹ Hanbel, *el-Müsned*, V/194.

Hız. Peygamber, yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin sosyal ihtiyaçları ve bakımının devlet tarafından üstlenilmesinin önünü açmıştır. Kendi döneminde yakınlarını kaybeden özel gereksinimli bireylerin sorumluluklarını üstleneceğini ifade etmiştir.²³⁰

*“Kim ölüş de mal bırakırsa malı veresesinindir. Kim bakıma muhtaç kimseler bırakırsa “kell” onun sorumluluğu bana aittir.”*²³¹

Özel gereksinimli bireylerin tedavi olunması gerekliliğini her fırsatta ifade eden Hz. Muhammed, hadislerde bu durumun önemini belirtip Allah’tan sağlık ve sıhhat için dua edilmesini öğütlemiştir.²³²

*“Ey Allah’ın kulları tedavi olunuz. Zira Cenâb-ı Hak hiçbir hastalık yaratmamıştır ki dermanını da birlikte yaratmış olmasın. Ancak yaşıllık bunun dışındadır.”*²³³

Hız. Peygamberin -rehberlik ve sosyal adaptasyon eksenli- ifade edilen tavır ve tutumları ile daha birçok benzer örnek gösterilebilecek faaliyetleri, yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitimi ve özelde din eğitimi adına ilk etkinlikler olarak ifade edilmektedir.²³⁴

A) Fizyolojik Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Hız. Muhammed’in fizyolojik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere yönelik bio-psiko-sosyal pedagojik yaklaşımları ile bunun sosyal, kültürel ve hukuki alanlarda ki ilişkisi bahsi geçen bireyler için oldukça önemlidir. Hz. Muhammed’in tavır, tutum ve yaklaşımları fizyolojik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitim durumları ve gelişim özellikleri başta olmak üzere birçok alanda olumlu gelişmelere zemin hazırlamıştır. Belirtilen olumlu seyir sıralanan başlıklarda detaylı şekilde irdelenmiştir.

²³⁰ Akay, *İslâm Hukukunda Engellilerin Durumu*, 49.

²³¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Ferâiz”, 25.

²³² Ebû Davud, *Sünen-i Ebî Davud*, “Edeb”, 101; Hanbel, *el-Müsned*, V/42.

²³³ Ebû Davud, *Sünen-i Ebî Davud*, “Tıb”, 1.

²³⁴ Eser, *Engelli Sahabiler*, 174-175.

a) Görme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

H. Muhammed, yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin toplum içerisinde pozitif bir algıyla değer görmeleri için gerekli olan ortamı oluşturmak adına birçok farklı faaliyette bulunmuştur. Bunun yanında özel gereksinimli bireylerin içerisinde bulunduğu durumu bir imtihan vesilesi olarak görmelerini ve içerisinde bulundukları imtihanın sonucunda Allah tarafından ödüllendirileceklerini hatırlatmaktadır.²³⁵ Görme yetersizliği sebebiyle özel gereksinimli olan bireylerin, görme yetisiyle ilgili imtihanlarını sabırla tamamlamaları halinde Allahutaala kendilerini cennetle ödüllendirileceğini bildirdiğini ifade etmektedir.²³⁶

Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin toplumdaki yerine de açıklık getirecek ifadelerde bulunan H. Peygamber, görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyi ve yakınlarını incitecek ifadelerden kaçınmak gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle özel gereksinimli bireyi küçük düşürecek, üzecek ifadelerde bulunanların ve onların hayatını zorlaştıranların Allah tarafından lanetlendiğini ifade etmiştir.²³⁷ H. Muhammed, görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerden bahsederken onlar için basiretli görme yetisi gelişmiş manasına gelen ifadeleri seçtiği bilinmektedir.²³⁸

H. Muhammed, görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin hayatını kolaylaştıracak faaliyetlerde bulunan bireylerin, bir ahlaki erdemi yerine getirmeleri sebebiyle sevap kazanacağını ifade etmiştir.²³⁹ Bu ahlaki erdem mahiyetindeki özel gereksinimli bireyin hayatını kolaylaştırma faaliyeti kapsamında kendilerini maddi ve manevi olarak iyileştirecek olan eğitim ve ruhsal, fiziksel sağlık imkânları başta olmak üzere birçok alan bulunmaktadır.²⁴⁰ Kur'an-ı Kerim'de görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler başlığında bahsettiğimiz Abdullah b. Ümmi Mektum'dan sonra bilinen diğer bir görme yetersizliği olan sahabe İtban b. Malik'tir. Abdullah b. Ümmü Mektum özelinde yetersizliği veya farklılığı olan özel gereksinimli bireylere dair belirtilen genel esasların hayata tatbikinde İtban b. Malik örneği de önemlidir. İtban b. Malik'in mescide gelemeyişini H. Peygambere aktarması ve evinde namaz kılmak

²³⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Merdâ", 7.

²³⁶ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Zühd", 58.

²³⁷ Hanbel, *el-Müsned*, I/217.

²³⁸ Çetinkaya Görmüş, *İslam Fıkhdında Engelliler Hukuku*, 47.

²³⁹ Hanbel, *el-Müsned*, V/168-169.

²⁴⁰ Karasu, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Sürecinde Engelliler*, 47.

için izin istemesi sonrasında onu onurlandıracak şekilde evinde namaz kıldığı yerde Hz. Peygamberin de namaz kılarak ona izin vermesi özel gereksinimli bireylere verdiği değeri tekraren ortaya koymaktadır.²⁴¹ Bir parantez açılması gerekirse aynı taleple gelen Abdullah b. Ümmi Mektum ve İtban b. Malik'e Hz. Muhammed tarafından farklı cevapların verilmesinin altında yatan nedenin ezanı duyabilme durumları ile evlerinin mescide yakınlığı ile açıklanmaktadır.²⁴²

b) İşitme ve Konuşma Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Hz. Peygamber döneminde işitme ve konuşma yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerle alakalı etraflıca açıklamalar araştırmamız çerçevesinde bulunamamıştır. Fakat tedavi maksadıyla Hz. Peygambere gelen bazı işitme veya konuşma yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler hakkında bilgiler bulunmaktadır.²⁴³

Önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere hadîs-i şerifler gereği özel gereksinimli bireyin hayatını kolaylaştıracak iş ve eylemlerde bulunmak sadaka mahiyetindedir. Böylece Hz. Muhammed, her alanda olduğu gibi bu alanda da bizlere rehberlik etmektedir.²⁴⁴

Hz. Muhammed, eğitici yönünün gereği olarak bireylerin tamamını eğitebilmek için çeşitli yöntem ve tekniklerle eğitim vermiştir. Normal gelişim gösteren bireyler için yeterli olan bu yöntemlere ek olarak özel gereksinimli bireylere de yetersizlik alanlarına göre farklı uygulamalarda bulunmuştur. İşitme ve konuşma yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler için çeşitli el hareketleri ve jest/mimiklerle eğitim sürecini desteklemiştir.²⁴⁵

Hz. Muhammed, ifade edilen eğitimci yönüyle birlikte işitme ve konuşma yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin tedavisinde de örnektir. Hz. Peygamberin bahsi geçen yetersizliğin psikolojik boyutunda iyileşmeler sağladığı bilinmektedir. Bu

²⁴¹ Bünyamin Erul, "Engelliler ile ilgili Hadislerin Analizi (Yayınlanmamış Tebliğ)", *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam (Sorunlar ve Çözüm Önerileri - 2003)*, ed. İsmail Karagöz (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 31.

²⁴² Eser, *Engelli Sahabiler*, 31.

²⁴³ Mustafa Başkonak, *Türkiye'deki Lise Mezunu İşitme Engellilerin Din Eğitiminde Karşılaştıkları Güçlüklerin Öğrenci ve Eğitimci Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016), 50.

²⁴⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, *Ayet ve Hadislerde Engelliler* (Malatya: Mengüceli Yayınları, 2010), 207.

²⁴⁵ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed* (Konya: Esra Yayınları, 1994), 137-138.

öncülük tıbbi boyutta olmasa da işitme ve konuşma kaybının psikolojik boyutu dikkate alındığında tıbbi boyutu kadar önemli olduğu görülmektedir. Uhud'da babası şehit olan Beşir/Bişr b. Akrebe'ye sunduğu manevi destek ve teselliyle kısmi konuşma yetersizliğinin tedavisini gerçekleştirdiği bilinmektedir.²⁴⁶

c) Ortopedik Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Hiz. Peygamber, özel gereksinimli bireylerin onurunun korunması ve kendilerini aşağılayacak, küçük düşürecek tavrılarda bulunulmaması gerekliliğinin altını çizerek belirtilmişti. Özel gereksinimli bireylerin özellikle fiziksel manada yetersizliklerinin bu duruma asla konu olmaması gerektiği açık bir durumdur.²⁴⁷ Bu durumu daha net ve anlaşılır kılması adına Hiz. Âişe ve Hiz. Safiye arasında geçen ve Hiz. Âişe'nin, Hiz. Safiye'nin boyuyla alakalı ifadesine dair Hiz. Peygamber'in tutumu ifade edilebilir. Şöyle ki:

*“Öyle bir söz söyledin ki o bir denize düşseydi onu bulandırırdu.”*²⁴⁸

Hiz. Muhammed, örnek verilen olay ve benzeri durumlarda bu duruma dair olması gereken tavrını net olarak sergilemiştir. Bu tutumuyla özel gereksinimi olan bireyin psikolojik olarak iyileşmesine ve korunmasına dair gerekli ehemmiyetin gösterilmesinde öncü olmuştur.²⁴⁹

Hiz. Muhammed, -ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler dâhil olmak üzere- özel gereksinimli bireyleri ilgi ve yeteneklerine uygun olarak güç yetirebilecekleri alanlarda görevlendirmiştir.²⁵⁰ Muâz b. Cebel'in Medine'de vekil tayin edilmesi, başka bir dönemde vali olarak görevlendirmesi, Hiz. Ebubekir döneminde hac emirliği yapması, Hiz. Muhammed ve Hiz. Ömer tarafından ilmi bilgisinin tasdik edilmesi, bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. Bu bağlamda bir başka örnek gösterilebilecek sahabe Abdurrahman b. Avf'tır. O da ilgisi ve yeteneği dâhilinde hac emirliği, Hiz. Ebubekir ve Hiz. Osman'a müsteşarlık gibi görevlerde bulunmuştur.²⁵¹

²⁴⁶ İbn Mace, *Sünen-i İbn-i Mâce*, “Tıb”, 40; Eser, *Engelli Sahabiler*, 56.

²⁴⁷ Karagöz, *Ayetler ve Hadisler Işığında Engelliler*, 79.

²⁴⁸ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Kıyâme”, 51.

²⁴⁹ Karasu, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Sürecinde Engelliler*, 63.

²⁵⁰ Muhammed ez-Zühri İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l-Kübra* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), II, 300.

²⁵¹ Ahmet Önkal, “Abdurrahman b. Avf”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/157.

Abdurrahman b. Avf ve Muâz b. Cebel'in bu görevleri yerine getirebilmesi ilgi ve yeteneklerini gösterirken diğer taraftan dini ve siyasi eğitim aldıklarını da ortaya koymaktadır.²⁵²

B) Zihinsel Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Özel gereksinimli bireyler içerisinde en çok desteğe ihtiyaç duyanlar, zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerdir. Bu durumun sebebini önceki bölümlerimizde de ifade ettiğimiz gibi akıl yetisini ruhsat açısından önemidir.²⁵³

Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, her dönemde var olmuştur. Hz. Peygamber döneminde bilinen en meşhur zihinsel yetersizliği olan sahabe Münkız b. Amr'dır. -Bu duruma dair ihtilaf söz konusudur. Bahsi geçen sahabenin Münkız b. Amr mı yoksa evladı Habban b. Münkız mı olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.²⁵⁴ - Münkız b. Amr tacirdi, ticaretle kendisinin sık sık aldatılması sonucunda Hz. Muhammed kendisine özel hükümler getirmiştir. Alışverişte aldatılmamasını ve alışverişte muhayyerlik hakkının saklı tutulmasını istemiştir.²⁵⁵ Bu sayede mali tasarrufu güvence altına alınmış ve sosyal hayata adaptasyonun devamını sağlamak suretiyle kendisine pozitif manada ayrımcılık sağlanmıştır.

Hz. Peygamber, zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin unutma, hafıza zayıflığı vb. sebeplerle eğitim hayatında ve ibadetlerinde istediği düzeyde olmadığını gözlemlemiştir. Bu bağlamda özel gereksinimli sahabeleri yetersizliklerini dikkate alarak eğitmiş ve ibadetlerini yerine getirmelerinde kolaylıklar göstermiştir.²⁵⁶ Bunun yanında Hz. Peygamber, zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli birey zihnini/aklını hiç bir surette kullanamıyorsa bu bireyden dini sorumluluğun tamamen kaldırıldığını da ifade etmektedir.²⁵⁷

²⁵² Eser, *Engelli Sahabiler*, 61-62.

²⁵³ İsmail Karagöz, "Kulluğa Engel Yok", *Diyanet Aylık Dergi* 312/ (2016), 13.

²⁵⁴ Eser, *Engelli Sahabiler*, 94.

²⁵⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Büyü", 48.

²⁵⁶ Hanbel, *el-Müsned*, IV, 356.

²⁵⁷ Hanbel, *el-Müsned*, I/118.

4. ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERDE DİN EĞİTİMİ

4.1. Görme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Görme duyusunun, bireyin hayatını idame ettirmesinde, rutin gereklilikleri yerine getirmede ve beceri kazanmada önemli bir yeri vardır. Bireyin ilk çocukluk döneminde gözlem ve taklit yoluyla birçok şeyi öğrendiği bilinmektedir. Öz bakım becerileri başta olmak üzere birçok beceri gözlem ve taklide dayalı olarak öğrenilmektedir. Bu önemi bilinen görme yetisinin kaybının meydana gelmesi veya doğuştan yetersizliğin var olması bireyin yaşamında olumsuz bir etkiye sebep olmaktadır. Genel olarak görme yetersizliği olan veya halk arasında bilinen adıyla “*kör*” olan birey tarif edilirken bir yerden başka bir yere giderken baston kullanan, etrafında var olan cisimleri tanımada dokunma yetisini kullanan, okuma ve yazma faaliyetleri için Braille alfabesini kullanan bireyler görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler olarak tanımlanmaktadır.²⁵⁸ Başka bir tanımlamada ise görme yetersizliği kalıtsal özellikler, annenin geçirdiği hastalıklar, erken doğum, doğum sırasında meydana gelen olumsuz durumlar vb. nedenlerden dolayı görme yetisinin kısmen veya tamamen kaybedilmesiyle eğitim performansının ve sosyal adaptasyonun olumsuz etkilendiği yetersizliğe bağlı özel gereksinim çeşidi şeklinde ifade edilmektedir.²⁵⁹

Görme yetersizliği farklı şekillerde tanımlanmıştır. Yasal olarak görme yetersizliği, görme yetisinin keskinliği ve görme/görüş alanının ölçümünden hareketle belirtilmektedir. Görme keskinliği belirli bir uzaklık dâhilinde görme yetisini kullanabilme ve ayrıntıları ayırt edebilme yeteneğidir. Görme keskinliği farklı boyutlarda harf, sayı ve sembollerin yirmi feet mesafeden okunmasıyla ölçülmektedir. Görme alanı, baş çevrilmeden ve gözler hareket ettirilmeden görülen alana denir. Normal görme yetisine sahip bireylerin altı metre mesafeden gördüğünü altmış santimetre mesafede görebilen bireye “*kör*” denmektedir. Normal görme yetisine sahip bireylerin altı metreden gör-

²⁵⁸ Oğuz Gürsel, “Görme Yetersizliği Olan Öğrenciler”, *Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*, ed. İbrahim Halil Dike (Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 2019), 232.

²⁵⁹ Başkonak, “Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 170.

düğünü iki metreyle altmış santimetre arası mesafede görebilen kimseye ise “az gören” denmektedir.²⁶⁰ Yasal olarak görme yetersizliğiyle ilgili tanımlama, görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin yasal haklardan yararlanabilme durumunu ölçmek maksadıyla ortaya konmaktadır.

Uzmanlar tarafından yapılan değerlendirme kapsamında yasal çerçevenin görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyi tamamen tanımlayamadığı ifade edilmektedir. Tamamen veya kısmen görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin yasal tanımlamasını eksik bulan eğitimciler, eğitsel olarak tanımlama yapmaktadır. Eğitsel tanıma göre ileri seviyede görme keskinliğinde kaybı olan bireye “kör” denmektedir. Bu seviyede görme yetisini kullanamayan özel gereksinimli birey, eğitimini dokunma-ışitme duyularına hitap eden materyallerle gerçekleştirmektedir. Görme yetisini öğrenme amacıyla kullanabilen bireyler “az gören” olarak tanımlanmaktadır. Bu seviyede görme yetisini kullanabilen özel gereksinimli birey, eğitimini gözlük-büyüteç-büyük puntolu yayınlarla gerçekleştirmektedir.²⁶¹

Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler üç şekilde sınıflandırılmaktadır. Her iki gözü de tamamen görmeyen özel gereksinimli bireyler, ışık ve renk duyarlılığı olan ve yapıcı büyük olan varlıkları gölge olarak gözlemleyebilen özel gereksinimli bireyler, bir metre mesafede parmak sayabilecek kadar görme yetisi var olan özel gereksinimli bireyler şeklinde sınıflandırılmaktadır.²⁶²

Görme yetisi açısından normal gelişim gösteren bireyler, eğitim faaliyetlerinde gözlem ve taklit yoluyla tutum ve becerileri kazanmaktadır. Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler ise bu gözlem ve taklit yolunu kullanamadığından, normal gelişim gösteren bireylerden daha geç yaşam becerilerini kazanabilmektedir. Bu durum görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyleri normal gelişim gösteren bireylere nazaran daha duygusal ve yeterli seviyede olgunlaşmamış bir kimliğe büründürmektedir. Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin, yetersizlik seviyesi

²⁶⁰ Gürsel, “Görme Yetersizliği Olan Öğrenciler”, 232.

²⁶¹ Gürsel, “Görme Yetersizliği Olan Öğrenciler”, 233.

²⁶² Başkonak, “Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 171; Yusuf Arslan vd., “Görme Engellilerin Toplumsal Hayatta Yaşadıkları Zorluklar (Batman Merkez Örneği)”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 4/2 (2014), 2.

hangi durumda olursa olsun mutlaka eğitim hizmetlerinden faydalanması gerekmektedir. Bu eğitim hizmetlerinden faydalanabilmesi için bireyin özelliklerinin detaylı olarak bilinmesi gerekmektedir.²⁶³

Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, özel gereksinim alanları itibarıyla normal gelişim gösteren bireylere nazaran farklılık gösterebilmektedir. Bu durum gelişim alanları açısından belirgin olarak gözlemlenmektedir. Normal gelişim gösteren bireylerle görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler arasında gelişim alanlarındaki kabiliyetler hususunda -sosyal gelişim ve kısmen motor gelişim hariç- ciddi farklılıklar bulunmamaktadır.²⁶⁴ Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin, görme yetisi dışında kalan duyu organlarını iyi derecede kullanabilmesi gerekmektedir. Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin gelişim basamaklarında bu hassasiyetin mutlaka gözetilmesi gerekmektedir.²⁶⁵

Normal gelişim seyri gösteren bireyler gibi özel gereksinimli bireylerinde kendilerine özgü birtakım ihtiyaçları bulunmaktadır. Bunun yanında kendilerine has tutum ve beceriler de vardır. Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerde bu durum görme yetisi dışında kalan yetiler aracılığıyla sağlanmaktadır.²⁶⁶ Dokunma yetisi, görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler için büyük önem arz etmektedir. Tabiri caiz ise dokunarak görmekteyken bu yüzden bu yetinin geliştirilmesi için üstün çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler için bir diğer büyük önem sahibi yeti ise işitme yetisidir. İşitme yetisinin gelişmişliği, içerisinde bulunduğu çevreyi çözümleyebilmesinde kendisine kolaylık sağlamaktadır.²⁶⁷

Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin doğuştan sahip olduğu yetileri kullanması kendilerini tanıma ve tanımlama faaliyetlerinde yetersiz kalabilmektedir.

²⁶³ Başkonak, “Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 172.

²⁶⁴ Tazegül Demir - Ülker Şen, “Görme Engelli Öğrencilerin Çeşitli Değişkenler Açısından Öğrenme Stilleri Üzerine Bir Araştırma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/8 (2009), 155-156.

²⁶⁵ Salih Çakmak, *Görme Engeli Olan Çocuklara Öz Bakım Becerilerini Kazandırma Video ile Model Sunulan Aile Eğitim Programının Etkililiği* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011), 12.

²⁶⁶ MEB, “Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Görme Engelli Bireyler Destek Eğitim Programı” (Erişim 15 Kasım 2020), 3.

²⁶⁷ MEB, “Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Görme Engelli Bireyler Destek Eğitim Programı”, 3.

Bundan dolayı kendileri için destekleyici hizmetler ve araç-gereçler sunulması gerekmektedir. Bağımsız hareket kabiliyeti kazandırmak ve çevreyi algılamada kolaylık sağlayacak dokunma ve işitme duyusuyla algılanabilen destekleyici teknolojinin kullanılmasının faydalı olacağı ifade edilmektedir. Görme yetisini kullanamayan özel gereksinimli bireyler normal gelişim gösteren diğer duyularından ne kadar çok istifade edebilirlerse öz yeterliliklerinin o oranda güçlü olacağı ifade edilmektedir.²⁶⁸

4.1.1. Genel Hatlarıyla Görme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Eğitim

Normal gelişim gösteren bireyler, hayata başladıkları ilk andan itibaren çevrelerini duyuları aracılığıyla keşfetmektedir. Bu keşifle çevresine dair birtakım bilgileri hafızasına kaydetmektedir. Bu keşif faaliyetini sağlıklı olarak sürdürmeye engel teşkil edecek herhangi bir yeti/duyu kaybı bireyin zorlanmasına neden olabilmektedir.²⁶⁹

Türkiye’de görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, -okul öncesi dönem hariç-²⁷⁰ özel eğitim okullarında yatılı olarak özel sınıflarda ve kaynaştırma eğitimi dâhilinde eğitim almaktadırlar. Kaynaştırma eğitimi, yetersizlik düzeyi normal gelişim gösteren bireylerle eğitim almasında sorun teşkil etmeyecek olan özel gereksinimli bireyler için sağlanabilmektedir. Bu sınırın üzerinde görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler farklı eğitim ortamı sağlanarak eğitilebilmektedir.²⁷¹

Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitim ve öğretim faaliyeti sağlanırken dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Bunlar MEB tarafından belirlenmiş esaslardan oluşmaktadır²⁷²: “*Görerek öğrenme yerine işiterek ve dokunarak öğrenmeye çalıştığı unutulmamalıdır. Çocuğun dokunarak eşyaları tanımasına fırsat verilmeli, ortam yaratılmalıdır. Dokunamadığı eşyaların özellikleri ayrıntılı olarak anlatılmalıdır. Böylece dokunduğu zaman doğabilecek tehlikelerin de önüne geçilmiş olacaktır. Tahtaya yazılanlar görme engelli çocuk için sözlü söylenmelidir. Sınıf içinde*

²⁶⁸ Başkonak, “Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 174-175.

²⁶⁹ Başkonak, “Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 175.

²⁷⁰ Necate Baykoç Dönmez vd., “Görme Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim* (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2017), 231.

²⁷¹ Başkonak, “Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 176; Baykoç Dönmez vd., “Görme Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, 232-233.

²⁷² MEB Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Özel Eğitim Hizmetleri Tanıtım El Kitabı* (Ankara, 2006), 30-31.

kimin konuştuğu isim söylenerek belirtilmelidir. Çocuğa sesin kime ait olduğu konusunda yardım edilmelidir. Konu ile ilgili konuşmalar için ortam yaratılmalıdır. Ses çıkaran aletler çalıştırılmadan önce çocuğa irkilmemesi, korkmaması için haber verilmelidir. “Şu, bu” gibi işaret sıfatları yerine nesnelerin adları söylenerek konu anlatılmalıdır. Koklama, işitme, dokunma duyularından yararlanarak çocuğun sözcük dağarcığının zenginleşmesine yardım edilmelidir. Çocuğun görme ile ilgili sözcükleri kullanması engellenmemelidir. Görmese bile denizin ve gökyüzünün mavi, çimenin ve ağacın yeşil olduğunu bilmesinde sakınca yoktur. Eğer olanaklar uygun ise kabartma resim ve şekillerden yararlanarak konu anlatımı yapılabilir. Materyallere parmakları ile dokunmasına fırsat verilmelidir. Çocuğa beceri öğretiminden kaçınılmamalıdır. Beceri basamaklandırılarak anlatılmalı, bitlikte çalışarak nasıl yapılacağı gösterilmelidir. Yapamadığı bölümler, çocuğun eli elinizin üzerinde olacak şekilde yeniden yapılarak çocuğa anlatılmalıdır. Çocuk zaman zaman düşecek ya da eşyalara çarpacaktır. Eğilirken çarpma olasılığına karşı elini kafasının önünde hafifçe eğik şekilde tutacak şekilde tutarak başını koruyabileceği öğretilir. Düşerken kollarını öne doğru koyması öğretilerek dolaşmaktan korkmaması sağlanabilir. Çocuk hiç görmüyorsa birlikte yaparak, az görüyorsa görmesinden yararlanılarak beceri öğretilir. Görme güçlüğünden kaynaklanan ödevi tamamlama konusunda ek süre verilmesi gibi ayrıcalıklar belirlenmeli, görme güçlüğünün gelişim basamaklarından geçiş hızının yavaşlamasına yol açabileceği unutulmamalıdır. Ancak yapabileceği şeyler konusunda çocuğa olanaklar sağlanmalıdır. Ayrıcalıklar, kaynaklanan nedenin dışına taşırılmamalı yani abartılmamalıdır. Konuşma eğitimi üzerinde durulmalıdır. Dil gelişimine önem verilmelidir. Sesleri birbirinden ayırt edebilme çalışmaları ile dinleme becerisi geliştirilmelidir. Bu yolla çevreyi anlaması daha kolay olacaktır. Bağımsız hareket edebilmesi için diğer çocuklarla birlikte oyunlara katılma, zıplama ve yürüme gibi etkinliklere fırsat verilmelidir. Bu, aynı zamanda çocuğun kendisine güvenmesini sağlayacaktır. Çocuğa bağımsız hareket edebilmesi için bir çalışma yöntemi hazırlanmalıdır. Bunun için çocuğun yaşı, kültür düzeyi, sosyoekonomik ve kültürel çevresi, kişisel problemleri, kapasite ve yetenekleri, istekleri, ilgileri, kendisi hakkındaki düşünceleri, duyu organlarının işlerliği, vücudunun alışkanlık haline getirdiği şekil bozuklukları ve bağımsız hareket konusunda düşünceleri tespit edilerek göz önüne alın-

malıdır. Hareket çekingenliğinin ortadan kaldırılabilmesi için beden eğitimi derslerinde, bedence bağımsız ve serbest duruma gelmeleri sağlanabilir. Çalışmanın yapılacağı alan ve malzemeler tanıtılarak hareketler açıklanmalı, daha sonra uygulamaya geçilmelidir. Uygulamalarda çocuğun kendine yetebileceği düzeye kadar gerekli yardımlar yapılmalıdır. Kullanılan topların içine zil yerleştirilebilir. İstenilen alan ya da mesafeye geldiğini anlaması için düdük, zil, tef gibi sesli uyaranlar verilerek eğitsel uyarlamalardan yararlanılabilir. Görme güçlüğü olan çocuğun “çocuk” olduğu unutulmamalı, yaptığı beceriler sonrasında mutluluk duyulduğu sözle ya da davranışlarla ödüllendirilerek gösterilmelidir.” Şeklinde belirtilmektedir.

Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitiminde dokunma yetisinin önemi önceki bölümlerde vurgulanmıştı. Bu bağlamda insanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin eğitim faaliyetleri için çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. M.Ö. 308’de Mısır’da Alexandria kentinde Didymos, harflerin şekillerini öğrenerek harfleri tahtadan yapmış, bu sayede okumuş ve yazmıştır. 1517 yılında İspanya’da Saragossa’da Francisco Lucas görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin dokunarak okuması için normal harfleri tahtalara kazıyarak yazılı tabletler meydana getirmiştir. 1640 yılında Paris’te Pierre Moreau, kurşun harfleri geliştirmiştir. 1670 yılında Parade Francisso Lana Terzi, görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyleri tanıtan bir kitap kaleme almış ve küçük kare köşelerinde yer alan, değişik noktalardan oluşan bir yazı biçimi önermiştir. Aynı tarihlerde Almanya’da Schoenberger, teneke levhalar üzerine görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler için devingen harfler yapmıştır.²⁷³

Braille alfabesinin babası olan Louis Braille, henüz üç yaşında iken görme yetisini bir kaza sonucunda kaybetmiştir. Genç Körler Enstitüsü’nde eğitim alarak öğretmen olmuştur. Braille, 1819 yılında mühendis Charl Barbier’in yanında sinyal kotlarıyla ilgilenmiştir. Bu sıralarda Barbier, Napolyon’un isteği üzerine askerlerin karanlıkta iletişime geçebilmeleri maksadıyla ilk noktalı kabartma yazı harflerini düzenlemiştir. Barbier’in geliştirdiği on iki noktalı ilk kabartma yazı harfleri parmak uçlarıyla algılanması zor olan ve kısaltmaları karışık olan bir halde olduğu ifade edilmektedir. Barbier’in ortaya koyduğu ilk kabartma yazı harflerinin ilk altısını yeniden düzenleyen

²⁷³ Baykoç Dönmez vd., “Görme Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, 217.

Braille, günümüzde kullanılan altı noktalı kabartma yazısının temelini atmıştır. Bu altı noktalı kabartma yazısı alfabesi bugün kendi adıyla Braille alfabesi olarak anılmaktadır. Braille'nin geliştirdiği teknikle kısaltmalar daha anlaşılır bir halde olduğu ifade edilmektedir. Daha sonra çeşitli çalışmalarla altmış üç temel harf simge meydana getirmiştir. Son düzenlemeyle günümüzdeki halini meydana getirmiştir.²⁷⁴ Braille alfabesinde ortak seslerin yazılmasında dillere göre bir değişiklik mevcut değildir ancak Türkçe gibi içerisinde farklı sesler barındıran dillerde o dile özgü seslerin yazılmasında farklı semboller eklenmiştir. Braille alfabesiyle sağdan sola doğru yazılan, çivi kalemi veya tabletle yazılmaktadır. Kâğıdın ters çevrilmesiyle birlikte soldan sağa doğru okunmaktadır. Braille alfabesiyle yazılan metnin arka yüzüne dokunarak okuma gerçekleştirilmektedir. Braille alfabesinde hızlı yazmak ve okuyabilmek maksadı çeşitli kısaltma işaretleri bulunmaktadır.²⁷⁵ Var olan bu özellikleriyle Braille alfabesi görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin hayatını kolaylaştırdığı ifade edilmektedir.

4.1.2. Görme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi

Teorik, pratik, sosyal vb. birçok yönü bulunan din, görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin hayatında büyük öneme sahiptir. Dinin özel gereksinimli bireyde eksiklik hissettiren duyguları rehabilite etmesi ve bireyin öz benliğine olumlu etkileri görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin kendini iyi hissetmesini sağlamaktadır. Din sahip olduğu fonksiyonlarla özel gereksinimli bireyin hayatını baştanbaşa olumlu değerlerle çevreleyen bir kalkandır.²⁷⁶ Din, özel gereksinimli bireylerin benlik bütünlüğü adına onları iyileştirecek reçeteler sunmaktadır. Bu yönüyle bireyin sığındığı ve kendisini huzurlu hissettiği bir olguya dönüşmektedir.²⁷⁷ Belirtilen yönleriyle din görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler başta olmak üzere tüm özel gereksinimli bireylerin hayatını kolaylaştırmak adına var olan saadet iklimi olarak ifade edilebilmektedir.²⁷⁸

²⁷⁴ Baykoç Dönmez vd., “Görme Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, 219-224.

²⁷⁵ Başkonak, “Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 178.

²⁷⁶ Akkır, “Görme Yetersizliği Olan Bireylerin Sorunları, Beklentileri ve Din Anlayışları: İstanbul Örneği”, 409-411; Saadettin Özdemir, “Engelli Bireylerin Mânevî Rehabilitelerinde İletişimin Önemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2017), 145-146.

²⁷⁷ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 376.

²⁷⁸ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. Battal İnandı (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987), 9.

Özel gereksinimli bireylere yönelik olumlu tutum ve davranışların en özeli Asr-ı Saadet döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde Hz. Muhammed, özel gereksinimli bireylerin sosyal adaptasyonunu sağlamak adına onları toplumun içerisinde tutacak çeşitli tutum ve davranışlar sergilemiştir. Görme yetersizliği olan Abdullah b. Ümmü Mektum, bu hususa işaret etmek açısından örnek gösterilebilecek önemli bir sahabedir. Hz. Muhammed, Abdullah b. Ümmü Mektum’a din ve yönetim açısından birçok görev vermiştir. Bu görevler arasında Kur’an eğiticiliğinin de olduğu ifade edilmektedir.²⁷⁹ Abdullah b. Ümmü Mektum’un bu görevleri alabilmesinin ve icra edebilmesinin altında yatan neden -Hz. Peygamber’in “*Kaynaştırma Eğitimi*” olarak da ifade edilebilecek olan tutumuyla- Abdullah b. Ümmü Mektum’un eğitiminin devam etmesinin sağlaması olarak ifade edilmektedir.²⁸⁰

Günümüzde özel gereksinimli bireylerin eğitiminde özel gereksinimlerine göre eğitim programları oluşturulmaktadır. Bu durumun sebebi gelişim özelliklerinin birbirinden farklı olmasıdır. Bu bağlamda görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler içinde programlar oluşturulmaktadır. Özel gereksinimli bireylerin, engelsiz din eğitimi alabilmeleri için MEB ve DİB çeşitli çalışmalar sürdürmektedir. Bu durumu birçok sivil toplum kuruluşu da desteklemektedir. Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, kendilerine özgü eğitim ortamlarında ve kaynaştırma eğitimlerinde din dersi müfredatını normal gelişim gösteren bireylerle aynı şekilde almaktadır. Bunun yanında DİB yaygın eğitim dâhilinde görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere ek eğitim hizmetleri ve sosyo-kültürel hizmetler sunmaktadır. Özellikle DİB tarafından verilen eğitim sonrası görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin hayatında dini teorik ve pratik bağlamda olumlu farklılıkların olduğu bilinmektedir. Pratik boyutta ibadetlerini yerine getirme hazzını yaşayan bu bireyler, kendilerini psikolojik olarak iyileştirici nitelikte farklılıklar hissetmektedir.²⁸¹ DİB, Braille alfabesiyle Kur’an-ı Kerim ve çeşitli dini yayınlar yayımlamaktadır. Bu yayınlar sayesinde Kur’an-ı Kerim’i okuyabilme kabiliyeti ve temel dini bilgilerin öğrenilmesi sağlan-

²⁷⁹ Başkonak, “Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 180.

²⁸⁰ Eser, *Engelli Sahabiler*, 176-177.

²⁸¹ Akkır, “Görme Yetersizliği Olan Bireylerin Sorunları, Beklentileri ve Din Anlayışları: İstanbul Örneği”, 418.

maktadır. Yayımlanan yayınlar, görme yetersizliği sağlık kurumları tarafından belgelendirilmiş bireylere ücretsiz olarak sunulmaktadır.²⁸² Bu hizmetin yeterliliği noktasında görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin çoğunluğu bahsi geçen eğitim hizmetlerinin yetersiz olduğu kanaatini taşımaktadır.²⁸³

Braille alfabesiyle ilgili yazılmış olan Kur'an-ı Kerim ve dini yayınlara dair bazı detayların sunulması gerekmektedir. Braille alfabesiyle yazılan yazıların kolay okunabilmesi için çeşitli kısaltmaların olduğu ifade edilmişti. DİB tarafından Braille alfabesiyle yazılan Kur'an-ı Kerim ve diğer dini yayınlarda kısaltma bulunmamaktadır. Braille alfabesiyle kabartma olarak yazılan Kur'an-ı Kerim, normalde olduğu gibi sağdan sola değil -Braille alfabesi okunma stili sebebiyle- soldan sağa doğru okunmaktadır. Braille alfabesiyle yazılan Kur'an-ı Kerim'de her ayetten sonra bir alt satıra geçilir. Şedde harekesi hariç diğer tüm hareketler harflerden sonra yazılmaktadır. Normal şekilde yazılan Kur'an-ı Kerim ile Braille alfabesiyle yazılan Kur'an-ı Kerim arasında basım tekniği farklılığı sebebiyle sayfa başları ve sayfa sayıları hususunda farklılıklar bulunmaktadır.²⁸⁴

Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin din eğitimi için DİB bünyesinde bulunan personellerine Braille alfabesiyle Türkçe ve Arapça okuma-yazma eğitimlerini vermektedir. Bu sayede ülkemizde görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin din eğitimine katkı sunulmaktadır. Din eğitimi açısından yapılan bu katkıların yanında ayrıca görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin camii ve diğer kutsal mekânlarda hareket kabiliyetini kolaylaştıracak dokunsal düzenlemeler de yapılması gerekmektedir.²⁸⁵

Batılı ülkelerde görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, ülkemizde olduğu gibi özel eğitim ortamlarında veya kaynaştırma eğitimi kapsamında akranlarıyla birlikte eğitilmektedir. Ülkemizde dini kurumlar görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin din eğitiminde bir sacayağı iken batılı ülkelerde dini kurumlar -Kilise-

²⁸² Başkonak, "Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi", 180-181.

²⁸³ Özdemir, *Engelliler ve Din*, 102.

²⁸⁴ Mustafa Başkonak, "Erişilebilirlik ve Ulaşılabilirlik Uygulamaları İle Cami Mimarisine Yeni Bir Bakış: Engelsiz Camii Örneği", *Çağımızda Camii Mimarisinde Arayışlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Ali Yılmaz vd. (Giresun: Giresun İslami İlimler Fakültesi Yayınları, 2016), 126.

²⁸⁵ Akkır, "Görme Yetersizliği Olan Bireylerin Sorunları, Beklentileri ve Din Anlayışları: İstanbul Örneği", 418.

örgün ve yaygın eğitiminde otorite olan kurumdur. Öyle ki eğitim müfredatında din eğitimi olmayan ülkelerde dahi dini kurumlar bu hususta faaliyet gösterebilmektedir. Ülkemizde olduğu gibi batıda da görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin din eğitimi için inanılan dinin kutsal kitabı ve dini içerikli materyalleri Braille alfabesi başta olmak üzere birçok farklı seçenekle hizmete sunulmuştur.²⁸⁶

Batıda görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, ülkemizde olduğu gibi²⁸⁷ yeterli eğitimi alması halinde din adamı olarak görevlendirebilmektedir. Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler için çeşitli dini ve sosyo-kültürel etkinlikler düzenlenmektedir. Bu sayede görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin psikolojik olarak benlik bütünlükleri sağlanırken sosyolojik olarak da adaptasyonlarına katkı sunulmaktadır.²⁸⁸

4.2. İşitme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Birey, doğum itibarıyla birçok bilgiye işitme yetisi aracılığıyla erişmektedir. İşitme yetisinde herhangi bir problem olmayan birey belli bir zaman sonrasında ebeveynlerinin sesini ayırt edebilmektedir. İşitme yetisiyle çevresinde var olan sesleri tanımaya devam eden birey, olaylar arasında bağlantı kurabilmektedir. Bağlantı kurması, çevresini anlamlandırmada kendisine yardımcı olmaktadır. Normal gelişim gösteren bireyler, ifade ettiğimiz durumları yaşamakta iken işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, özel destek almadan bu durumu yaşayamamaktadır. Bu durum, işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin hayatını önemli ölçüde etkilemektedir.²⁸⁹

İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, “sağır, ağır işitme kaybı, işitme yetersizliği, işitme bozukluğu” gibi bazı kavramlarla ifade edilmektedir. ABD’deki IDEA’04 yasasında işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, sağır (hafif düzey işitme yetersizliği olan) ve ağır düzeyde işitme yetersizliği olanlar olarak sınıflandırılmaktadır. Fakat işitme yetersizliğine bağlı özel gereksinimlilik genel olarak *işitme*

²⁸⁶ Başkonak, “Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 181-182.

²⁸⁷ “Görme Engelli Müezzin Yaşam Azmiyle Örnek Oluyor”, *Diyanet Haber* (Erişim 22 Ekim 2020).

²⁸⁸ Başkonak, “Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 181-182.

²⁸⁹ Mustafa Başkonak, “İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 205.

yetersizliği olarak ifade edilmektedir. Ülkemizde ise işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, genel olarak işitme yetersizliği olan özel gereksinimli birey olarak isimlendirilmektedir.²⁹⁰

İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, işitme yetisini kısmen veya tamamen kullanamayan dolayısıyla konuşma yetisinde kısmen veya tamamen mahrum kalan ve bu durumun sonucunda iletişim eksikliğinden dolayı özel eğitim hizmetlerine ihtiyacı olan bireyler olarak tanımlanmaktadır.²⁹¹ Bireylerin konuşma sesleri 250 – 6000 Hertz arasında kabul edilmektedir.²⁹² İşitme duyusunun test edilmesi sonucunda bireyden alınan değerlerin normal gelişim gösteren bireyin sahip olduğu işitme değerlerinden belli oranda farklı olması işitme kaybı veya yetersizliği olarak değerlendirilmektedir.²⁹³ İşitme işleminin gerçekleşebilmesi için sesin kulağa ulaşması kulağın duyabileceği şiddet ve frekans değerlerine sahip olması, sesin kulağın bölümlerinden geçerek algılanması gerekmektedir. Belirtilen sırada herhangi bir aksama olması işitme olayının gerçekleşmesine engellemektedir.²⁹⁴

İşitme yetersizliği, çevresel ve kalıtsal bazı etkenlerin sebep olmasıyla meydana gelmektedir. Bahsi geçen etkenler içerisinde en etkili olan kalıtsal nedenlerdir. Doğum öncesi ve doğum sonrası nedenler yeni doğan bireyin işitme yetisini etkileyebilmektedir. Bu etkenlerin dışında bireyin işitme yetisini zedeleyebilecek dışsal müdahaleler de etkili nedenler içerisinde gösterilmektedir.²⁹⁵

İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, özel gereksinim alanları itibarıyla normal gelişim gösteren bireylere nazaran farklılık gösterebilmektedirler. Bu durum gelişim alanları açısından belirgin olarak gözlemlenmektedir. Normal gelişim gösteren bireylerle işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler arasında dil gelişimlerinin işleyiş sırası açısından bir farklılık bulunmamaktadır. Ancak işitme yeter-

²⁹⁰ Hasan Avcioğlu, “İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler”, *Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*, ed. İbrahim Halil Diken (Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 2019), 180.

²⁹¹ MEB, “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği”, 1.

²⁹² Avcioğlu, “İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler”, 180.

²⁹³ MEB Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Özel Eğitim Hizmetleri Tanıtım El Kitabı*, 21.

²⁹⁴ Mesude Atay, *İşitme Engelli Çocukların Eğitiminde Temel İlkeler* (İstanbul: Özgür Yayınları, 1999), 23.

²⁹⁵ Avcioğlu, “İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler”, 186-188.

sizliği olan özel gereksinimli bireyler, işitme kaybının derecesine göre farklılık göstermektedirler. İşitme kaybının varlığı, işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerde konuşma geriliği veya konuşma yetersizliği meydana getirmektedir. İşitme yetersizliğinin dil ve konuşma gelişimini etkilediği özel gereksinimli bireyler, akademik olarak da istenilen düzeyde performans sergileyememektedirler. Bu durumu daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, kendilerini anlaşılır düzeyde ifade edemediğinden akademik olarak ilgi ve yeteneklerini sergileyememektedirler. İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin diğerk önemli gelişim alanları da sosyal ve duygusal gelişimleridir. Bahsi geçen özel gereksinimli bireyler, içerisinde bulundukları yetersizlik durumu sebebiyle bu gelişim evresinde sıkıntılı bir süreç yaşamaktadırlar. Sosyal ve duygusal gelişimi etkileyen dört temel etken bulunmaktadır. İfade edilen gelişim alanlarını etkileyen ilk etken aile-birey arasındaki temel ilişkidir. Bu ilişkinin seyri, işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyleri olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir. Bu bağlamda ilk olarak aileye önemli sorumluluklar düşmektedir. İkinci etkili faktör işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin yaşlıtları ve eğitimcilerle olan ilişkileridir. Bu ilişkilerin pozitif manada yeterli seviyede sağlanamaması işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin sosyal olarak zayıflamalarına neden olmaktadır. Üçüncü ve dördüncü etkenler ise işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin, sosyal bir varlık oldukları durumunu hissetmeleri ve bunun gerekliliklerini yaşamalarıdır. Bu durumu hissedemez ve gerekliliklerini yerine getiremezlerse işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler için kapanması mümkün olmayan yaralar açabilmektedir. Bu hususlar içerisinde son iki etken başta olmak üzere diğerk etkenlerde de işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin içerisinde bulundukları topluma önemli sorumluluklar düşmektedir.²⁹⁶ İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, normal gelişim gösteren bireylerle aynı motor gelişim özelliklerini sergilemektedirler. İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, işitme yetilerini istenilen düzeyde kullanamadıklarında genel vücut koordinasyonlarını ve dengelerini kurmakta güçlük yaşamaktadırlar.²⁹⁷

²⁹⁶ Avcioğlu, “İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler”, 189-190.

²⁹⁷ MEB Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Özel Eğitim Hizmetleri Tanıtım El Kitabı*, 23.

İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerde erken teşhis, tedavi açısından büyük önem arz etmektedir. Erken tanılanmanın yapılması, yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler için planlanan özel eğitim programları içinde önemli bir durumdur. Özel gereksinimli öğrencilerin yetersizlik durumlarının erken teşhisi olası yanlış uygulamaların hayata geçirilmesini önlemektedir. Erken teşhisin gerçekleştirilmesi için yapılan teste odyometri testi denmektedir. Ses geçirmeyen ortamlarda işitme yetersizliği olma ihtimali olan bireylerin sesleri algılama durumu test edilmektedir. Odyometre adı verilen makineyle işitme eşiğinin normal değerler içerisinde olup olmadığına bakılmaktadır.²⁹⁸ Böylece bireylerde işitme yetersizliği saptanması halinde bireylerin gelişim ve eğitim durumuna etkisi incelenmektedir. Sonuçlara göre işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere özel eğitim programı hazırlanmaktadır.

4.2.1. Genel Hatlarıyla İşitme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Eğitim

İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, eğitim ihtiyaçlarını normal gelişim gösteren bireyler gibi gidermesi gerekmektedir. Bu bireylerin eğitim ihtiyaçlarını sağlıklı bir şekilde giderilebilmesi için kendisinin ve çevresinin bir değerlendirme kapsamında ele alınması gerekmektedir. Zira işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, özel gereksinimleri sebebiyle eğitim ihtiyaçlarını giderirken çeşitli problemler yaşayabilmektedirler.²⁹⁹ İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin dil gelişimine, eğitim hizmetleri ve sosyal adaptasyonlarına dair katkı sunulurken maksimum derecede yarar hedeflenmelidir. Bu hedefe ulaşılabilmesi adına öğrenci ve ailenin ihtiyaçlarına, işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin dilsel ihtiyaçlarına işitme yetersizliklerinin seviyesine, işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin akademik seviyelerine, son olarak ise sosyal ilişkilerine dikkat edilmesi gerekmektedir.³⁰⁰

²⁹⁸ Avcıoğlu, “İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler”, 191-193.

²⁹⁹ Jerry L. Northern - Marion P. Downs, *Hearing in Children* (Baltimore: Williams & Wilkins, 1991), 27.

³⁰⁰ Avcıoğlu, “İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler”, 198; Erol Belgin - Esra Yücel, “İşitme Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim* (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2017), 211.

İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, eğitim faaliyetlerini gerçekleştirebilme kabiliyeti açısından normal gelişim gösteren akranlarıyla benzer zekâ özelliklerine sahiptirler. Fakat içerisinde bulundukları yetersizlik durumu bilişsel özelliklerini tam olarak kullanabilmelerini engellemektedir.³⁰¹

İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerini gerçekleştirebilmek için çeşitli eğitim ortamları mevcuttur. Bunlar:

1. Genel Eğitim Sınıfında Tam Zamanlı
2. Genel Eğitimde veya Özel Eğitim Dâhilinde Yarı Zamanlı
3. Genel Eğitim Kurumlarında Özel Eğitim Sınıfı
4. Ayrı Gündüzlü veya Ayrı Yatılı Özel Eğitim Sınıfı
5. Sadece İşitme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerden Oluşan Özel Eğitim Sınıfı

Özel eğitim hizmeti almak durumunda olan işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, eğitim hizmetlerini alırken en az seviyede kısıtlayıcı etkenlere maruz kalmalıdır. Aksi olması halinde bu bireylerin eğitim hizmetlerinden alabilecekleri fayda azalacağı ifade edilmektedir. Bireyin üst seviyede eğitim hizmetini alabilmesi için yetersizlik alanına dair değerlendirmeler esas alınarak eğitim ortamı ve hizmeti sunulması gerekmektedir.³⁰² Eğitim hizmetinin sunulacağı ortam seçilirken psiko-sosyal durumlarının göz önünde bulundurulmasının önemli olduğu ifade edilmektedir. Akranlarıyla birlikte kaynaştırma eğitimine dâhil edilmesi etkili eğitim ortamı olarak kabul edilse de³⁰³ işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin bu eğitim ortamında yeterli seviyede eğitim hizmetlerinden faydalanamamaları ve sosyal adaptasyonunun sağlanamamaları kısıtlılığı üst seviyeye çıkarabilmektedir. Bu gerekçeden dolayı kaynaştırma eğitiminin faydalılığının dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.³⁰⁴

³⁰¹ Ann Turnbull vd., *Exceptional Lives Special Education in Today's Schools* (New Jersey: Upper Saddle River, 2007), 35.

³⁰² Avcıoğlu, "İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler", 198-199.

³⁰³ İskender Özgür, *İlk ve Ortaöğretimde Kaynaştırma Uygulamaları* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 4.

³⁰⁴ Elif Akay vd., "Kaynaştırmadaki İşitme Engelli Öğrencilerle Gerçekleştirilen Destek Eğitim Odası Uygulamasındaki Sorunlar ve Çözüm Gayretleri", *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi - Journal of Qualitative Research in Education* 2/2 (2014), 43.

İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitim ve öğretim faaliyetlerine dair çeşitli yöntemlerin var olduğu ifade edilmişti. Bunlar içerisinde yapılandırılmış programları esas alan özel eğitim kurumları önem derecesi açısından öncelikli olarak değerlendirilmektedir. Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğine göre okul öncesi eğitime başlayabilme yaşına girmiş işitme yetersizliği olan özel gereksinimli çocuklar için özel eğitim anaokullarında eğitim verilebilmektedir. Bu eğitim hizmetinin yanında ilköğretim kademesinde eğitim veren özel eğitim okulları ve diğer özel eğitim okulları bünyesinde özel eğitim anasınıfları bulunmaktadır. Ayrıca bağımsız anaokullarında özel eğitim anasınıflarında eğitim verilebilmektedir. İlköğretim düzeyine geldiklerinde ise ilkokulu, ortaokulu veya özel sınıf kaynaştırma programında eğitim hayatlarına devam etmektedirler. İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin sosyal adaptasyonunu desteklemek için RAM tarafından tam zamanlı/yarı zamanlı şekillerde ek eğitim hizmetleri veya kaynaştırma eğitimi verilmesi uzmanlar tarafından istense de bu bireyler işitme, konuşma, temel becerileri kazanabilmeleri için rehabilitasyon merkezlerine³⁰⁵ yönlendirilmektedir. Türkiye’de kaynaştırma eğitiminden istenilen düzeyde faydalanılamamasının sebebi eğitimcilerin ve işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin ek eğitim hizmetleri/destek eğitimlerinden istenilen düzeyde verim alamamasından kaynaklanmaktadır.³⁰⁶ İşitme engelliler okulundan mezun olan işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, eğitim hizmetlerinden faydalanabilecek durumda ise belirlenen mesleki eğitim alanları dâhilinde ortaöğretim kademesine -sınavsız olarak mesleki liselerde- devam edebilmektedirler. İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, özel gereksinimleri dikkate alınarak kurulan Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yüksekokulunda eğitimlerine devam edebilmektedirler. Burada çeşitli bölümlerde ön lisans ve lisans eğitimi alabilmektedirler.³⁰⁷

İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin, iletişim kurabilmeleri için çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemler: Sözel iletişim yöntemi, doğal işitsel/sözel yöntem, tüm iletişim yöntemi ve işaret dili ile iletişim yöntemi iki dil ve iki kültür yaklaşımı olmak üzere dört yöntem olarak karşımızdadır. Bunlar içerisinde en uygun

³⁰⁵ MEB, *Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi İşitme Engelli Bireyler Destek Eğitim Programı* (Ankara: MEB Yayınları, 2008), 8.

³⁰⁶ Hatice Yıldırım Sarı, “İşitme Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, *Öğretmenlik Programları İçin Özel Eğitim*, ed. Necate Baykoç Dönmez (Ankara: Gündüz Kitap ve Yayıncılık, 2010), 145.

³⁰⁷ Başkonak, “İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 215-216.

olan iletişim yönteminin hangisi olduğu konusu alanın uzmanları için tartışma konusudur. Genel itibariyle yöntemlerin tamamının kullanılmasının daha faydalı olduğu ifade edilmektedir.³⁰⁸ Yöntemlerin içerik ve esasları şöyledir:

- a) **Sözel İletişim Yöntemi:** İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin sosyal adaptasyonlarının sürekliliğini sağlamak için yaygın olarak kullanılan sözel iletişimi öğrenmeleri gerekmektedir. Bu yöntem konuşma eğitimi, eklemlleme çalışmaları, işitme eğitimi, dudak okuma eğitimi, dil ve okuma eğitimi başlıklarından oluşan bir bütün olarak ifade edilmektedir.³⁰⁹ Bu yöntem kapsamında kazandırılması hedeflenen sözel iletişimi engelleyeceği düşüncesiyle işaret dili ile iletişime yer verilmemektedir. İşitme yetisinin kullanımı bu yöntemde ön şart olarak ifade edilmektedir.³¹⁰ İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli birey, normal gelişim gösteren bireyle aynı dil edinme süreçlerini yaşayabilmektedir. Ancak işitme yetersizliği olan özel gereksinimli birey bu süreci gecikmeli olarak yaşamaktadır.³¹¹
- b) **Doğal İşitsel/Sözel Yöntem:** Sözel iletişim yönteminin alt başlıklarından biridir. Bu yöntem işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin konuşma yetilerinin geliştirilmesini hedeflemektedir. İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin mevcut işitme kalıntılarından hareketle konuşma ve dil gelişimini geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşma sürecinde uygun cihaz desteğini göz önünde bulundurmaktadır. Bu yöntemin faaliyete geçirilmesi durumunda işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin, normal gelişim gösteren birey gibi dil edinimini gerçekleştirebileceği savunulmaktadır. Bu savda dil edinim sürecinin kazanım hızı farklılığı göz önünde bulundurulmaktadır.³¹² Bu yöntem, dilin işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireye öğretilmesi durumundan ziyade doğal ortamda gizil olarak öğrenilebileceği savunulmaktadır. Yöntem dâhilinde işaret dili, jest-mimik gibi yardımcı olabilecek iletişim etkenlerinin kullanımına karşı

³⁰⁸ Avcıoğlu, “İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler”, 201.

³⁰⁹ Umran Tüfekçioğlu, “İşitme Engelliler”, *Özel Eğitim*, ed. Süleyman Eripek (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, 1998), 113.

³¹⁰ Başkonak, “İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 206.

³¹¹ MEB, *İşitme Engelli Bireylerin Eğitiminde Öğretmen El Kitabı* (Ankara: MEB Yayınları, 2003), 30.

³¹² Tüfekçioğlu, “İşitme Engelliler”, 113.

çıkılmaktadır. Bu durumun sebebi olarak ise dinleme becerisini kazandırılması ve seslerin çözümlenebilmesi gösterilmektedir.³¹³

c) **İşaret Dili Yöntemi:** Bu yaklaşım iletişimi öğrenebilmek için işaretlerden faydalanılması gerekmektedir. İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin, tüm görsel yöntemleri kullanarak bilgi edinmesini hedeflemektedir. İşaret dili, harfler yerine sözcükleri simgeleyebilmek için kullanılan bir iletişim yöntemidir. Mimik, beden ve ellerin birleşmesiyle meydana getirilmektedir. İleri derecede işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler için tercih edilmektedir.³¹⁴ İşaret diliyle iletişimin faydalılığı konusunda tamamiyle yararlı olduğu savunulamazken işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerle iletişimde tek yöntem olması gerektiğini savunanlar da mevcuttur.³¹⁵ Bu yöntemde harfler parmak heceleme/parmak alfabesi/parmak ABC'si ile iletişimde kullanılmaktadır. İşaret dilinin tamamlayıcısı rolündedir.³¹⁶ Parmak ABC'si ellerin çeşitli pozisyonlara getirilerek sözcüklerin ve cümlelerin ifade edilmesi için kullanılan yöntemdir. Harflerin kullanılabilmesi için, işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin yazı dilini bilmesiyle mümkündür.³¹⁷ İşaret dilinin faydalılığı, kullanılan dilin işaret diliyle anlatılabilirliği ile doğru orantılıdır. Parmak heceleme için tek el kullanımı söz konusu olsa da Türk işaret dili iki el kullanımıyla iletişimde kullanılmaktadır.³¹⁸ İşaret dilinin sağlıklı bir şekilde öğrenilebilmesi formal eğitim kapsamında verilmesiyle sağlanabilmektedir. Her öğrenme durumu gibi kritik dönem içerisinde öğrenilmesi elzem bir faaliyettir. Formal ve yaygın eğitim kapsamında eğitim veren kurumlarca işaret dili eğitimi verilmektedir.³¹⁹

d) **Tüm/Eş Zamanlı İletişim Yöntemi:** İşaret dili ile iletişim yöntemi ve sözel iletişim yönteminin birleşiminden meydana gelen bir iletişim yöntemidir. İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin iletişim kurabilmesi adına

³¹³ MEB, *İşitme Engelli Bireylerin Eğitiminde Öğretmen El Kitabı*, 31.

³¹⁴ MEB, *İşitme Engelli Bireylerin Eğitiminde Öğretmen El Kitabı*, 31.

³¹⁵ Yıldırım Sarı, "İşitme Engelli Çocuklar ve Eğitimleri", 150.

³¹⁶ Avcıoğlu, "İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler", 202.

³¹⁷ Akçamete, "Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim", 344.

³¹⁸ Başkonak, "İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi", 221-222.

³¹⁹ Belgin - Yücel, "İşitme Engelli Çocuklar ve Eğitimleri", 212.

gerekli olan kolaylıkları sağladığı için etkili bir yöntemdir. Bu yöntemin etkili olması, işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin, iletişimi kurabilmesi ve yorumlayabilmesi için dilediği kanalı kullanabilme özgürlüğü tanınmasıdır. Bu pozitif değerlendirmenin yanı sıra belirtilen iletişim yöntemin işitme yetersizliği olan özel gereksinimli birey tarafından kullanılabilirliğinin zor olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir.³²⁰

- e) **İki Dil/İki Kültür Yöntemi:** İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere iletişim becerileri kazandırmak için kullanılan en yeni yöntem olarak bilinmektedir. İşiten veya işitmeyen ebeveynlere sahip işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin, onlara ait kültürü öğrenmesini sağlayan yöntemdir. Bu yöntem işaret dili ve anadil/sözel dil sayesinde ilgili kültürün öğrenilebilmesini hedeflemektedir.³²¹ İki dil iki kültür yöntemi şu esaslara dayanmaktadır: “*Her çocuğun kendi gücüne ulaşmasına izin veren dil becerileri sürecini kabul etmek, toplumda dilbilimsel ve kültürel çoğulculuğun değerini bilmek ve işitme yetersizliği olan bireylerin bir dilbilimsel ve kültürel grup oluşturduğunu anlamak; cinsiyet, etnik grup, yetersizlik ve dil bakımından mutlaka fırsat eşitliğini geliştirmek ile işaret dilinde yeterliliği geliştirmek.*”³²²

İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, belirtilen iletişim yöntemleri dışında yardımcı teknolojik araçlarla da iletişim kurabilmektedirler. Yardımcı dinleme cihazları, telekomünikasyon cihazları, konuşmayı metne çeviren cihazlar, uyarı cihazları bahsi geçen yardımcı teknolojik araçlardır.³²³

4.2.2. İşitme Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi

Dünya genelinde işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerinden faydalanabilmesi için çok çeşitli ve istikrarlı çalışmalar mevcuttur. Din eğitimi, genel eğitim içerisinde bu hizmet kapsamında bulunmaktadır. Ülke bazında

³²⁰ Avcıoğlu, “İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler”, 203.

³²¹ Başkonak, “İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 222.

³²² Avcıoğlu, “İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler”, 204.

³²³ Detaylı Bilgi İçin Bkz.: Avcıoğlu, “İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler”, 204-210.

kıyaslama yapmak gerekir ise Türkiye işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin din eğitimi hizmetini bazı gelişmiş dünya ülkelerinden sonra hayata geçirmiştir.³²⁴

Hristiyan toplumlarında işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, kilise ve çeşitli sivil toplum kuruluşları aracılığıyla -yeterli kabul edilmese de- din eğitimi hizmetinden faydalanmaktadırlar. İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin din eğitiminde konuşma ve işaret dili kullanılmaktadır. ABD ve diğer Avrupa ülkeleri işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin din eğitimine ciddi ehemmiyet vermektedir. Birden fazla dini inanın yaygın olduğu işitme yetersizliği olan özel gereksinimli birey gruplarında din eğitimi kapsamında bütün dinler tanıtıcı yönüyle ele alınmaktadır. Formal eğitim kapsamında verilen din eğitimi, dini kurumlarla işbirliği yapılarak verilmektedir. Dini kurumlar, ayrı olarak da ibadetler dışında belli bir zaman dilimi dâhilinde din eğitimi vermektedir. Sosyal adaptasyon adına dini birtakım etkinlikler düzenlenmektedir. İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin din eğitimine katkı sunmak ve var olan durumu daha da iyi bir seviyeye taşımak için akademik etkinlikler düzenlenmektedir.³²⁵

Türkiye’de işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere dair farkındalığın oluşması, diğer bazı gelişmiş Avrupa ülkelerine göre daha geç meydana gelmiştir. Bundan dolayı eğitim alanlarında -din eğitimi dâhil olmak üzere- çeşitli problemler yaşanmaktadır. Türkiye’de işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere din eğitimi hizmeti formal ve yaygın eğitim kapsamında verilmektedir.³²⁶ Din eğitimi alanında formal ve yaygın eğitim kapsamında sorunlar bulunmaktadır. İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin, diğer bireylerle ve eğitimcilerle iletişim kurma sorunu ve eğitim-öğretim faaliyetlerindeki sistem ve program sorunları başlıca olanlarıdır. Bu bireylerin iletişim problemini çözmek eğitim ve öğretim faaliyetlerinde faydayı arttıracığı ifade edilmektedir. Türkiye’de işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitim aldığı okullarda sözel yöntemle yürütülen eğitim hizmetlerinin yetersiz

³²⁴ Başkonak, “İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 223.

³²⁵ Başkonak, “İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 223-225.

³²⁶ Mustafa Başkonak, “Yeni Bir Eğitim Modeli Olarak İşitme Engelliler İçin İmam Hatip Okulları”, *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları-II*, ed. İlhan Erdem vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2017), 88; Gün, “İşitme Engelliler Ortaokulunda Okuyan Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutum ve Değerlendirmeleri: Amasya ve Samsun Örneği”, 69-70.

kaldığı ifade edilmektedir. Tüm iletişim kanallarının kullanılması, -özellikle işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerinde görevli personellerin bu konuda eğitilmiş olması gerekmektedir. Zira bu husustaki eksiklikler yapılan araştırmalar neticesinde gözler önüne serilmiştir.³²⁷ öğrenme durumunu iyileştireceği ifade edilmektedir. Türk işaret dili hususuna ayrıca değinmek gerekmektedir çünkü soyut olan dini terimlerin anlaşılmasında iletişim türlerinden herhangi biri tek başına etkili olamamaktadır. Bu sebeple -Türk işaret dilinden istifade edilerek- iletişim türlerinin birleştirilmiş bir versiyonun etkili olacağı ifade edilmektedir.³²⁸

İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin din eğitimi formal eğitim kapsamında MEB bünyesinde devlet okulları ve özel eğitim okullarında verilmektedir. Bu okullarda zorunlu DKAB dersiyle seçmeli Kur'an-ı Kerim, Siyer ve Temel Dini Bilgiler dersleri verilmektedir.³²⁹ Eğitim programı, MEB tarafından normal gelişim gösteren bireylere sunulan genel eğitim programıyla aynıdır. Programın aynı oluşu işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin DKAB dersinden istifade edebilme düzeyini kısıtladığı ifade edilmektedir.³³⁰ Bu durum uzmanlar tarafından normal gelişim gösteren bireyler ile işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler arasındaki gelişimsel farklar sebebiyle eleştirilmektedir. Buradan hareketle genel eğitim ve din eğitiminin işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere sağlıklı bir şekilde verilebilmesi için ilgili programın düzenlemesi gerekmektedir.³³¹ Bu düzenlemenin DKAB dersi öğretim programının amaçlarına uygun olarak gerçekleştirilmesi ve bahsi geçen programın mümkün mertebe somut temellere dayandırılması³³² işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin din eğitimi hizmetlerinde hedeflenen durumlara ulaşmada ciddi ivme kazandıracığı ifade edilmektedir.³³³

³²⁷ Mustafa Başkonak, "Konuşan Ellerin Duyan Gözlerle İletişimi: İşaret Dili ile Din Eğitimi", *Din ve Hayat Dergisi* 22 (2014), 156; Başkonak, "Yeni Bir Eğitim Modeli Olarak İşitme Engelliler İçin İmam Hatip Okulları", 89-91; Gün, "İşitme Engelliler Okulunda Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Değerlendirmeleri Işığında Güçlü ve Zayıf Yönleriyle DKAB Dersi", 163.

³²⁸ Başkonak, "İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi", 230; Detaylı Bilgi İçin Bkz: Başkonak, "Yeni Bir Eğitim Modeli Olarak İşitme Engelliler İçin İmam Hatip Okulları", 89-92.

³²⁹ Başkonak, "Yeni Bir Eğitim Modeli Olarak İşitme Engelliler İçin İmam Hatip Okulları", 88.

³³⁰ Vehbi Ünal, "Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3 (2018), 1474.

³³¹ Başkonak, "İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi", 217; Gün, "İşitme Engelliler Ortaokulunda Okuyan Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutum ve Değerlendirmeleri: Amasya ve Samsun Örneği", 65.

³³² Başkonak, "Konuşan Ellerin Duyan Gözlerle İletişimi: İşaret Dili ile Din Eğitimi", 156.

³³³ Başkonak, "Yeni Bir Eğitim Modeli Olarak İşitme Engelliler İçin İmam Hatip Okulları", 89.

DİB'in işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitimi için çeşitli yayınlar sunması ve akademik çalışmalarda bulunması uzman personeller yetiştirerek hizmet içi eğitimlerle geliştirmesi desteğinin boyutlarını gözler önüne sermektedir. Bu kapsam dâhilinde bulunmak -yurtdışında olduğu gibi- isteyen özel gereksinimli bireyler, din eğitimi hususunda yeterli eğitim almaları halinde kendileri gibi olan özel gereksinimli bireylere din eğitimi vermeleri mümkündür.³³⁴ Yaygın din eğitimi veren DİB, din eğitimi ve Kur'an-ı Kerim öğretimi faaliyetlerini dini kurumlar aracılığıyla yürütmektedir.³³⁵ Eğitim hizmetleri arasında din eğitimi kapsamında en önemli faaliyet kuşkusuz Kur'an-ı Kerim öğretimidir. Kur'an-ı Kerim'i işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere öğretmek güç bir durum olsa da bu hususta gayret gösterilmektedir. İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, mahreçler ve bazı detaylarda sorunlar yaşasa da parmak alfabesiyle Kur'an-ı Kerim'i okuma ve anlama becerisi kazanmaktadırlar.³³⁶ Bu öğretim hizmeti sağlanırken uygun yöntemin bilinmeyişi eğitimcileri zor durumda bıraksa da başlarda kendi çabalarıyla daha sonra DİB tarafından sunulan ortak okumayı sağlayan Elif-bâ ile düzen sağlanmıştır.³³⁷

DİB, sunduğu temel eğitim hizmetleri dışında -belli iller ile sınırlı kalmış olsa da- din eğitimine dair ilmiyal eğitimi gibi ek eğitim hizmetleri de sunmaktadır.³³⁸ Bu eğitim hizmetleri sivil toplum kuruluşlarınca da çeşitli faaliyetlerle desteklenmektedir.³³⁹ Sivil toplum kuruluşlarının desteğinin sürekliliği ilgili bakanlıklarca desteklenmesi ve gönüllü eğitimcilerin varlığıyla devam etmektedir. Din görevlileri, dini kurumların aracılığının yanında sivil toplum kuruluşlarıyla da işitme yetersizliği olan özel gerek-

³³⁴ Başkonak, "Yeni Bir Eğitim Modeli Olarak İşitme Engelliler İçin İmam Hatip Okulları", 92.

³³⁵ Başkonak, "İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi", 218; Kaya, *İşitme ve Görme Engellilere Yönelik Yaygın Din Eğitimi Veren Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri ve Beklentileri (İstanbul Müftülüğü Örneği)*, 25.

³³⁶ Mustafa Başkonak, "İşitme Engellilere Kur'an-ı Kerim Öğretiminde Karşılaşılan Güçlükler ve İşitme Engellilere Özel Elifbâ: Elfabe", *1. Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu Engellilik Bağlamında Dini Yaklaşım, Dini Başa Çıkma ve Din Eğitimi*, ed. Abdülkerim Bahadır (İstanbul, 2016), 630; Başkonak, "Konuşan Ellerin Duyan Gözlerle İletişimi: İşaret Dili ile Din Eğitimi", 156.

³³⁷ Başkonak, "İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi", 229; Kaya, *İşitme ve Görme Engellilere Yönelik Yaygın Din Eğitimi Veren Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri ve Beklentileri (İstanbul Müftülüğü Örneği)*, 27.

³³⁸ Başkonak, "Yeni Bir Eğitim Modeli Olarak İşitme Engelliler İçin İmam Hatip Okulları", 88-89; Kaya, *İşitme ve Görme Engellilere Yönelik Yaygın Din Eğitimi Veren Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri ve Beklentileri (İstanbul Müftülüğü Örneği)*, 25.

³³⁹ Başkonak, "Yeni Bir Eğitim Modeli Olarak İşitme Engelliler İçin İmam Hatip Okulları", 90-91.

sinimli bireye ve çevresine eğitim hizmetleri sunmaktadırlar. Sadece eğitim hizmetleriyle sınırlı kalmayan bu faaliyetler, sosyo-kültürel etkinliklerle de desteklenmektedir.³⁴⁰

4.3. Ortopedik Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Bireyler, hayata adım attıktan sonra sürekli bir özgürleşme çabası içerisinde yaşamaktadırlar. Bu özgürleşme bireyin bağımsız yaşaması olarak tanımlanabilmektedir fakat her birey, bağımsız yaşama rahatlığına -ne yazık ki- sahip değildir. Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler bu bağlamda önemli bir yer tutmaktadırlar. Ortopedik yetersizlik; çeşitli hastalık, kaza, travmatik durumlar, doğum öncesi-sıras-sonrası meydana gelen olumsuz durumlar³⁴¹ vb. sebeplerle iskelet sisteminde yerine getirilmesi beklenen işlevlerin yerine getirilememesine³⁴² bağlı özel gereksinim çeşidi olarak tanımlanmaktadır.³⁴³ Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin, ortopedik yetersizliklerinin yanında nörolojik yetersizlikleri de olabilmektedir. Nörolojik bazı yetersizliklerin ortopedik yetersizliklerin meydana gelmesinde etkili olduğu ifade edilmektedir.³⁴⁴

Erken tanılama bütün özel gereksinim gruplarında olduğu gibi ortopedik yetersizlikte de önemlidir. Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin özel eğitim hizmetlerinden yararlanabilmesi için erken tanınması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Tanı konulurken tıp ve psikometriden faydalanılmaktadır. Fiziksel yetersizlik değerlendirilmesi alan doktoru tarafından yapılırken, zihinsel durumun tespiti RAM izleme ve değerlendirme uzmanlarınca yapılmaktadır. Tıbbi değerlendirmede ortopedik yetersizliğin detaylarıyla ilgili durumlar ele alındıktan sonra eğitsel değerlendirme gerçekleştirilmektedir.³⁴⁵

³⁴⁰ Başkonak, “Engelli Gençlerin Din Eğitiminde Camilerin, Kur’an Kurslarının ve Din Görevlilerinin Önemi”, 188.

³⁴¹ Hakan Uysal, “Fiziksel Yetersizliği/Süreğen Hastalığı Olan Öğrenciler”, *Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*, ed. İbrahim Halil Diken (Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 2019), 269.

³⁴² Eskişehir Anadolu Üniversitesi, *Engelliler İçin Eğitim Modelleri Geliştirme Projesi: Ortopedik Engelliler Alt Çalışma Grubu Raporu* (Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 1992), 4.

³⁴³ Doğan Çağlar, *Ortopedik Özürlü Çocuklar ve Eğitimleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1982), 12.

³⁴⁴ Uysal, “Fiziksel Yetersizliği/Süreğen Hastalığı Olan Öğrenciler”, 267.

³⁴⁵ Mehmet Özyürek, “Bedensel ve Sağlıkla İlgili Yetersizlikler”, *Özel Eğitim*, ed. Süleyman Eripek (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, 1998), 157-158.

Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler sınıflandırılırken yetersizlik seviyelerine göre veya ortopedik yetersizliklerinin meydana geldiği yere göre sınıflandırılmaktadır. Sınıflandırma seviye durumunda; hafif derecede yetersizlik, orta derecede yetersizlik ve ağır derecede yetersizlik şeklindedir. Yetersizliğin meydana geldiği yer durumunda sinir sistemiyle ilgili ortopedik yetersizlikler ve kas-iskelet sistemiyle ilgili ortopedik yetersizlikler şeklindedir.³⁴⁶

Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin gelişim özellikleri ortopedik yetersizliğin türü ve seviyesine göre farklılık göstermektedir. Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin bu farklılık sebebiyle belli ve standart bir gelişim seyri içerisinde olmadığı ifade edilmektedir. Doğuştan veya sonrada ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler farklı süreçler geçirdiklerinden farklı gelişim özellikleri gösterebilmektedirler.³⁴⁷ Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin nöro-motor becerileri yerine getirmede güçlük yaşaması aynı zamanda sinirsel yetersizliklerin de varlığına işaret etmesi, gelişim farklılığı durumunu etkileyen faktörlere örnek gösterilmektedir. Akademik beceride normal gelişim gösteren bireyler gibi gelişim gösteren ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, öğrenme güçlüğü olan bireyler de olabilmektedirler.³⁴⁸ Dil ve konuşma becerisi, ortopedik yetersizliğin kas sistemini etkilediği durumlarda olumsuz etkilenebilmektedir. Bu durum iletişim problemlerini doğurabileceğinden diğer gelişim alanlarını etkilemektedir. Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin psiko-sosyal ve duygusal gelişimleri, içerisinde bulunduğu sosyal çevrenin tutum ve davranışlarıyla doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin öz kabulü ve sosyal adaptasyonunda etkili bir gelişim alanı olan psiko-sosyal ve duygusal gelişimleri dikkat edilmesi gereken bir gelişim alanı olarak ifade edilmektedir.³⁴⁹

³⁴⁶ Uysal, “Fiziksel Yetersizliği/Süreğen Hastalığı Olan Öğrenciler”, 271-272; Uysal, “Fiziksel Yetersizliği/Süreğen Hastalığı Olan Öğrenciler” Detaylı Bilgi İçin Bkz.: 273-301.

³⁴⁷ Cavkaytar - Diken, *Özel Eğitime Giriş*, 38.

³⁴⁸ Hakan Sarı, *Özel Eğitime Muhtaç Öğrencilerin Eğitimleriyle İlgili Çağdaş Öneriler* (Ankara: PE-GEM Akademi Yayınları, 2003), 37.

³⁴⁹ Sevgi Öztürk, *İşitme, Görme ve Ortopedik Engelli İlköğretim Öğrencilerinin Benlik Kavramlarının Özel Eğitim Okullarına veya Kaynaştırma Eğitimine Devam Etme Durumlarına Göre İncelenmesi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 45-46.

4.3.1. Genel Hatlarıyla Ortopedik Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Eğitim

Eğitim, bireyi zihinsel ve fiziksel yönden geliştiren bir faaliyettir. Bu gelişim faaliyeti sonucunda bireye içerisinde bulunduğu toplumun genel kabulleri ve değerleri kazandırılmaktadır.³⁵⁰ Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin öz yeterliliğinin sağlanması ve eğitim hizmetlerini sağlıklı bir şekilde giderebilmeleri için yeterli seviyede imkân sunulması gerekmektedir. Uygun koşulların sunulması temel insani haklardandır.³⁵¹

Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin eğitiminde amaç psiko-sosyal, bilişsel vb. gelişim alanlarında gelişimlerine katkı sunmak ve ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyleri geliştirmektir. Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerinde temel alınması gereken bazı ilkeler bulunmaktadır. Bu ilkeler şunlardır³⁵²:

1. Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin durumu mümkün olan en kısa sürede değerlendirilmeli ve teşhis konulmalıdır.
2. Ortopedik yetersizliğin sebepleri detaylarıyla bilinmelidir.
3. Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin bireysel yetenekleri keşfedilmeli ve uygun yöntemlerle geliştirilmelidir.
4. Eğitim hizmetlerine mümkün olan en kısa sürede başlanmalı ve yetersizlik seviyesi göz önünde bulundurularak eğitilmelidir.
5. Eğitim hizmetlerinde mümkün mertebe kaynaştırma eğitimi öncelenmelidir.
6. Eğitim hizmetlerinden istifade ettikleri eğitim kurumu uygun hale getirilmelidir.
7. Yetersizlik durumlarına özgü özel araç ve materyal desteği sağlanmalıdır.
8. Yetersizlikleri sebebiyle kendilerine ek eğitim hizmetleri ve psiko-sosyal destek sağlanmalıdır.

³⁵⁰ Ahmet Rahmi Ercan, *Etkin Öğrenme Sürecinde Öğretmen ve Yöntemler* (Ankara: Başak Matbaacılık, 2002), 30.

³⁵¹ T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *II. Özürlüler Şurası, Yerel Yönetimler ve Özürlüler Komisyonu Raporları ve Genel Kurul Görüşmeleri* (Ankara: Nurol Matbaacılık, 2005), 95.

³⁵² Doğan Çağlar, *Ortopedik Engellilerin Eğitimi* (Ankara: Karatepe Yayınları, 2004), 37.

Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyin akademik açıdan başarılı olabilmeleri için dikkat edilmesi gereken ilkeler mevcuttur. Bu ilkelere göre ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin akademik faaliyetlere katılabilme durumu değerlendirilmelidir. Kaynaştırma eğitimi, ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin sosyalleşmesi, iletişim becerilerini geliştirmesi, sosyal tutum ve davranışları edinmesi için gereklidir³⁵³ve öncelenmelidir.³⁵⁴ Bu durum mümkün değil ise aldıkları eğitim hizmetlerini okul programlarına en uygun hale getirmek gerekmektedir. Ev veya hastane ortamında tedavi gören ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere ek eğitim hizmetleri sunulmalıdır. Akademik başarıyı arttırmak için ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere, ailelerine ve yakın çevrelerine destek hizmetleri sunarak sürece dâhil etmek gerekmektedir. Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitim ortamında sosyal adaptasyonlarını sağlamak adına akranları başta olmak üzere çevresi gerekli şekilde bilgilendirilmelidir. Bu bireylerin eğitim hayatlarına sağlıklı devam edilebilmeleri için kendileriyle ilgili tüm alanlarda sorumlu olan kişi ve kurumlarla işbirliği yapılmalıdır.³⁵⁵

4.3.2. Ortopedik Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi

Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, diğer yetersizlik grupları gibi eğitim hizmetleri noktasında farklılıklara tabii olmamaktadırlar. Bu durumun sebebi eğitsel nitelikli bazı faaliyetlerde normal gelişim gösteren bireyler gibi performans gösterebilmeleri olduğu düşünülmektedir.

Türkiye’de ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin din eğitimi hizmetleri ne yazık ki arzulanan seviyede olmadığı ifade edilmektedir. Özel eğitim kapsamında özel gereksinimli bireylerin geneli baz alınarak hazırlanmış olan DKAB müfredatı, ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler içinde kullanılmaktadır.

³⁵³ Remziye Ceylan, *Entegre Eğitime Katılan ve Katılmayan Engelli Çocukların Annelerinin Depresyon ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005), 8; Eskişehir Anadolu Üniversitesi, *Engelliler İçin Eğitim Modelleri Geliştirme Projesi: Ortopedik Engelliler Alt Çalışma Grubu Raporu*, 56.

³⁵⁴ Stanley I. Greenspan vd., *Özel Gereksinimli Çocuk*, çev. İsmail Ersevimi (İstanbul: Özgür Yayınları, 2004), 608.

³⁵⁵ Canan Aktaş - Sevgi Küçük, “Bilişsel - Duyuşsal Odaklı Bir Programın İlköğretim Öğrencilerinin Fiziksel Engelli Yaşlıtlarına Yönelik Sosyal Kabul Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 3/2 (2002), 16.

Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere yönelik özel gereksinim alanlarını ve özelliklerini esas alan bir müfredatın olmayışı hedeflenen akademik başarının istenilen düzeyde sağlanamamasının temel sebebi olarak görülmektedir.³⁵⁶

DİB tarafından kendi bünyesinde kurulan, yetersizliği olan ve özel gereksinimli bireylerin din eğitimi faaliyetlerini düzenleyen “*Engellilere Yönelik Din Hizmetleri Komisyonu*” yaygın eğitim kapsamında MEB ile bu bireylere din eğitimi hizmeti vermektedir. DİB, ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin din eğitimi yaygın eğitim kapsamında sürdürmektedir. Bunun yanında bu bireylerin dini kurum ve mekânlara erişmesini kolaylaştırmak için çeşitli faaliyetler göstermektedir. Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin ibadetlerini yerine getirirken mümkün olan en az kısıtlayıcı imkânları kendilerine sunmak için de azami ehemmiyet göstermeye gayret edildiği ifade edilmektedir.³⁵⁷ 2020 yılında bedensel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere yönelik yapılan bir araştırmada bahsi geçen özel gereksinimli bireylerin dini kurum ve mekânlara erişimlerinde yaşadıkları sorunların dini yaşamlarına olan etkisi ele alınmıştır. Bu çalışma kapsamında özel gereksinim alanları itibarıyla psiko-sosyal gelişimlerine katkı sunacağı düşünülen birçok ibadet, etkinlik ve eğitsel nitelikli faaliyete hala yeterli seviyede katılamadıkları gözlemlendiği ifade edilmektedir.³⁵⁸ Bu bağlamda ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere yönelik faaliyetlerin eğitsel niceliği kadar ulaşılabilişliğinin de önem arz ettiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitsel faaliyetlerini koordine eden kurum ve kuruluşların en az kısıtlayıcı imkânları sunma hususunda gayretlerini -bu özel bireylerin lehinde sonuçlarla- bir an önce hedefe ulaştırmaları gerektiği düşünülmektedir. Bu durum bahsi geçen özel gereksinimli bireylerin söylemleriyle de desteklenmektedir. Dini kurum ve kuruluşlara ulaşım hususunda yetersizliklerden yakınan ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, yaşadıkları durumun din eğitimi ve öğretimi konusunda kendilerine engel teşkil

³⁵⁶ M. Fatih Turanalp, “Ortopedik Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, *Özel Eğitimde Din Eğitimi*, ed. Sadettin Özdemir - Mustafa Başkonak (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 194; Muhammed Fatih Turanalp, *Almanya'daki “Bibelgarten Im Karton” Örneğinin Ortopedik Engellilerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi ve “Kur'an Bahçesi” Uyarlaması* (Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011), 12.

³⁵⁷ İsmail Karagöz, “Takdim”, *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam (Sorunlar ve Çözüm Önerileri - 2003)*, ed. İsmail Karagöz (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 5-6.

³⁵⁸ Mehmet Yücel - Ramazan Bulut, “Bedensel Engellilerin Din Hizmetlerine Erişimlerinde Yaşadıkları Sorunlar: Alaşehir Örneği”, *Academic Platform Journal of Islamic Researches* 4/1 (2020), 77.

ettiğini ifade etmektedirler. Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler ile diğer bedensel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin bir diğer yakındıkları hususa din eğitimi hizmetlerinde kendilerine kolaylık sağlayacak materyallerin olmayışıdır. Bu hususta yeterli ehemmiyetin verilmemesi bahsi geçen konuda özel gereksinimli bireyleri kısıtlayacağı düşünülmektedir.³⁵⁹

Eğitim hizmetlerinden istifade etmek, ayırım gözetilmeksizin her bireyin temel hakkıdır. Bu bağlamda ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerinden istifade etmeleri gerekmektedir. Ortopedik yetersizliği olan bireylere ve diğer özel eğitim hizmeti alması gereken özel gereksinimli bireylere verilen din eğitimi öz kabul ve benlik saygısını geliştirici içeriğe sahip olması gerektiği ifade edilmektedir.³⁶⁰ Zira ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin temel problemlerinin başında gelen öz kabul ve benlik saygısı sorunu bireyde çeşitli psiko-sosyal problemler doğurmaktadır.³⁶¹ Dinin çok yönlü oluşu ve bu yönlerinin bireyi rehabilite etmesi din eğitimi hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde verilmesinin gerekliliğini bir kez daha göstermektedir.³⁶²

Ortopedik yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler ile diğer bedensel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin dini hizmet ve din eğitimi özelindeki problemleri onların bakış açılarıyla çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bahsi geçen özel gereksinimli bireyler, sorunlarına kendi bakış açılarıyla bakılmadığını ifade etmektedirler. Bunun yanında din eğitimi ve dini hizmet alabilecekleri ilgili kurum ve kuruluşlar ile personelleri hakkında olumlu görüş bildirmemektedirler. Görüşleri içerisinde özellikle sağlıksız iletişimden ve görevli personelin yetersiz alan bilgisinden dem vurulduğu gözlemlenmektedir.³⁶³

³⁵⁹ Yücel - Bulut, “Bedensel Engellilerin Din Hizmetlerine Erişimlerinde Yaşadığı Sorunlar: Alaşehir Örneği”, 79-80.

³⁶⁰ Çağlar, *Ortopedik Engellilerin Eğitimi*, 116-117.

³⁶¹ Mustafa Naci Kula, “İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevî Desteğin Önemi (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği)”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VI/2 (2006), 80-81.

³⁶² Turanalp, “Ortopedik Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 197.

³⁶³ Yücel - Bulut, “Bedensel Engellilerin Din Hizmetlerine Erişimlerinde Yaşadığı Sorunlar: Alaşehir Örneği”, 79.

4.4. Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), sosyal adaptasyon ve iletişim becerilerinde gelişimsel eksiklik/yetersizlik ve tekrarlayıcı durumlar içeren bir tür gelişimsel bozukluk olarak ifade edilmektedir.³⁶⁴ Bir başka tanımlamada ise OSB, sosyal ilişkilerde ve iletişim kurma becerilerinde yetersizlik ile davranış, tutum ve aktivitelerde tekrarlayıcı durumların var olduğu nöro-gelişimsel bir bozukluk olarak ifade edilmektedir.³⁶⁵ MEB'in yayınladığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde OSB kavramı yerine otizm seviyelerine göre hafif-orta-ağır düzeyde otizmi olan birey kavramı kullanılmaktadır. Yönetmeliğe göre otistik birey; sosyal adaptasyon, iletişim becerileri, ilgi ve aktivitelerdeki sınırlılıkları nedeniyle otizm seviyesine göre özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan birey şeklinde ifade edilmektedir.³⁶⁶ OSB, önceki dönemlerde Yaygın Gelişimsel Bozukluk (YGB) grubu içerisinde değerlendirilmekteydi. OSB kavramı ve YGB kavramı birbirinin yerine de kullanıldığı bilinmektedir. YGB kavramı (1980), Amerikan Psikiyatri Birliği'nin alanda saygın yeri bulunan Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (DSM) adlı eserinde OSB kavramından (1988) önce kullanılmıştır. DSM-IV'de OSB ve YGB eş anlamlı olarak kullanılmakta ve Otistik bozukluk, Rett bozukluğu, Çocukluğun Dezintegratif bozukluğu, Asperger Bozukluğu ve Atipik Otizmi kapsamaktadır.³⁶⁷ DSM-V'de YGB ve alt tür bozukluklara yer verilmemekte bunlar yerin OSB terimi kullanılmaktadır. Alan yazınında en güncel kavram bu son haldir.³⁶⁸

OSB teşhisi konusunda geliştirilen tanı kriterleri, OSB olan özel gereksinimli bireyi gözlemlleme ve ebeveynlerinin verdikleri bilgilerle uluslararası saygın kurum ve

³⁶⁴ Barış Korkmaz, "Otizm: Başlıca Davranış Sorunları ve Pratik Yaklaşım", *Yeni Symposium* 39/1 (2001), 27-28; Avril Brereton - Bruce Tonge, *Pre-Schoolers with Autism An Education and Skills Training Programme for Parents* (Londra: Jessica Kingsley Publishers, 2005), 13; İnci Vural, *Otizm ve İletişim Problemi Olan Çocukların Eğitimi* (İstanbul: Evrim Yayınları, 2007), 10-13; Semra Şahin, "Yaygın Gelişimsel Bozukluk (YGB) Otistik Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Çocuklar ve Eğitimleri", *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*, ed. Necate Baykoç Dönmez (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2017), 291; Şadiye Dur - Birsan Mutlu, "Otizm Spektrum Bozukluğu ve Hemşirelik Yaklaşımı", *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi* 15/1 (2018), 45.

³⁶⁵ İbrahim Halil Diken, "Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Öğrenciler", *Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*, ed. İbrahim Halil Diken (Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 2019), 432.

³⁶⁶ MEB, "Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği", 1.

³⁶⁷ Şahin, "Yaygın Gelişimsel Bozukluk (YGB) Otistik Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Çocuklar ve Eğitimleri", 291; Gönül Kircaali İftar, *Otistik Spektrum Bozukluğu* (İstanbul: Daktylos Yayınları, 2007), 3.

³⁶⁸ Diken, "Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Öğrenciler", 431.

kuruluşların araştırmaları neticesinde ortaya konmaktadır.³⁶⁹ Tanı konulurken OSB'nin varlığına işaret eden temel sorun ve bozuklukların varlığına dair gelişimsel etkenler etraflıca incelenmesi gerekmektedir.³⁷⁰ Güvenilir tanılamanın yapılabilmesi için birden çok kez farklı uzmanlar tarafından tanılama gerçekleştirilmelidir.³⁷¹ Ancak tıbbi tanılama hususunda kesin bir yöntem henüz bulunmamaktadır.³⁷² OSB teşhis aşamasıyla ilgili bu genel değerlendirmeden sonra dünya çapında kabul gören Amerikan Psikiyatri Birliği'nin Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (DSM-V)'nda OSB tanı/teşhis kriterleri şu şekilde sıralanmaktadır.³⁷³

“A) Şu anda görülen veya önceden görülmüş olan farklı ortamlardaki sosyal iletişim ve sosyal etkileşimlerde aşağıda belirtildiği gibi görülen kalıcı yetersizlikler:

A1. Normal olmayan sosyal yakınlaşma ve diyalogu devam ettirmeden ilgi alanlarının, duygu paylaşımının ve sosyal etkileşimin sürdürülememesine kadar giden sosyal-duygusal alanda yetersizlikler.

A2. Zayıfça oluşturulmuş sözel-sözel olmayan iletişimden göz teması ve vücut dilinde anormallikler veya sözel olmayan konuşmayı anlama ve kullanmada yetersizlikler ile yüz ifadeleri veya mimiklerin hiç olmamasına kadar uzanan ve sözel olmayan iletişimde sınırlılıklar.

A3. Farklı ortamlarda davranışları uyarlamaya zorluktan hayali oyunları paylaşma ve arkadaşlık kurma ile başka insanlara tamamen ilgisiz kalmaya kadar giden yaşa uygun ilişki kurma ve sürdürmede zorluklar.

B) Şu anda görülen veya önceden görülmüş olan sınırlı yineleyen davranış örüntüleri, ilgileri ve etkinliklerden aşağıda belirtilenlerin en az ikisi:

³⁶⁹ Diken, “Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Öğrenciler”, 444.

³⁷⁰ Şahin, “Yaygın Gelişimsel Bozukluk (YGB) Otistik Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Çocuklar ve Eğitimleri”, 297.

³⁷¹ Burak Gündoğan, “Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar”, *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimleri Etkinlikleri, Türkiye’de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar*, 2008, 164.

³⁷² Abdurrahman Mengi, *Sosyolojik Boyutlarıyla Otizm* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014), 20-22.

³⁷³ Diken, “Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Öğrenciler”, 433.

B1. Stereotipik veya yineleyen konuşma, motor hareketler veya nesne kullanımı (basit motor stereotipiler, ekolali, nesnelerin sürekli kullanımı veya kendine özgü sözel kalıplar).

B2. Rutinlere, sözel – sözel olmayan ritüel hareketlere aşırı bağlılık veya değişime karşı aşırı direnç (motor rutinler, aynı yola veya yemeğe ısrar etme, yineleyen sorular veya ufak değişikliklere yönelik aşırı stres).

B3. Yoğunluk ve odaklanma bakımından anormal, fiks ve sınırlı ilgiler (olağandışı nesnelerle, aşırı yenileyen ilgi alanlarına güçlü bağlılık veya meşgul olma).

B4. Duyusal girdilere çok veya az tepki veya çevrenin duysal özelliklerine sıradışı ilgi (acıya/ısıya/soğuğa kayıtsızlık, bazı seslere, yüzeylere farlı tepkiler, nesneleri aşırı koklama, dokunma, ışıklara dönen nesnelerle büyülenme). Şiddet düzeyi sosyal iletişim bozuklukları ve sınırlı yenileyen davranış örüntülerine dayalıdır.

C) Belirtiler erken çocukluk döneminde görülmelidir (Sosyal taleplerin, sınırlı kapasiteyi aşmasına kadar kendisini tam olarak göstermeyebilir ya da sonraki yaşamda öğrenilmiş olan stratejiler sayesinde maskelenebilir).

D) Belirtiler, sosyal ile mesleki veya diğer önemli günlük yaşam işlevselliğinde klinik açıdan belirgin bozukluğa neden olur.

E) Bu yetersizlikler zihinsel yetersizlik (zihinsel gelişim bozukluğu) ya da genel gelişimsel gecikme ile daha iyi açıklanmaz. Zihinsel yetersizlik ve otizm spektrum bozukluğu sıklıkla beraber bulunurlar; otizm spektrum bozukluğu ve zihinsel yetersizlik ortak tanısı için sosyal iletişim var olan tahmini gelişim düzeyinin altında bulunmalıdır.”

Türkiye’de tanılama ve teşhis maksadıyla standart haline getirilen ilk ve tek ölçme aracı Gilliam Otistik Bozukluk Derecelendirme Ölçeği-2 Türkçe Versiyonu (GOBDÖ-2-TV)’dur. Bu ölçek, Gilliam Autism Rating Scale (GARS - II)’nin Türkçe sürümüdür.³⁷⁴

³⁷⁴ Diken, “Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Öğrenciler”, 444.

OSB'nin var olduğunu gösteren bazı temel göstergeler bulunmaktadır. Bu göstergeler genel olarak sosyal adaptasyon/etkileşim ve iletişim becerilerinde beklenen tutum ve becerileri sergileyememesi durumunda anlaşılabilmektedir. Bunun yanında tekrarlayıcı hareket ve davranışlar da yine belirtilen kapsam dâhilinde değerlendirilmektedir. OSB tanısı almış bireylerde bahsedilen göstergeler yetersizlik alanının seviyesine göre farklı şekillerde meydana gelmektedir.³⁷⁵

İlk defa Kanner tarafından alan yazınına kazandırılan³⁷⁶ OSB, bireyin hayata adım attıktan sonraki ilk 36 ay içerisinde tespit edilebilmektedir. OSB olan özel gereksinimli bireyler, bütünüyle birbirine benzememektedirler. Otizmin derecesinde zaman içerisinde çeşitli değişikliklerin meydana gelmesi olasıdır.³⁷⁷ Tarihi gelişim seyri içerisinde otizmle ilgili olarak çeşitli savlar ortaya konulmuştur. Farklı açılardan çeşitli etkenler dâhilinde değerlendirilmiş ve ifade edilmiştir.³⁷⁸ Otizmin kesin sebepleriyle ilgili net bir durumdan söz etmek mümkün değilken genel kabule göre³⁷⁹ kalıtsal sebeplere bağlı olarak meydana gelmektedir.³⁸⁰ Beyinde meydana gelen yapısal birtakım durumlarla nörolojik bazı olumsuzluklardan dolayı ortaya çıkmaktadır. Genel kabulün kalıtsal sebeplere dayandığı otizmin, doğum öncesi-sırası-sonrası çevresel etkenlerden de etkilenebildiği görüşü de savunulmaktadır.³⁸¹

OSB olan özel gereksinimli bireyler özel gereksinimleri sebebiyle sosyal adaptasyon ve iletişim sorunları yaşadığı ifade edilmişti, bunun yanında tekrarlanan/sınırlı ilgi ve davranışların varlığı da mevcuttur.³⁸²

³⁷⁵ Şahin, “Yaygın Gelişimsel Bozukluk (YGB) Otistik Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Çocuklar ve Eğitimleri”, 292; Diken, “Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Öğrenciler”, 434.

³⁷⁶ Mengi, *Sosyolojik Boyutlarıyla Otizm*, 11; Şahin Bodur - A. Şebnem Soysal, “Otizmin Erken Tanısı ve Önemi”, *STED (Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi)* 13/10 (2004), 394.

³⁷⁷ Burcu Sencar, *Otistik Çocuğa Sahip Ailelerin Algıladıkları Sosyal Destek ve Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkini İncelenmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007), 9; Gündoğan, “Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar”, 161.

³⁷⁸ Selvi Borazancı Persson, *Otistik Zeka ve Seviyeleri* (İstanbul: Sistem Yayınları, 2003), 20-21; Sencar, *Otistik Çocuğa Sahip Ailelerin Algıladıkları Sosyal Destek ve Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkini İncelenmesi*, 10; Gündoğan, “Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar”, 162-163.

³⁷⁹ Bodur - Soysal, “Otizmin Erken Tanısı ve Önemi”, 394.

³⁸⁰ Dur - Mutlu, “Otizm Spektrum Bozukluğu ve Hemşirelik Yaklaşımı”, 46.

³⁸¹ Şahin, “Yaygın Gelişimsel Bozukluk (YGB) Otistik Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Çocuklar ve Eğitimleri”, 293; Diken, “Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Öğrenciler”, 438-439.

³⁸² Barış Korkmaz, *Yağmur Çocuklar* (İstanbul: 8. Gün Özel Eğitim Yayınları, 2005), 2.

Sosyal adaptasyon sorunları şöyle sıralanmaktadır³⁸³:

1. Sosyal adaptasyonda var olması gereken jest-mimik gibi sözel olmayan davranışlarda yetersizlik.
2. Yaşıtlarıyla yaşa uygun ilişkiler geliştirememek.
3. Başka bireylerle bazı tutum ve becerilerin paylaşılamaması.
4. Psiko-sosyal tutum ve becerilerde sınırlılık.

İletişim sorunları şöyle sıralanmaktadır³⁸⁴:

1. Dil gelişiminde gecikme.
2. Karşılıklı iletişimde zorlanma.
3. Olağan dışı veya tekrarlanan ifadeler.
4. Gelişim düzeyine uygun olmayan oyun.

Tekrarlanan/sınırlı ilgi ve davranışlar şöyle sıralanmaktadır³⁸⁵:

1. Dar bir çerçeve dâhilinde yoğun ve olağan dışı ilgilere sahip olmak.
2. Düzen ve rutin davranışlarda aşırı ısrarcı davranmak.
3. Tekrarlanan davranışlar.
4. Nesnelere karşı yoğun ve olağan dışı ilgi ve takıntı sahibi olmak.

OSB olan özel gereksinimli bireylerde gelişim özellikleri özel gereksinim alanları sebebiyle normal gelişim gösteren bireylere nazaran farklılık göstermektedir.³⁸⁶ OSB olan özel gereksinimli bireylerde zekâ yetersizliği de görülebilmektedir bu sebeple bu bireyler akademik ve bilişsel özelliklerinde zihinsel yetersizlik seviyelerine göre çeşitlilik olduğu görülmektedir.³⁸⁷ Bilişsel ve akademik özellikleri çerçevesinde anlama ve anlamlandırma hususuyla ezber kabiliyetlerinde problemler yaşadıkları bilinmektedir. Bu durum problem çözme becerilerini olumsuz yönde etkilemektedir. OSB olan

³⁸³ Sümeyra Bilecik, “Otizmli Çocuklar için İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı: Otizmlilerde Din ve Din Eğitiminin İmkânı Tartışmaları Çerçevesinde Bir İnceleme”, *İstanbul Üniversitesi Yayınevi Darülfunun İlahiyat Dergisi* 30/1 (2019), 83-84; Mengi, *Sosyolojik Boyutlarıyla Otizm*, 26-27.

³⁸⁴ Dur - Mutlu, “Otizm Spektrum Bozukluğu ve Hemşirelik Yaklaşımı”, 46; Mengi, *Sosyolojik Boyutlarıyla Otizm*, 27-28.

³⁸⁵ Şahin, “Yaygın Gelişimsel Bozukluk (YGB) Otistik Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Çocuklar ve Eğitimleri”, 294-295; Mengi, *Sosyolojik Boyutlarıyla Otizm*, 28-29.

³⁸⁶ Mehmet Aksüt, “Yeni Bin Yılın Eğitim Merkezleri (OÇEM’ler) ve Otistik Bireylerin Eğitimi”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (2001), 64-66.

³⁸⁷ Mengi, *Sosyolojik Boyutlarıyla Otizm*, 25.

özel gereksinimli bireylerin bir diğer sorun yaşadıkları gelişim özelliği ise iletişimsel özelliklerdir. İletişim özelliklerini kullanabilmelerinde gecikme yaşamakta veya yetersiz kalabilmektedirler. Bu durum iletişim alanında anlamlı bir durum ortaya koyamamalarına sebep olmaktadır. İletişim kurarken anlamlı ve amaçlı ifadeler yerine dikkat çekici ifadeler tercih edilmektedirler. OSB olan özel gereksinimli bireylerin yarısı ifade edici dil alanında yetersiz kalabilmekte geriye kalan yarısında ise kısmi beceri gösterilebildiği ifade edilmektedir. İletişim hususunda bu ve benzeri problemler yaşayan OSB olan özel gereksinimli bireyler, sosyal ve davranışsal özelliklerde de iletişim yetersizliğinin etkisini yaşamaktadırlar. Sosyal kabul ve öğrenmede ciddi problemleri beraberinde getiren bu gelişim alanı yetersizliği, genel olarak yeterli seviyede olmayan akran ilişkileriyle OSB olan özel gereksinimli bireylerin sosyal paylaşım alanlarının sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu gelişim özelliklerinin etkisini gölgede bırakacak kadar etkili olan alan ise duyuşsal özelliklerdir. Duyuşsal özellikler alanında yeterli gelişim özelliklerine sahip olmayan bireylerin hayatlarının zorlaşması, bireylerin içerisinde bulunduğu tüm durum ve alanlarda güçlüklerle karşılaşmalarına sebep olmaktadır.³⁸⁸

4.4.1. Genel Hatlarıyla Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Eğitim

OSB olan özel gereksinimli bireyin tıbbi tanınmasıyla birlikte eğitsel olarak da tanınmasının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Erken eğitsel tanılamanın OSB olan özel gereksinimli bireylerin eğitim ihtiyaçlarını gidermede -diğer özel gereksinimli bireylerde olduğu gibi önem arz etmektedir.³⁸⁹ Günümüzde yerleşim yerlerinin tamamında faaliyet gösteren RAM aracılığıyla ilgili tanılama işlemi gerçekleştirilmelidir.³⁹⁰ OSB olan özel gereksinimli bireylerin, normal gelişim gösteren bireyler gibi eğitim hizmetlerinden yararlanması temel hakları arasındadır. Eğitim hizmetlerinden özel gereksinim alanları dikkate alınarak istifade edebilmeleri için gerekli özen gösterilmeli ve uygun plan-program yapılması gerekmektedir. İstendik davranışların kazandırılması nispetince istenmeyen davranışlarında önlenmesi için gerekli çaba gösterilmesi gerekmektedir. OSB olan özel gereksinimli bireyler, farklı seviyede zekâ geriliği

³⁸⁸ Diken, “Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Öğrenciler”, 441-442.

³⁸⁹ Mengi, *Sosyolojik Boyutlarıyla Otizm*, 22.

³⁹⁰ Diken, “Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Öğrenciler”, 444.

problemi yaşayabilmektedirler.³⁹¹ Bu durum öğrenme güçlükleri meydana getirmektedir. Dolayısıyla bu bireyler çevreyi algılamakta güçlük çekmektedirler.³⁹² OSB olan özel gereksinimli bireyler için yeterli düzeyde eğitsel düzenlemeler yapılmadığında kendisi ve çevresi için zor bir sürecin varlığı aşıkârdır fakat bunun aksine yeterli seviyede eğitsel düzenlemeler sağlanırsa normal gelişim gösteren bireyler gibi birçok eğitsel süreci başarıyla gerçekleştirebilecekleri bilinmektedir.³⁹³ OSB olan özel gereksinimli bireylerin eğitilmesinde temel amaç, bu özel bireylerin sosyal adaptasyonuna katkı sağlayarak normal gelişim gösteren bireyler gibi hayatını idame ettirmesine destek olmaktır.³⁹⁴

OSB olan özel gereksinimli bireyler için eğitim hizmetleri düzenlenirken eğitimin ilk 36 aydan önce başlaması hususuna riayet edilmesi gerekmektedir. Eğitim, haftada minimum 20-40 saat arası olmalıdır. Otizmlili özel gereksinimli bireyin özel gereksinim alanı dikkate alınarak hazırlanmış müfredatın olması, kazanımların sürdürülebilir olması ve davranış sorunlarının ortadan kaldırılması için gerekli plan ve programın yapılması gerekmektedir.³⁹⁵ İletişim kanallarının aktif kullanımı, bireysel eğitimden - sosyal adaptasyonuna ciddi katkılar sunacağı belirtilen³⁹⁶- kaynaştırma eğitimine doğru en az kısıtlayıcı ortamın oluşturulması gibi etken ve planların dikkate alınması gerekmektedir.³⁹⁷

OSB olan özel gereksinimli bireylerin eğitimi için aile ve eğitimcilerin birlikte hareket etmesi bu özel gereksinimli bireylere katkı sağlayacağı ifade edilmektedir. Eğitim sürecinin dikkatli bir şekilde takip edilmesi önem arz etmektedir. Bunun yanında gelişim özellikleri de uzmanlar tarafından takip edilmesi etkililiği arttıracığı ifade edilmektedir. OSB olan özel gereksinimli bireylerin eğitim faaliyetlerine hazır olması

³⁹¹ Barış Korkmaz, *Ah Şu Otizm* (İstanbul: Aba Yayıncılık, 2017), 37.

³⁹² Ahmet Güneş, *Otizm ve Otistik Çocukların Eğitimi* (İzmir: İlya Yayınevi, 2005), 13.

³⁹³ Yeşim Güleç Aslan vd., “Otistik Çocuklar İçin Davranışsal Eğitim Programı (OÇİDEP) Ev Uygulamasının Bir Çocukla İncelenmesi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 10/1 (2009), 2.

³⁹⁴ Arzu Sebahat Güngören, *Otizm Üzerinde Çalışan Özel Eğitim Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılığı* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, 2020), 12.

³⁹⁵ Detaylı Bilgi İçin Bkz.: Diken, “Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Öğrenciler”, 445-462.

³⁹⁶ MEB Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Otistik Çocukların Eğitiminde Aile El Kitabı* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2002), 120-121.

³⁹⁷ Güleç Aslan vd., “Otistik Çocuklar İçin Davranışsal Eğitim Programı (OÇİDEP) Ev Uygulamasının Bir Çocukla İncelenmesi”, 2.

için gerekli planlamalar yapılmalı ve bireysel özellikleri mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. OSB olan özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerini almadan önce eğitim alacağı ortamı ve eğitim ortamında bulunan bireyleri tanınması gerekmektedir. Eğitim ortamına ve bireylere karşı olası adaptasyon sorunları giderilmesi gerekmektedir. Bu hususta eğitim hizmetlerinde paydaşların işbirliği yapması önem arz etmektedir. OSB olan özel gereksinimli bireylerin sosyal adaptasyonu için gerekli adımlar atılması ve kendilerinin süreç içerisinde aktif hale getirilmesi elzemdir. OSB olan özel gereksinimli bireylerin başarı gösterdiği durumlar sonrasında pekiştireçler verilmesi davranışların pekiştirilmesini sağlayacağı ifade edilmektedir.³⁹⁸

OSB alanında pozitif etkisi en belirgin olan uygulamalar, eğitim içerikli olanlardır. Eğitim ve psikoloji işbirliğine dayanan eğitim hizmetleri bunlar içerisinde öne çıkanlardır. Bu bağlamda OSB olan özel gereksinimli bireylerin eğitim faaliyetleri gerçekleştirilirken birtakım psiko-eğitsel terapilerden faydalanılmaktadır. OSB olan özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerinden en üst seviyede istifade edilebilmesi için ifade edilecek yöntemlerin uygulanabilirliğinin artırılması önem arz etmektedir. Uygulamalı Davranış Analizi, psiko-eğitsel terapilerin başında gelmektedir. Uygulamalı davranış analizine göre hedeflenen tutum ve beceriyi kazandırmak için ilgili tutum ve becerileri küçük parçalara ayırmak ve türlü pekiştireçlerle sürecin desteklenmesi gerekmektedir. Uygulamalı davranış analizi, ifade edilecek olan terapiler içerisinde en etkili olan programdır. Bu program, uzmanlar tarafından istenilen davranışların edinilmesi ve istenmeyen davranışların engellenmesi için kullanılmaktadır. Etkileşimsel Serbest Oyun Terapisi, (Floortime) bireyin oyun oynadığı esnada yöneldiği aktivitelerden oluşmaktadır. İletişim problemlerindeki alt sorunları gidermeyi ve genel iletişim becerisi kazandırmayı hedeflemektedir. Uygulamalı davranış analizine nispeten daha az yapılandırılmış bir içeriğe sahiptir. TEACCH Yöntemi (Otistik ve İlgili İletişim Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Çocukların Tedavisi ve Eğitimi), OSB olan özel gereksinimli bireyin eğitim faaliyetleri ve aktivitelerinde görsel içerikli materyallerle desteklenmesiyle oluşturulan yöntemdir. Çevre, OSB olan özel gereksinimli bireyin ihtiyaçlarına göre şekillendirilir ve yapısal bir eğitim ortamı oluşturulur. PECS Programı (Resimli Eğitim İletişim Sistemi), OSB olan özel gereksinimli bireylerde

³⁹⁸ Şahin, “Yaygın Gelişimsel Bozukluk (YGB) Otistik Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Çocuklar ve Eğitimleri”, 303.

iletişim becerilerinin kazandırılması ve geliştirilmesi için kullanılan yöntemdir. Çeşitli geri dönüt ve pekiştirenler aracılığıyla bireye resimler ve fotoğraflarla iletişim becerileri kazandırılması hedeflenmektedir. SIT Programı (Duyusal Bütünleştirme Terapisi), OSB olan özel gereksinimli bireylerde genel olarak duyusal işleme ve organize edebilme sorunlarını görsel ve dokunsal uyarıcılarla düzenlemeyi hedeflemektedir. LEAP (Alternatif Öğrenme Deneyimleri Programı), OSB olan özel gereksinimli bireyler için geliştirilen ilk programlardandır. OSB olan özel gereksinimli bireyin ailesinin dâhil edildiğı bu program çerçevesinde kendisine yetersiz kalan gelişim alanlarında destek hizmetleri sunulmaktadır. SCERTS Programı (Sosyal İletişim, Duyusal Düzenleme, İşlemsel Destek), OSB olan özel gereksinimli bireyin temel problemlerine çözümler üretmeyi hedefleyen programdır. Konuşma ve dil terapisi, dilin sosyal adaptasyon için önemine dikkat ederek iletişim becerilerini hedeflemeyi amaçlamaktadır. Müzik terapisi, OSB olan özel gereksinimli bireyin yetersizlik alanlarıyla ilgili olarak terapide kullanılmaktadır. Bilimsel çalışmalar ışığında etkililiğine dair araştırmalar devam etmektedir.³⁹⁹

4.4.2. Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi

OSB olan özel gereksinimli bireyler, normal gelişim gösteren bireyler gibi temel haklara sahip olduğı bilinmekte⁴⁰⁰ ve bu haklardan yararlanabilmesi için kendisine gerekli ilgi ve desteğın sunulması gerekmektedir. Temel gereksinimleri arasında eğitim ve eğitim özelinde din eğitime ciddi ihtiyaç duyulmaktadır. OSB olan özel gereksinimli bireylerin özel gereksinim alanları itibariyle din olgusunu anlayabilecek gelişim özelliklerine sahip olup olmadıkları alanın uzmanlarınca tartışılmaktadır. Özel gereksinimleri sebebiyle dini teorik bilgileri algılayamayacaklarını ve pratik eylemleri yerine getiremeyeceklerini⁴⁰¹ savunanlar ve bu sava karşı çıkan uzmanlar bulunmaktadır. Karşı çıkan uzmanlar din eğitimi ve öğretimi için özel gereksinimleri dikkate

³⁹⁹ Şahin, “Yaygın Gelişimsel Bozukluk (YGB) Otistik Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Çocuklar ve Eğitimleri”, 302.

⁴⁰⁰ Yakup Alper Varış - Melike Mehpare Hekim, “Özel Gereksinimli Bireyler ve Müzik Eğitimi”, *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi (GEBD)* 3/3 (2017), 29; Usta, “Otizmlı Bireylerde Din Eğitimi”, 127.

⁴⁰¹ Sümeyra Bilecik, “Özel Eğitim ve DKAB Öğretmenlerine Göre Otizmlilerde Din-Ahlak Eğitimi ve DKAB Dersleri”, *Bilimname* 38/2 (2019), 556.

alınarak seçilecek öğretim yöntem ve teknikleriyle OSB olan özel gereksinimli bireylerin başarılı olacağını savunmaktadırlar.⁴⁰² OSB olan özel gereksinimli bireylerin din ve din eğitime dair ortaya konan savlarla ilgili orta noktanın bulunması mümkün görülmemektedir. Bu durumun sebebinin yöntem ve örneklem farklılığı olduğu gözlemlenmektedir.⁴⁰³ Bu tartışmaların varlığı canlılığını korurken Türkiye’de OSB olan özel gereksinimli bireylerin özel eğitim kapsamında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi 2010 yılında verilmeye başlanmıştır.⁴⁰⁴ DKAB programı daha sonra 2013 yılında yeniden ele alınmış ve 2018 yılında son şekli verilmiştir.⁴⁰⁵ DKAB programı, OSB olan özel gereksinimli bireyler için oluşturulmuş olsa da pratikte karşılığı olmadığı gözlemlenmektedir. OSB olan özel gereksinimli bireylerin din eğitimi hizmetinden yararlanma durumuna dair yapılan bir araştırmada eğitim hizmetini sunan bazı Özel Eğitim öğretmenleri ile DKAB dersi öğretmenleri - dini ve psikolojik temellere dayandırdıkları düşünülen görüşlerinde - zihinsel yetersizlik seviyeleri sebebiyle dini yükümlülük noktasında zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin sorumlu kılınmadıklarını savunmaktadırlar. Bunun yanında dinin soyut kavramlardan oluşmasının algılama noktasında sorunlar meydana getirdiği ifade edilmektedir. Bazı Özel Eğitim öğretmenleri ile DKAB dersi öğretmenleri ise OSB olan özel gereksinimli bireylere din eğitimi hizmetinin uygun öğretim yöntem ve tekniklerle verilebileceğini bunun bu özel bireylerin sosyal adaptasyonuna katkı sağlayacağını savunmaktadırlar. Diğer bir grup öğretmen ise OSB seviyesine göre din eğitimi hizmetinin verilmesi gerektiğini düşünmektedir. OSB olan özel gereksinimli bireylere din eğitimi veren eğitimcilerin din eğitimi verilmesi hususundaki fikirleri ifade ettiğimiz şekildedir. Din eğitiminin verilmesini arzu eden öğretmenlerin ilgili düşüncelerinin altında yatan sebep, bu özel bireylerin sosyal adaptasyona katkı sağlaması ve dolaylı etkileridir.⁴⁰⁶

⁴⁰² Bilecik, “Otizmli Çocuklar için İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı: Otizmlilerde Din ve Din Eğitiminin İmkânı Tartışmaları Çerçevesinde Bir İnceleme”, 86.

⁴⁰³ Bilecik, “Özel Eğitim ve DKAB Öğretmenlerine Göre Otizmlilerde Din-Ahlak Eğitimi ve DKAB Dersleri”, 559; Bilecik, “Otizmli Çocuklar için İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı: Otizmlilerde Din ve Din Eğitiminin İmkânı Tartışmaları Çerçevesinde Bir İnceleme”, 86-94.

⁴⁰⁴ Bilecik, “Otizmli Çocuklar için İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı: Otizmlilerde Din ve Din Eğitiminin İmkânı Tartışmaları Çerçevesinde Bir İnceleme”, 86.

⁴⁰⁵ MEB, “DKAB Öğretim Programı I. Kademe (4.Sınıf)” (Erişim 14 Aralık 2020); MEB, “DKAB Öğretim Programı II. Kademe (5-6-7-8. Sınıf)” (Erişim 14 Aralık 2020).

⁴⁰⁶ Bilecik, “Özel Eğitim ve DKAB Öğretmenlerine Göre Otizmlilerde Din-Ahlak Eğitimi ve DKAB Dersleri”, 564-569.

OSB olan özel gereksinimli bireylerin, yetersizlik durumları göz önüne alındığında bu bireylerin sorumluluk bilinci kazanmasından ziyade dinin rehabilite özelliğinin sağlıklı olarak kazandırılabilmesi için din eğitimi gerekli görülmektedir.⁴⁰⁷ Ülkemizde yapılan TUBİTAK destekli bir araştırma neticesinde de bu durumun varlığı ispatlanmıştır. Araştırmaya göre uygun öğretim yöntem ve tekniklerle besmele, dua ve İslam'ın şartları gibi basit düzeydeki dini bilgiler OSB olan özel gereksinimli bireylere öğretilmiştir. Öğrenme olayının gerçekleşmesinden sonra OSB seviyesinde önemli bir düşüş gözlemlenmiştir.⁴⁰⁸

OSB olan özel gereksinimli bireylerin normal gelişim gösteren bireylere nazaran dini yönelimlerinin bir desteğe bağlı olma durumunun daha baskın olduğu gözlemlenmiştir. Bu özel bireyler, dini birtakım yönelimlerde örnek bir birey veya desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. OSB olan özel gereksinimli bireyler, dini yönelimlerde örnek bir birey veya destek arayışlarını sürekli olarak bir arada bulundukları aile ortamında bulmaları yönelimlerinin sürekliliği ve kolaylığı açısından ziyadesiyle önem arz etmektedir.⁴⁰⁹ Örnek bir birey veya desteğe ihtiyaç gereksinimi, OSB olan özel gereksinimli bireylerin dini yönelimleriyle arasında bir bağa ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda OSB olan özel gereksinimli bireylere din eğitimi veren eğitimci/uzman ve diğer bireylerin bahsi geçen hususa dikkat etmesi gerekmektedir. Bu özel bireylerin bu algısını dikkate alarak ona gerekli eğitsel desteğin sağlanması din eğitiminin engelsiz bir şekilde verilebilmesinin önünü açacaktır.⁴¹⁰

OSB olan özel gereksinimli bireyler başta olmak üzere özel gereksinimli bireylerin hayatının pozitif bir seyir kazanması için eğitimciler tarafından üstün çaba gösterilmesi gerekmektedir.⁴¹¹ Belirtilen çaba için çokça emek verilmesi gerektiği aşîkârdır.

OSB olan özel gereksinimli bireylerin hayatı anlama ve anlamlandırma çabaları ile öz kabullerini sağlayabilmeleri, eğitimle ve özelde din eğitimiyle mümkün olduğu ifade edilmektedir. OSB olan özel gereksinimli bireylere, din eğitimi hizmeti verilir-

⁴⁰⁷ Bilecik, "Otizmli Çocuklar için İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı: Otizmlilerde Din ve Din Eğitiminin İmkânı Tartışmaları Çerçevesinde Bir İnceleme", 82.

⁴⁰⁸ "Genç Dergi / Otizm Bir Hastalık Değil, Farklılıktır!", *Genç Dergi* (Erişim 14 Aralık 2020).

⁴⁰⁹ Malakçı, *Dua Eğitimi ve Öğretimi*, 88.

⁴¹⁰ Usta, "Otizmli Bireylerde Din Eğitimi", 127.

⁴¹¹ Usta, "Otizmli Bireylerde Din Eğitimi", 132.

ken dikkat edilmesi gereken bazı temel esaslar bulunmaktadır. OSB olan özel gereksinimli bireylerin sosyal adaptasyonu için dini içerikli tören ve etkinliklere katılmalarının sağlanması gerekmektedir. OSB olan özel gereksinimli bireylerin dini tören ve etkinliklere katılımları gerçekleştirilirken psiko-sosyal durumlarına, zihinsel gelişimlerine, yetersizliklerinin seviye ve türlerine dikkat edilmesi gerekmektedir. Dini içerikli tören ve etkinliklerle teorik bilgiler OSB olan özel gereksinimli bireylere özel gereksinim alanı dikkate alınarak ve yapılandırılarak kolay bir şekilde verilmesi önem arz etmektedir.⁴¹²

4.5. Üstün Zekâ/Yetenek Sahibi Özel Gereksinimli Bireyler

Bilim alanında tanımlanan kavramların algılanış şekli, o kavramın ifade edilmesinde farklılıklar meydana getirmektedir. Üstün zekâ/yetenek kavramların ayrı ayrı incelenmemesinin nedeni birbirlerinden tamamen ayırık düşünülmediğinden kaynaklanmaktadır. Bu fikri taşıyan birçok çalışma bulunmaktadır.⁴¹³ Esas itibarıyla bu birlikteliği destekleyen durumun yeteneğin zekâyı kapsayan bir perspektife sahip olduğu düşüncesidir.⁴¹⁴

Üstün zekâ/yetenek kavramı, ilk defa Eflatun'un bireyleri bakır, tunç, gümüş ve altına benzeterek kategorize etmesiyle tanımlanmaya başlamıştır.⁴¹⁵ Üstün zekâ/yetenek kavramı, algılama farklılığı sebebiyle geleneksel anlayışın ifade ediş şekline çağdaş anlayışın ifade ediş şekline doğru evrilirken ciddi bir değişim yaşamıştır.⁴¹⁶ Geleneksel tanımlama evresinde üstün zekâ kavramı, belli sınırlar çerçevesinde ve sayısal verilere dayandırılarak ifade edilmiştir. IQ (ZB – Zekâ Bölümü) testlerinde sayısal verilere göre normal gelişim gösteren bireylere nazaran daha iyi performans sergileyen birey bu geleneksel anlayış çerçevesinde üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli birey olarak kabul edilmektedir. Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerle ilgili yapılan çalışmaların öncü ismi Lewis Medison Terman'a göre

⁴¹² Usta, "Otizmli Bireylerde Din Eğitimi", 130-131.

⁴¹³ Derya Turgut Yıldırım, "Üstün Yetenekliler İçin Değerler Eğitimi Dersinin Önemi", *Curr Res Educ.* 2/2 (2016), 102.

⁴¹⁴ Ayşegül Ataman, "Üstün Yetenekli Çocuk Kimdir?", *Geleceğin Mimarları Sempozyumu (27 Nisan 2012) (Tekirdağ, 2012)*, 5.

⁴¹⁵ Necate Baykoç Dönmez, "Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri", *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*, ed. Necate Baykoç Dönmez (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2017), 361.

⁴¹⁶ Esra Ömeroğlu, "Okulöncesinde Üstün Çocuklar ve Eğitimi", ed. Mustafa Ruhi Şirin - Adnan Kulaksızoğlu (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004), 275-276; Eda Gürlen (ed.), *Üstün Yetenekli Çocuklar ve Eğitim Uygulamaları* (Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 2018), 1-3.

IQ seviyesi 135⁴¹⁷/140⁴¹⁸ ve üzeri olan bireyler, üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyler olarak kabul edilmektedir.⁴¹⁹ Üstün zekâ kavramıyla dâhi olma durumu eş değer niteliklere sahip olarak lanse edilmiştir. Çağdaş tanımlama evresinde geleneksel tanımlamada olduğu gibi belli sınırlar çerçevesinde ele alınsa da sayısal verilere dayandırma noktasında geleneksel tanımlamada olduğu gibi rahat davranılmamaktadır. Üstün zekâ kavramı çağdaş tanımlamalarda bir alana özgü olarak sınırlandırılmaktadır. Normal gelişim seyrinden pozitif olarak farklı seyir gösterilmesi o alana dair üstün zekâdan söz edilmesinin önünü açmaktadır. Geleneksel anlayıştan çağdaş anlayışa doğru gerçekleşen bu evrilme sonrasında yirmi birinci yüzyılda üstün zekâ kavramı yerini genellikle⁴²⁰ üstün yetenek kavramına bıraktığı bilinmektedir. Necate Baykoç Dönmez'e göre üstün ve özel yeteneklilik olarak ifade edilen bu özel gereksinim, kalıtsal olarak var olan ve çevresel etkenlerden etkilenen⁴²¹ gelişim alanlarının bir veya bir kaçında normal gelişim seyrine nazaran daha iyi performans gösterme durumudur.⁴²² Üstün veya özel zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyler, normal gelişim gösteren bireylerden zekâ/yetenek durumuyla pozitif olarak farklılaşan birey manasında sıfatlandırılmaktadır.⁴²³ Gelişmiş ülkelerin başını çeken ABD'de üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli birey, yaşıtlarına göre pozitif seyrinde çeşitli alanlarda farklı gelişim gösteren özel yetenekli birey olarak ifade edilmektedir.⁴²⁴ Türkiye'de de gelişmiş ülkelerle benzerlik taşıyan bir kategorize etme ve sıfatlandırma bulunmaktadır.⁴²⁵

Üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireylerin tanımlamalarında ve eğitsel değerlendirmelerinde çoklu zekâ kuramı, başarılı zekâ kuramı ve üç halka zekâ kuramı etkili kuramlar arasında ifade edilmektedir.⁴²⁶

⁴¹⁷ Eda Gürlen (ed.), *Üstün Yetenekli Çocuklar ve Eğitim Uygulamaları*, 2.

⁴¹⁸ Turgay Gündüz, "Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Bireylerde Din Eğitimi", *Özel Eğitimde Din Eğitimi*, ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 243.

⁴¹⁹ Baykoç Dönmez, "Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri", 361.

⁴²⁰ Gündüz, "Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Bireylerde Din Eğitimi", 241.

⁴²¹ Füsün Akarsu, *Üstün Yetenekli Çocuklar, Aileleri ve Sorunları* (Ankara: Eduser Yayınları, 2001), 18.

⁴²² Baykoç Dönmez, "Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri", 362.

⁴²³ Ümit Davaslıgil, *Üstün Yetenekli Çocuklar Durum Tespit Komisyonu Ön Raporu* (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004), 15; Gündüz, "Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Bireylerde Din Eğitimi", 240.

⁴²⁴ Uğur Sak, "Üstün Zekâlı Öğrencilerin Eğitimi", *Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*, ed. İbrahim Halil Diken (Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 2019), 525-526.

⁴²⁵ MEB, "Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği", 2.

⁴²⁶ Detaylı Bilgi İçin Bkz: Sak, "Üstün Zekâlı Öğrencilerin Eğitimi", 526-533.

Üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyler, gelişim özelliklerindeki pozitif seyirde gözlemlenen farklılıklar⁴²⁷ ile bebeklik döneminden itibaren ebeveynleri ve eğitimciler tarafından fark edilebilmektedir.⁴²⁸ Bebeklik döneminde normal gelişim gösteren bebeklere nazaran dikkat becerisi, dil gelişimi, öğrenme hızı vb. alanlarda gösterdikleri tepkiler üstün zekâlı olduklarına işaret etmektedir.⁴²⁹ Fakat bu durumu özel gereksinimli bireyin zekâ durumunun ifade edilen dönemde netleşemeyeceği gerekçesiyle reddeden uzmanlar bulunmaktadır.⁴³⁰ Çocukluk döneminde ise üstün zekâ/yetenekli özel gereksinimli bireyler genellikle yapılan IQ testleriyle ortaya çıkmaktadır. Fakat üstün zekâ/yetenekli özel gereksinimli birey olduğuna dair bazı özellikleri⁴³¹ göstermesi bu durumun netliği açısından önem taşımaktadır. Gelişim alanlarına dair detaylı bilgi verilmesi gerekirse üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyler, bilişsel gelişim özellikleri dâhilinde duyu organlarını normal gelişim gösteren akranlarına nazaran daha sık ve çok yönlü kullanabilmektedirler. Detay ve gözlem yeteneğini kullanabilme seviyesi, duyu organlarını kullanabilme seviyesiyle eşdeğer olduğu gözlemlenmektedir.⁴³² Araştırma, merak ve problem çözme becerileri üst seviyede gelişim göstermektedir ve bu durumla beraber muhakeme, analiz ve sentez kabiliyetlerinin normal gelişim gösteren akranlarına nazaran daha ileri seviyede olduğu bilinmektedir.⁴³³ Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyler, dil ve iletişim gelişim özellikleri dâhilinde çok çeşitli özelliklere⁴³⁴ sahiptirler. Genel bir çerçeve çizmek gerekirse dili kullanmaya başladıkları ilk andan itibaren -dil kullanım becerisi bazen gecikse de- yetişkin bir birey şeklinde kullandıkları bilinmektedir. Bu özel gereksinimli bireylerin kelime dağarcığı normal gelişim gösteren akranlarına göre

⁴²⁷ Yaşar Özbay - Mehmet Palancı, “Üstün Yetenekli Çocuk ve Ergenlerin Psikososyal Özellikleri”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 0/22 (2011), 89.

⁴²⁸ Eda Gürlen (ed.), *Üstün Yetenekli Çocuklar ve Eğitim Uygulamaları*, 7.

⁴²⁹ Sak, “Üstün Zekâlı Öğrencilerin Eğitimi”, 534-535; Baykoç Dönmez, “Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri”, 362.

⁴³⁰ Davaslıgil, *Üstün Yetenekli Çocuklar Durum Tespit Komisyonu Ön Raporu*, 67.

⁴³¹ Sak, “Üstün Zekâlı Öğrencilerin Eğitimi”, 535-536; Füsün Akarsu, “Üstün Yetenekliler”, *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*, ed. Mustafa Ruhi Şirin - Adnan Kulaksızoğlu (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004), 138.

⁴³² Hülya Mavi, *Rehber Öğretmenlerin Üstün Zekâlı Öğrencilere Yönelik Görüş ve Eğitim İhtiyaçlarının Belirlenmesi* (Lefkoşa: Yakınoğlu Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017), 15.

⁴³³ Baykoç Dönmez, “Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri”, 362; Eda Gürlen (ed.), *Üstün Yetenekli Çocuklar ve Eğitim Uygulamaları*, 7-8.

⁴³⁴ Ümit Davaslıgil, “Üstün Çocuklar”, *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*, ed. Mustafa Ruhi Şirin - Adnan Kulaksızoğlu (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004), 214; Ayşegül Ataman, “Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Çocuklar”, *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*, ed. Mustafa Ruhi Şirin (Çocuk Vakfı Yayınları: İstanbul, 2004), 158.

daha geniştir. Bu durum kendilerine ifade edici dili kullanmada kolaylıklar sağlamaktadır.⁴³⁵ Okuma ve yazma becerileri yine normal gelişim gösteren yaşlılarına göre daha erken bir zaman dilimi içerisinde kendisini göstermektedir.⁴³⁶ Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyler, sosyal ve duygusal gelişim özellikleri dâhilinde bireysel çalışma ve ekip çalışmalarına yatkın bir yapıya sahiptirler. Liderlik özellikleri taşımakta ve öz değerlendirme durumu gelişmiş durumdadır.⁴³⁷ Duygusal olarak iyimser bir profile sahip olan bu özel gereksinimli bireyler duygular ve ihtiyaçlar karşısında son derece duyarlıdır.⁴³⁸

Üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyler, Deborah L. Ruf tarafından IQ düzeylerine göre beş farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. IQ düzeylerinin tespitinde gösterdikleri gelişim özellikleri önemli etken olarak ifade edilmektedir. Fakat bu özel bireylerin IQ düzeyleri aynı olsa bile gelişimsel özellikleri farklı olabilmektedir. İlgili sınıflandırmada üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyler arasındaki farklılıklar incelenmektedir.⁴³⁹

Üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyler, birinci seviye sınıflandırmada IQ testlerinde % 90-98’lik oranda başarı gösterebilmektedirler. Çok türlü zekâ seviyesine sahip sınıf ortamlarında sınıfın üçte biri veya dörtte birini bu özel gereksinimli bireyler oluşturmaktadırlar. Normal gelişim gösteren akranlarının okul öncesi dönem eğitiminde yılsonunda kazanabildikleri tutum ve becerileri bu özel gereksinimli bireyler okul öncesi eğitime başladıkları dönem itibariyle kazanmaktadırlar. Üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyler, ikinci seviye sınıflandırmada IQ testlerinde % 98-99’luk oranda başarı gösterebilmektedirler. Çok türlü zekâ seviyesine sahip sınıf ortamlarında sınıfın otuzda biri veya otuzda üçünü bu özel gereksinimli bireyler oluşturmaktadırlar. Normal gelişim gösteren akranlarının okul öncesi eğitimde kazandıkları tutum ve becerileri 48 aylık iken kazanabilmektedirler. Üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyler, üçüncü seviye sınıflandırmada IQ testlerinde %

⁴³⁵ H. Özgür İnnalı, “Türkiye’de Üstün Zekâlı ve Yetenekli Çocukların Dil Becerilerine Yönelik Yapılan Araştırmaların Değerlendirilmesi”, *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2017), 87-88.

⁴³⁶ Baykoç Dönmez, “Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri”, 362-363.

⁴³⁷ Mavi, *Rehber Öğretmenlerin Üstün Zekâlı Öğrencilere Yönelik Görüş ve Eğitim İhtiyaçlarının Belirlenmesi*, 16.

⁴³⁸ Baykoç Dönmez, “Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri”, 363; Mavi, *Rehber Öğretmenlerin Üstün Zekâlı Öğrencilere Yönelik Görüş ve Eğitim İhtiyaçlarının Belirlenmesi*, 11.

⁴³⁹ Sak, “Üstün Zekâlı Öğrencilerin Eğitimi”, 537.

98-99'luk oranın üzerinde bir başarı gösterebilmektedirler. Çok türlü zekâ seviyesine sahip sınıf ortamlarında sınıftan sadece bir kişi -rastlanmayabilir de- bu özel gereksinime sahip olabilmektedir. Normal gelişim gösteren akranlarının okul öncesi eğitimde kazandıkları tutum ve becerileri 36 ila 48 aylık iken kazanmakta ve gelişimi tamamlamaktadırlar. Üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyler, dördüncü seviye sınıflandırmada IQ testlerinde % 99 oranında başarı gösterebilmektedirler. Çok türlü zekâ seviyesine sahip sınıf ortamlarında bu bireylere rastlamak genel olarak mümkün olmasa da bir eğitim kurumunda rastlamak mümkündür. Normal gelişim gösteren akranlarının okul öncesi eğitimde kazandıkları tutum ve becerileri 36 ila 48 aylık iken kazanmaktadırlar. Üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyler, beşinci seviye sınıflandırma IQ testlerinde % 99'luk oranın üzerinde başarı gösterebilmektedirler. Çok türlü zekâ seviyesine sahip sınıf ortamlarında bu bireylere rastlamak mümkün değilken bir eğitim kurumunda bir veya iki bireyde görülebilmektedir. Normal gelişim gösteren akranlarının okul öncesi eğitimde kazandıkları tutum ve becerileri 24 ila 36 aylık iken kazanmaktadırlar.⁴⁴⁰

Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin tanılmasında ilk olarak tüm bireyler genel değerlendirme için eğitimciler⁴⁴¹ veya ebeveynleri tarafından⁴⁴² -belli zihinsel ve akademik gözlemler sonrasında- aday gösterilmektedir. Aday gösterme aşamasında eğitimcilerin ve ebeveynlerin olası yanlışlıkların meydana gelmesi ihtimaline karşın bireysel değerlendirmede bulunmaması gerekmektedir. İkinci aşamada aday gösterilen bireyler, aday gösterilen birey sayısına göre bireysel veya grup olarak zekâ testleri aracılığıyla test edilmektedirler.⁴⁴³ Zekâ testlerinin yanında ebeveyn ve eğitimci gözlemleriyle aday olan bireyin sosyal yönüyle sanatsal faaliyetlerdeki becerisi de göz önünde bulundurulmaktadır.⁴⁴⁴ Üçüncü aşamada ise birey hakkında toplanan bilgi ve sonuçlar ışığında uzman grubu veya komisyon aday bireyin

⁴⁴⁰ Sak, "Üstün Zekâlı Öğrencilerin Eğitimi", 538-543.

⁴⁴¹ Ayşe Alkan vd., "Öğretmenler İçin 'Üstün Zekâlı/Yetenekli Öğrencilerin Belirlenmesi Eğitim Yazılımı'nın Geliştirilmesi ve Değerlendirilmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 18/2 (2017), 177.

⁴⁴² Baykoç Dönmez, "Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri", 365.

⁴⁴³ Sak, "Üstün Zekâlı Öğrencilerin Eğitimi", 545-548.

⁴⁴⁴ Çağlar Kurdaş, "Üstün Yetenekler ve Üstün Yeteneklilerin Eğitiminde Bilim ve Sanat Merkezleri (Malatya Bilim ve Sanat Merkezi Örneği)", *Hikmet Yurdu* 5/10 (2012), 157.

üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli birey olup olmadığına karar vermektedir.⁴⁴⁵

Üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireylerin tanılanması, bireyin normal gelişim gösteren bireylerden farklı olan kendine özgü beceri ve yetilerle zekâ seviyesi göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmektedir. Özel gereksinimleri kapsamında uygun gelişim gösterebilmeleri ve eğitim ihtiyaçlarını kolaylıkla giderebilmeleri için tanılama işlemi özenle gerçekleştirilmesi gerekmektedir.⁴⁴⁶ Tanılama işlemi gerçekleştirilirken güvenilir sonuçların elde edilebilmesi için alanın farklı uzmanlarınca çeşitli araçlar aracılığıyla yapılması gerekmektedir.⁴⁴⁷ Üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyler, özel eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi sebebiyle tanılama işlemine girmelidirler. Bu durum dışında bu özel bireylerin psiko-sosyal durumunu olumsuz etkileyebilecek isimlendirmelerden veya sıfatlandırmalardan kaçınılması önem arz etmektedir.⁴⁴⁸

Üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireylerin tanılama işlemi gerçekleştirilirken bazı temel ilkelere dikkat edilmelidir. Bunlar⁴⁴⁹:

1. Tanılama işlemi üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyin faydasına olmalıdır.
2. Tanılama işlemi gerçekleştirilirken objektif, bilimsel yöntemler esas alınmalıdır.
3. Özel bir zekâ/yetenek alanına yönelik tanılama işlemi uygun tanı araçlarıyla gerçekleştirilmelidir.
4. Tanılama işlemini gerçekleştirecek tanı araçlarının bilimsel olarak etkililiği test edilmiş ve onaylanmış olmalıdır. Bu özel gereksinimli bireylerin farklı zekâ ve yetenek alanlarına sahip olabileceği göz önünde bulundurularak tanılayabilecek bir sistemle tanılama işlemi gerçekleştirilmelidir.

⁴⁴⁵ Sak, “Üstün Zekâlı Öğrencilerin Eğitimi”, 548; Ümit Davaslıgil, “Üstün Olma Niteliğini Kazanma”, *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*, ed. Mustafa Ruhi Şirin - Adnan Kulaksızoglu (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004), 283.

⁴⁴⁶ Eda Gürten (ed.), *Üstün Yetenekli Çocuklar ve Eğitim Uygulamaları*, 1.

⁴⁴⁷ Baykoç Dönmez, “Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri”, 365.

⁴⁴⁸ Sak, “Üstün Zekâlı Öğrencilerin Eğitimi”, 544; Gündüz, “Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Bireylerde Din Eğitimi”, 257.

⁴⁴⁹ Sak, “Üstün Zekâlı Öğrencilerin Eğitimi”, 544-545.

5. Üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinime sahip olabileceği düşüncesiyle tüm bireyler ön test aşamasına tabii tutulmalıdır.

Test aşamasında gelişim dönemi özellikleri veya farklı etkenler sebebiyle beklenen performansı sergileyemeyen birey, ilerleyen zaman dilimi içerisinde tekrar test edilmelidir çünkü üstün zekâ/yetenek özel gereksiniminin varlığının değerlendirilme sonucu kalıcı bir sonuç olmayabilmektedir.⁴⁵⁰ Bu durumdan dolayı tanılama işleminin yılda bir kez gerçekleştirilmesi bu özel bireylerin durumlarının tespiti ve sağlıklı eğitimi açısından önem arz etmektedir. Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin tanılama işlemi mümkün olan en kısa süre içerisinde gerçekleştirilmelidir. Bu durumun okul öncesi eğitim döneminde gerçekleştirilebilmesi bu bireyin gelişimi açısından hayati önem taşımaktadır çünkü bu özel gereksinime sahip olan bireylerin çevresel etkiler başta olmak üzere çeşitli etkenler ve yetersiz fırsatlar sebebiyle körelebileceği öngörülmektedir.

4.5.1. Genel Hatlarıyla Üstün Zekâ/Yetenek Sahibi Özel Gereksinimli Bireylerde Eğitim

Bireyler gelişim özelliklerine göre normal gelişim gösteren bireyler ve özel gereksinimli bireyler olarak iki farklı kategoride incelenmektedir. Özel gereksinimli bireyler ise yetersizlik ve farklılık durumlarına göre ayrılmaktadırlar. Üstün zekâ/yetenek sahibi olan bireyler farklılıkları sebebiyle özel gereksinimli olan bireyler olarak kabul edilmektedir. Bu bireylerin eğitim ihtiyaçları karşılanırken üst seviyede dikkat gerekmektedir. Zira sağlıklı bir eğitim alamamaları halinde toplum için bir felaket olabilecekleri durumu ifade edilmektedir. Ancak sağlıklı bir eğitim almaları halinde ise toplumun birçok farklı yönünü olumlu etkileyecek potansiyele sahip oldukları bilinmektedir.⁴⁵¹ Dolayısıyla kendilerine toplum yararına hizmetler verebilecekleri bir eğitim programı sunulması elzem bir durumdur.⁴⁵² Bahse konu olan bu durumun istendik yönde ilerleyebilmesi için bütün özel gereksinim alanlarında olduğu gibi üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerde de eğitim hizmetinin erken dö-

⁴⁵⁰ Eda Gürten (ed.), *Üstün Yetenekli Çocuklar ve Eğitim Uygulamaları*, 6.

⁴⁵¹ Teceli Karasu - Aslan Ali Demirkol, “Üstün Yetenekli Öğrencilere Yönelik Manevi Danışmanlık Hizmetleri Üzerine Bir İnceleme”, *Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (2018), 113.

⁴⁵² Gündüz, “Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Bireylerde Din Eğitimi”, 237-238.

nemde sunulması gerekmektedir. Özel gereksinimine uygun eğitim personelle desteklenmiş eğitim ortamlarının bulunması bu özel gereksinimli bireylerin sağlıklı bir şekilde eğitilebilmesi için zorunlu olduğu ifade edilmektedir. Ek olarak aile ve eğitimci iş birliği olumlu gelişim için olması gereken şemanın güçlenmesine etki edeceği düşünülmektedir.⁴⁵³ Bu bağlamda eğitim tarihimizde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyler için çeşitli eğitsel çalışmalar ve kanunlar ortaya konduğu bilinmektedir.⁴⁵⁴

Eğitimin ana gayesi, bireyin ve toplumun yaşam standartlarını iyileştirmektir. Bu da ancak bireyin ihtiyacı olan seviyede eğitilmesinden geçmektedir.⁴⁵⁵ Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin özel gereksinimleri sebebiyle alacakları özel eğitim hizmeti bazı temel özellikleri etrafında şekillenmektedir. Bunlar⁴⁵⁶: Öğrenmeye erken yaşta katılım ve buna bağlı idealist karakter, öğrenme hızında meydana gelen anlamlı pozitif farklılık, anlama kabiliyetinde ve alan yeterliliği kazanmada derinleşme arzusu, bireysel olarak özgün ve güncel olma çabası şeklindedir.

Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin özel gereksinimleri dâhilinde sahip oldukları özelliklerin sağlıklı bir şekilde geliştirebilmesi için kendilerine özgü eğitimin yaşamlarının erken dönemlerinden itibaren verilmesi gerekmektedir.⁴⁵⁷

Günümüzde üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetleri giderilirken hızlandırma, gruplandırma ve zenginleştirme yöntemleri⁴⁵⁸ destekleyici unsurlar olarak kullanılmaktadır. Üstün zekâ/yetenekli öğrencilerin, eğitim ihtiyaçlarıyla ilgili olarak genel bir kaniya varabilmek için bu özel gereksinimli bireylerin gruplandırılma biçimleriyle kendilerine özgü olarak kullanılan öğretim modellerini incelemek gerekmektedir.⁴⁵⁹ Üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyin

⁴⁵³ Baykoç Dönmez, “Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri”, 366.

⁴⁵⁴ Baykoç Dönmez, “Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri”, 369-376; Gündüz, “Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Bireylerde Din Eğitimi”, 250-252.

⁴⁵⁵ Ertuğrul Yaman, *Değerler Eğitimi: Eğitimde Yeni Ufuklar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012), 40.

⁴⁵⁶ Ümit Davaslıgil - Marilena Zeana, “Üstün Zekâlıların Eğitim Projesi”, *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*, ed. Mustafa Ruhi Şirin - Adnan Kulaksızoğlu (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004), 90.

⁴⁵⁷ Fazilet Karakuş, “Üstün Yetenekli Çocukların Anne Babalarının Karşılaştıkları Güçlükler”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1 (2010), 130.

⁴⁵⁸ Baykoç Dönmez, “Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri”, 368-369.

⁴⁵⁹ Baykoç Dönmez, “Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri”, 367.

yetenek seviyesine göre aynı sınıf ortamında farklı şekillerde veya farklı sınıf ortamlarında gruplandırılarak eğitilmesi uzun süredir eğitim ihtiyaçlarını gidermede kullanılan öğretim stratejisidir. Bu gruplandırmalar tam zamanlı veya yarı zamanlı olarak belirtilmektedir. Bu gruplandırmalar da yapı bakımından kendi içerisinde homojen ve heterojen olarak sınıflandırılmaktadır. Tam zamanlı eğitim hizmetinin verildiği eğitim kurumlarında eğitim alan üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli birey, hafta boyunca gün boyu homojen bir şekilde oluşturulmuş sınıf ortamında eğitim almaktadır. Fakat normal gelişim gösteren bireyler ile üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerden oluşturulmuş heterojen sınıf ortamlarında da eğitim hizmeti alabilmektedir. Yarı zamanlı eğitim hizmetinin verildiği eğitim kurumlarında eğitim alan üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyler, belli zaman dilimlerinde bir sınıfta bir araya gelerek ilgili eğitim ihtiyaçlarını giderebilmektedirler.⁴⁶⁰

Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin öğretim maksatlı gruplandırma biçimleri şu şekildedir⁴⁶¹: Homojen olarak oluşturulmuş tam zamanlı gruplarda sınıflar arası özel sınıf, tam özel sınıf, özel okul, okul içinde okul, XYZ grupları, özel sınıf içerisinde benzer gruplar mevcuttur. Homojen olarak oluşturulmuş yarı zamanlı gruplarda kaynak oda, derse dayalı tekrarlı gruplar, sınıf içi benzer yetenek grupları, kısmen özel sınıf gruplar mevcuttur. Heterojen olarak oluşturulmuş tam zamanlı gruplarda karma sınıf normal sınıfta öğretim grupları mevcuttur. Heterojen olarak oluşturulmuş yarı zamanlı gruplarda sınıf içi karışık yetenek grupları sınıf içi çok düzeyli gruplar mevcuttur.⁴⁶²

Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin sağlıklı eğitim alabilmeleri için geliştirilen ve kullanılan stratejilerin yanı sıra ülkemizde de çeşitli yasal düzenlemeler ve çalışmalar yürütüldüğü ifade edilmişti. Cumhuriyet döneminde 1950’li yıllardan itibaren günümüze kadar devam eden çalışmalar mevcut olsa da sağlıklı bir zemine oturtulmuş ilk çalışma 1993 yılında MEB tarafından yürürlüğe konulmuştur.⁴⁶³ Bu kapsamda Prof. Dr. Necate Baykoç Dönmez’in öncülüğünde kurulan ve

⁴⁶⁰ Sak, “Üstün Zekâlı Öğrencilerin Eğitimi”, 550.

⁴⁶¹ Sak, “Üstün Zekâlı Öğrencilerin Eğitimi”, 550.

⁴⁶² Detaylı Bilgi İçin Bkz: Sak, “Üstün Zekâlı Öğrencilerin Eğitimi”, 550-558.

⁴⁶³ Murat Gökdere - Salih Çepni, “Üstün Yetenekli Çocuklara Verilen Değerler Eğitiminde Öğretmenin Rolü”, *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*, ed. Mustafa Ruhi Şirin - Adnan Kulaksızoğlu (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004), 372.

günümüzde BİLSEM (Bilim Sanat Merkezleri), olarak bilinen eğitim merkezleri kurulmuştur. Bu eğitim merkezlerinde üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetleri özel gereksinim alanlarını istendik yönde değiştirecek eğitsel çalışmalarla sürdürülmektedir.⁴⁶⁴ Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyler, özel gereksinimleri dâhilinde aldıkları eğitim kapsamında normal gelişim gösteren akranlarından farklı bir müfredatla eğitim almak durumundadırlar.⁴⁶⁵ BİLSEM bu gereklilik içinde önem arz etmektedir zira üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyler, yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler gibi özel eğitim kapsamında eğitilmek zorundadırlar. Bahse konu olan zorunluluklar değerlendirildiğinde BİLSEM'in en temel yararı, üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin kendilerine ve topluma yararlı birer birey olmaları için gösterdiği paha biçilmez çabadır.⁴⁶⁶

4.5.2. Üstün Zekâ/Yetenek Sahibi Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi

Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyler, özel gereksinimleri sebebiyle sahip oldukları liderlik ve sosyal/duygusal özellikleri sebebiyle dini ve ahlaki gelişim seyirlerinde diğer özel gereksinimli bireylere nazaran daha elverişli bir yapıya sahiptirler. Dünyayı güzelleştirme düşüncelerinin varlığıyla manevi bir alan olarak gördükleri bu düzlemde etkin rol alabilecekleri ifade edilmektedir. Bu özel gereksinimli bireylerin dini ve ahlaki algı düzeyleri, normal gelişim seyri içerisinde bulunan akranlarından farklı olduğundan ilgi alanları dâhilinde din ve ahlak dolayısıyla din eğitimi geniş yer tutan ve önem arz eden bir hale dönüşmektedir.⁴⁶⁷ Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin zihinsel gelişimleri ile ahlaki gelişimleri arasında var olan pozitif bir korelasyon ifade edilen hususu desteklemektedir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ Baykoç Dönmez, “Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri”, 372-376; Gündüz, “Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Bireylerde Din Eğitimi”, 261-263.

⁴⁶⁵ Davaslıgil - Zeana, “Üstün Zekâlıların Eğitim Projesi”, 86.

⁴⁶⁶ Necate Baykoç Dönmez, “Bilim Sanat Merkezleri'nin Kuruluşu ve İşleyişinde Yapılması Gereken Düzenlemeler”, *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*, ed. Mustafa Ruhi Şirin - Adnan Kulaksızoğlu (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004), 72.

⁴⁶⁷ Gündüz, “Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Bireylerde Din Eğitimi”, 263.

⁴⁶⁸ Hayati Hökelekli - Turgay Gündüz, “Üstün Yetenekli Çocukların Karakter Özellikleri ve Değerler Eğitimi”, *TÜZYEKSAV (Türkiye Üstün Zekâlılar ve Üstün Yetenekliler Eğitim Kültür Sağlık Vakfı)* (Erişim 26 Aralık 2020), 1.

Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyler, özel gereksinimleri sebebiyle din hususunda bazı sorunlar ve sıkıntılarla karşılaşabilmektedirler.⁴⁶⁹ Normal gelişim gösteren akranlarına nazaran daha hızlı gelişim gösterdikleri bilinen üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyler, soyut düşünme becerisini erken dönemde kazanması dini/soyut kavramlarla da erken tanışmasına sebep olmaktadır. Yaşamlarının ilk dönemlerinden itibaren özel gereksinimlerinin farkında olup olmadıklarından bağımsız olarak zekâ seviyeleri sebebiyle ahlaki olana karşı meyil ediş ve duyarlılık hissiyatı taşımaktadırlar.⁴⁷⁰ Bu erken tanışma özel gereksinim alanının bir temel esası olarak farkındalıklarını arttırsa da⁴⁷¹ realitede karşılığını görememeleri⁴⁷² dini hassasiyet itibarıyla duygularda önceleri gerilemeye sonrasında sönmeye doğru evirilen bir süreçte itebilmektedir. Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin yaşamları boyunca devam edecek bu hissiyatlarının pozitif varlığını korumak ve geliştirmek adına ihtiyaç duydukları özel eğitimi daha detaylı ifade edilecek olursa din ve ahlak eğitimlerini sağlıklı gidermek gerekmektedir.⁴⁷³ Bu özel gereksinimli bireyler üstün ahlaki potansiyellerini ancak bu şekilde gerçekleştirebilmektedirler.⁴⁷⁴ Din, ahlak ve değer hususlarında özel gereksinimleri dikkate alınarak eğitilmeyen üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyler, -tarihte birçok örneği mevcuttur- toplumun felaket olabilmektedirler. Bu bağlamda bu özel gereksinimli bireyler sadece çağın ilim ve fikirleriyle değil din eğitimi aracılığıyla ahlak ve değerleriyle de hemhal olmalıdırlar.⁴⁷⁵

Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyler, normal gelişim gösteren akranları gibi sadece dini ve ahlaki değerini kendisini bilmekle yetinmemektedir. Dini ve ahlaki değerlerin sebepleriyle alakalı merak duyguları bu aşamada devrededir. Dini ve ahlaki değerlerin birer dini gereklilik veya ritüel olması algı doygunluğu için yeterli

⁴⁶⁹ Karasu - Demirkol, “Üstün Yetenekli Öğrencilere Yönelik Manevi Danışmanlık Hizmetleri Üzerine Bir İnceleme”, 113.

⁴⁷⁰ Hökelekli - Gündüz, “Üstün Yetenekli Çocukların Karakter Özellikleri ve Değerler Eğitimi”, 2.

⁴⁷¹ Karasu - Demirkol, “Üstün Yetenekli Öğrencilere Yönelik Manevi Danışmanlık Hizmetleri Üzerine Bir İnceleme”, 114.

⁴⁷² Hökelekli - Gündüz, “Üstün Yetenekli Çocukların Karakter Özellikleri ve Değerler Eğitimi”, 2.

⁴⁷³ Turgut Yıldırım, “Üstün Yetenekliler İçin Değerler Eğitimi Dersinin Önemi”, 100.

⁴⁷⁴ Turgay Gündüz, “Üstün Zekâlı Çocuklarda Ahlak Gelişimi ve Eğitimi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 170.

⁴⁷⁵ Turgut Yıldırım, “Üstün Yetenekliler İçin Değerler Eğitimi Dersinin Önemi”, 100.

bir durum olarak kendilerince görülmemektedir. Algı doygunluğunu, sağlıklı bir şekilde doyurabilmeleri için analiz-sentez becerilerinin üst seviyede kullanılabilmesi gerekmektedir. Uzmanlar tarafından yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkan üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin normal gelişim gösteren akranlarına göre daha erken yaşta bu hassasiyete sahip olduklarını sonucu bu durumu destekler niteliktedir.⁴⁷⁶ Bu hususta kendisine dini ve ahlaki eğitim veren ilk öğretmeni olan ebeveynleri ile eğitimcilere önemli sorumluluklar düşmektedir. Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin din eğitiminde bahsi geçen sorumluluk sahipleri gerekli ilgiyi gösterememeleri/göstermemeleri ve merak duygusunu doyuramamaları/doyuramamaları halinde bu özel gereksinimli bireyin dini yaşantısında tarif edilemez ve hatta geri dönülemez olumsuzluklara meydan verebilmektedir.⁴⁷⁷

Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyler, normal gelişim gösteren akranlarına göre gelişimsel olarak daha güçlü bir yapıya sahip olması önceki ifadelerde belirttiğimiz üzere dini olarak daha derin analiz-sentezleri gerçekleştirebilmelerinin önünü açmaktadır. Din eğitimleri hususunda sorumlu olan bireylerin bu özel gereksinimli bireylerin bahsi geçen yönünü bir olumsuz gelişme olarak görmemelidirler. Bu düşüncenin aksine özel gereksinimleriyle var olan bu durumun üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyin daha sağlıklı ve sağlam temellere dayandırılmış bir dini tecrübeye sahip olmaları için bir fırsat olarak kabul etmeleri gerekmektedir.⁴⁷⁸

Jeff Lewis'e göre din/maneviyat eğitimi, zihinsel ve düşünsel gelişim niteliklerinin eğitilmesidir.⁴⁷⁹ Eğitimcilerin bu özel gereksinimli bireylerin özel gereksinimleri dolayısıyla sahip oldukları zihinsel yetilerini din eğitiminde kullanabilecekleri uygun eğitim ortamlarını oluşturması gerekmektedir. Bu özel gereksinimli bireylerin özel gereksinim durumlarına uygun öğretim, yöntem ve teknikler kullanılmalıdır. Bu bağlamda ileri seviye düşünme, problem ve proje odaklı eğitim modelleri etkili olacağı ifade edilmektedir.⁴⁸⁰ Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin özel

⁴⁷⁶ Hökelekli - Gündüz, "Üstün Yetenekli Çocukların Karakter Özellikleri ve Değerler Eğitimi", 3.

⁴⁷⁷ Herbert B. Neff, *Meaningful Religious Experiences for The Bright or Gifted Child* (New York: Association Press, 1968), 14-15.

⁴⁷⁸ Gündüz, "Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Bireylerde Din Eğitimi", 265.

⁴⁷⁹ Jeff Lewis, "Spiritual Education as the Cultivation of Qualities of the Heart and Mind: A Reply to Blake and Carr", *Oxford Review of Education* 26/2 (2000), 263.

⁴⁸⁰ Gündüz, "Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Bireylerde Din Eğitimi", 265-266.

gereksinimleri sebebiyle normal gelişim gösteren akranlarından pozitif seyirde farklılık gösteren gelişim alanlarında olduğu gibi dini ve ahlaki gelişimlerinin de eğitim ihtiyaçlarına uygun olarak geliştirebilmesi için din eğitimine ihtiyaç duymaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi topluma katkı sunabilecek birer değer olabilmeleri için sağlıklı bir şekilde eğitilmeleri gerekmektedir. Bahse konu olan eğitim hizmetinin kapsamı içerisinde din eğitimi hizmetinin bulunmaması halinde ahlaki ve manevi eksiklik sebebiyle arzulanan tabloyu oluşturmak hayalden öteye geçemeyecektir. Zira evrensel ahlak anlayışıyla etik değerlerin kaynağı olan din/dinlerden bihaber olan bu özel gereksinimli bireylerden faydalı olmasını beklemek abesle iştigal olacaktır. Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin dini ve ahlaki gelişimleri için sunulacak olan din eğitimi hizmetinde bu özel gereksinimli bireylerin özel gereksinimleri sebebiyle var olan zihinsel kabiliyetlerini kullanabilecekleri eğitsel imkânlar tanınmalıdır. Bu sayede ilgili eğitime olan ihtiyaçlarını gidermede çabalarına katkı sunulmuş olacaktır. Dolayısıyla kendilerine eğitsel ve psiko-sosyal alanda verilmesi gereken hizmet verilerek özel eğitimleri kapsamında bir esas olması gerektiği şekilde yerine getirilecektir.⁴⁸¹ Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyler, özel gereksinimleri dikkate alınarak sadece bilim ve teknoloji destekli eğitimlerle eğitilmesi ve dini/manevi eğitimlerinin göz ardı edilmesi bireyde var olan olumsuz güç ve düşüncelerin bireyin kontrolünü ele geçirmesinin önünü açabilmektedir. Dolayısıyla manevi ve ahlaki yüksek değerlere sahip olan bu özel gereksinimli bireyler, din eğitimi kapsamında eğitilmelidirler.⁴⁸²

Üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin düşünsel kabiliyetlerinde bir sınır olmadığı düşüncesinden hareketle sadece aidiyetleri olan dinin değil diğer dinlerin de bilinmesi kendilerinde var olan merak duygusunu tatmin etmek için gerekli olduğu ifade edilmektedir. Normal gelişim gösteren akranlarına nazaran zihinsel olarak daha gelişkin olan üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireyler, zihin dünyalarını yoğun bir şekilde devreye sokacak ve algılamalarına katkı sunacak öğretim yöntem ve teknikleriyle eğitilmesi gerekmektedir.⁴⁸³

⁴⁸¹ Hökelekli - Gündüz, “Üstün Yetenekli Çocukların Karakter Özellikleri ve Değerler Eğitimi”, 1.

⁴⁸² Hökelekli - Gündüz, “Üstün Yetenekli Çocukların Karakter Özellikleri ve Değerler Eğitimi”, 5-6.

⁴⁸³ Gündüz, “Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Bireylerde Din Eğitimi”, 266-267.

Türkiye’de BİLSEM (Bilim ve Sanat Merkezleri) aracılığıyla özel eğitim kapsamında eğitilen üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylere manevi manada destek olacak, karşılaşılabilecekleri sorunlarda çözüm bulabilecekleri din eğitimi/dini danışmanlık hizmeti verilmemektedir.⁴⁸⁴ Bunun yerine diğer derslerle ilişkilendirilmiş değerler eğitimi⁴⁸⁵ ile Felsefe dersi çatısı altında dini bazı konu ve kavramlar verilmektedir. Bu durum üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin eğitimine hanel getirdiği düşünülmektedir. BİLSEM’de manevi olarak ihtiyaç duydukları dini psiko-sosyal rehabilite hususunda eksiklikler yaşayan üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin yapılan bir araştırma neticesinde ilgili ihtiyaçlarını karşılayamadıkları detaylı olarak ifade edilmektedir.⁴⁸⁶ Bu duruma karşın üstün zekâ/yetenek sahibi olan özel gereksinimli bireylerin özel gereksinimlerine uygun din eğitimi hizmeti alması gerektiği açıkça görülmektedir. Bu bağlamda bahsi geçen din eğitimini üstlenecek din eğitimcisinin bu özel gereksinimli bireylerin özel gereksinimleri sebebiyle sahip oldukları meziyeti ilerletecek normal ve dini eğitim formasyonuna sahip olması gerekmektedir. Bu temel esasla birlikte dini olarak -Kur’an-ı Kerim’de bu durum desteklenir ve teşvik edilir.⁴⁸⁷ - sorgulamaya ve sonrasında inancı destekleyecek sonuçlara götürecek müsait bir zemin oluşturmak din eğitimcisinin bu özel gereksinimli bireylere katkı sunabilmesi için gereklidir.⁴⁸⁸

4.6. Zihinsel Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireyler

Zekâ, zihinsel kabiliyetlerin bütünüdür. Problem çözme, mantıksal düşünme, soyut düşünme, öğrenme gibi alanlar zekâyı meydana getiren zihinsel kabiliyetlerdir.⁴⁸⁹ Zihinsel kabiliyetlerin varlığı bahsi geçen yeteneklerin vb. uyumuna bağlıdır. Bu uyumun sağlanamaması veya normal gelişim seyrinin altında kalması zihinsel yetersizlik olarak ifade edilen olumsuz durumun meydana gelmesine sebep olmaktadır.⁴⁹⁰

⁴⁸⁴ Karasu - Demirkol, “Üstün Yetenekli Öğrencilere Yönelik Manevi Danışmanlık Hizmetleri Üzerine Bir İnceleme”, 115.

⁴⁸⁵ Turgut Yıldırım, “Üstün Yetenekliler İçin Değerler Eğitimi Dersinin Önemi”, 109.

⁴⁸⁶ Karasu - Demirkol, “Üstün Yetenekli Öğrencilere Yönelik Manevi Danışmanlık Hizmetleri Üzerine Bir İnceleme”, 112-127.

⁴⁸⁷ el-Bakara, 2/242; el-En‘âm, 6/126; en-Nahl, 16/12.

⁴⁸⁸ Gündüz, “Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Bireylerde Din Eğitimi”, 268.

⁴⁸⁹ Rıdvan Demir, “Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, *Özel Eğitimde Din Eğitimi*, ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 141.

⁴⁹⁰ Aral - Gürsoy, *Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, 117; Nilgün Metin - Sonnur Işıtan, “Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*, ed. Necate Baykoç Dönmez (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2017), 159.

Bilimsel alanda algı farklılığının tanımlama işlemlerinde farklılıklara sebep olduğu önceki başlıklarda ifade edilmişti. Benzer durumun zihinsel yetersizliğin tanımlanmasında da geçerli olduğu gözlemlenmektedir. Birçok farklı disiplinin zihinsel yetersizliğe bağlı özel gereksinim alanıyla ilgileniyor olması tanımlamalarda farklılıklar doğurmaktadır. Tanımlamalar çeşitli isimlendirme ve sıfatlandırmalara kapı aralamaktadır nitekim zihinsel yetersizliğe bağlı özel gereksinim, zihin geriliği, zihinsel engelli vb. ifadelerle kavramsallaştırılmaktadır.⁴⁹¹

Zihinsel yetersizliğe bağlı özel gereksinim, zihinsel yeteneklerin kullanılamaması veya zihinsel yetenekler arası uyum problemi olması sebebiyle normal zihinsel gelişim seyrinden olumsuz yönden farklı olma durumudur. Bir başka deyişle zihinsel fonksiyonların gelişim alanlarının da etkilenmesi sonucunda olumsuz etkilenmesiyle ortaya çıkan yetersizliğe bağlı özel gereksinim çeşididir.⁴⁹² Zihinsel yetersizliğe bağlı özel gereksinim, bahse konu olan özel gereksinimli bireylerin zihinsel gelişimlerdeki gecikme, sosyal adaptasyonda yetersiz kalma ve toplumun genel kabulleri olan davranışları sergileyememe gibi gelişim alanlarında normal gelişim seyrinin altında kalmayla cereyan eden bir tür gelişimsel yetersizliktir.⁴⁹³ Bu tanımlamalardan sonra değinilmesi gereken ve ciddi düzeyde önem arz eden bir durum bulunmaktadır. Bu durum zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin, akıl hastalığı olan bireylerle karıştırılıyor olmasıdır. Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler ile akıl hastalığı bulunan bireyler aynı sınıf içerisinde kategorize edilemeyeceği, iki durum birbirinden farklı olduğu ifade edilmektedir.⁴⁹⁴

Zihinsel yetersizliğe bağlı özel gereksinim, algı farklılıkları sebebiyle farklı şekillerde tanımlansa da zihinsel işlevler, uyumsal davranışlar ve destek sistemleri esaslarında ortak bir paydada buluşabilmektedir.⁴⁹⁵ Belirtilen esasların detaylarına bakmak gerekir ise zihinsel işlevler esasında değinilen durum, zihinsel yetersizliği olan özel

⁴⁹¹ Gizem Yıldız, “Çok Özel Durum: Zihinsel Engellilik”, *Aile Eğitim Rehberi Zihinsel Engelli Çocuklar*, ed. Atilla Cavkaytar (Ankara: ASBP Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014), 19.

⁴⁹² Aral - Gürsoy, *Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, 117.

⁴⁹³ Yıldız, “Çok Özel Durum: Zihinsel Engellilik”, 19.

⁴⁹⁴ Esra Çoban Esen, *Tıbbi - Eğitsel Yaklaşımla Zihinsel Engel - Okyanusun Kıyısı* (Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, 2003), 16.

⁴⁹⁵ Metin - Işıtan, “Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, 160.

gereksinimli bireylerin normal gelişim gösteren bireylere nazaran zihinsel işlev puanlamasında geride kalmasıdır. Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, IQ puanlamasında normalin IQ puanının (100) altında 68-70 puan ve daha aşağı puan almaktadır. Uyumsal davranışlar esasında değinilen durum, zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin öz yeterlilikleri açısından akranları ile aynı gelişim seyri içerisinde olmaları ve sosyal adaptasyonlarıyla alakalı gereksinimlerdir. İlgili gereksinimler pratik uyumsal davranışlar, kavramsal uyumsal davranışlar ve sosyal uyumsal davranışlar şeklindedir. Destek sistemleri esasında değinilen durum ise zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin, psiko-sosyal gelişimleri için kendilerine sunulan doğal, rastlantısal, özel ve genel destek şekillerinin detaylarıdır.⁴⁹⁶

Zihinsel yetersizliğe bağlı özel gereksinimin sebepleri genel çevresel ve kalıtsal etkenlerdir fakat yüzlerce farklı sebebi olduğundan kesin sebepler hakkında net bir ifade bulunmamaktadır.⁴⁹⁷ Zihinsel yetersizliğe sebep olan durumlar doğum öncesi, sırası ve sonrası şeklinde kategorize edilmektedir.⁴⁹⁸ Detaylarıyla incelemek gerekir ise zihinsel yetersizliğe doğum öncesi dönemde kromozom işlevsizlikleri veya bozuklukları, metabolizmayla alakalı sorunlar, beyin gelişimiyle ilgili olumsuzluklarla çevresel etkenler etki edebilmektedir. Doğum sırasında beyne etki eden olumsuzluklar ile bebeğin oksijensiz kalması etki eden etkenlerdir. Doğum sonrası dönemde ise bebeğin geçirdiği hastalık/kazalar, yetersiz beslenme ile fiziksel olarak istismar edilmesi etki eden etkenler olarak ifade edilmektedir.⁴⁹⁹

Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, aynı özellikleri taşıyan bir yetersizlik grubu değildir. Daha öncede ifade edildiği üzere yüzlerce farklı nedenden dolayı meydana gelebilme olasılığı bulunmaktadır. Bu durum zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyleri sınıflandırırken de önemli bir etken olarak ifade edilmektedir. Sınıflandırma IQ puanlamasına göre ve belli kriterler ışığında gerçekleşmektedir. Bilinen en eski kategorize etme şekli tıbbi kategorizedir. Bu kategorize edilmiş şekilde zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, ilk dönemlerde kendileri için olumsuz etki yaratacak isimlendirmeler/sıfatlandırmalar ile kategorize edilmiş olsalar

⁴⁹⁶ Yıldız, “Çok Özel Durum: Zihinsel Engellilik”, 20-21.

⁴⁹⁷ Metin - Işıtan, “Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, 161.

⁴⁹⁸ Aral - Gürsoy, *Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, 119.

⁴⁹⁹ Yıldız, “Çok Özel Durum: Zihinsel Engellilik”, 23; Metin - Işıtan, “Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, 161-163.

da bilimsel alanın gelişimiyle birlikte bu durum yerini daha olumlu isimlendirmeler/sıfatlandırmalara bırakmıştır. IQ durumuna bağlı sınıflandırmada IQ (ZB – Zekâ Bölümü) derecesine göre hafif-orta-ağır-çok ağır olarak sınıflandırılmaktadır.⁵⁰⁰

Eğitsel sınıflandırmada yine IQ derecesine göre eğitsel olarak ne derecede ve nasıl eğitileceği konusunda sınıflandırma yapılmaktadır. Buna göre zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, eğitilebilir ve öğretilebilir ağır düzeyde zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler olarak kategorize edilmektedirler. Gereksinim duyulan destek oranına göre sınıflandırma ise zihinsel yetersizliğin seviyesine göre sıralama ve sonrasında sınıflandırma yapılmaktadır. Buna göre belli dönemlerde desteğe ihtiyaç duyan zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, aralıklı desteğe ihtiyaç duyan zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler olarak ifade edilmektedirler. Yine belli dönemlerde, belli sınırlar içerisinde desteğe ihtiyaç duyan zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, sınırlı desteğe ihtiyaç duyan bireyler olarak ifade edilmektedirler. Belli bir düzen ve kapsam dâhilinde desteğe ihtiyaç duyan zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, kapsamlı desteğe ihtiyaç duyan bireyler olarak ifade edilmektedirler. Yaygın desteğe ihtiyaç duyan bireyler ise hayatları boyunca desteğe ihtiyaç duyduklarından önceki durumlara nazaran daha profesyonel ve yoğun bir işlem gerektirmektedir.⁵⁰¹

Sınıflandırma işlemi ülkemizde MEB’e göre ihtiyaç duyulan desteğin boyutuna göredir. MEB’in yayınladığı Özel Eğitim Hizmetleri yönetmeliğine göre zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, hafif-orta-ağır-çok ağır şeklinde sınıflandırılmaktadır.⁵⁰²

Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, normal gelişim gösteren bireyler gibi çeşitli gereksinimlere ihtiyaç duymaktadırlar. İhtiyaç duydukları gereksinimleri yerine getirirken bazı farklılıklara bağlı olarak normal gelişim gösteren bireyler kadar rahat olamamaktadırlar. Bu durumun ortaya çıkardığı olumsuz tabloyu gidermek zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin psiko-sosyal gelişimle-

⁵⁰⁰ Metin - Işıtan, “Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, 160.

⁵⁰¹ Yıldız, “Çok Özel Durum: Zihinsel Engellilik”, 21-22.

⁵⁰² Demir, “Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 145; MEB, “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği”, 1.

rini olumlu etkileyecektir. İfade edilen durumun sağlıklı işleyişi için zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin gelişim özellikleri hakkında detaylı bilgiye sahip olunması gerekmektedir.⁵⁰³

Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, motor gelişimleri açısından normal gelişim gösteren akranlarına göre geride kalmaktadırlar. Bu gelişimsel geri kalmanın sebebi, kalıtsal ve çevresel etkilere bağlıdır. Özellikle gelişim seyrini olumsuz etkileyen ebeveyn tutumları bu durumu daha zor bir hale büründürmektedir. Motor becerilerin bebekliğin ilk dönemlerinde detaylı ve dikkatli gözlemlenmesi olası zihinsel yetersizlik durumunun varlığına dair bir işaret gösterebilmektedir.⁵⁰⁴

Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin zihinsel özelliklerinde normal gelişim gösteren akranlarına nazaran belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Öğrenme yeteneği, akademik tutum ve beceriler, algı kabiliyetleri, sözel ve görsel hafıza ile problem çözme kabiliyetleri önemli farklılıklardır. Bu farklılıkların belirginleşmesindeki etken, zihinsel işlevlerdeki yetersizliktir. Akranlarına göre daha yavaş ve zor bir şekilde öğrenebilen zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, takvim yaşı ilerledikçe bu kabiliyetlerinde daha zor süreçlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu özel gereksinimli bireylerin akademik tutum ve becerileri, zihinsel yetersizliklerinin seviyesiyle negatif bir korelasyon içerisindedir. Zihinsel yetersizliğin seviyesi arttıkça akademik tutum ve beceriler dolayısıyla da başarı düşmektedir. Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler içerisinde eğitim hizmetlerinden istifade edebilen hafif ve orta düzey zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin normal gelişim gösteren bireylerle aynı seviyeye gelebilmeleri için eğitsel açıdan ciddi derecede performans göstermesi gerekmektedir.⁵⁰⁵ Zihinsel gelişimi olumsuz etkileyen bir başka önemli neden de bu özel gereksinimli bireylerin dikkat durumu ve bellek kullanımındaki zayıflık⁵⁰⁶ ile algılama ve kavrama sorunudur.⁵⁰⁷ İfade edilen olumsuz durumlar

⁵⁰³ Yıldız, “Çok Özel Durum: Zihinsel Engellilik”, 30; Metin - Işıtan, “Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, 163.

⁵⁰⁴ Metin - Işıtan, “Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, 164.

⁵⁰⁵ Demir, “Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 147.

⁵⁰⁶ Demir, “Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 147.

⁵⁰⁷ Birkan Güldenoğlu, “Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerde Okuduğunu Anlama Becerilerinin Desteklenmesi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 9/2 (2008), 53.

zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin soyut öğrenmeleri kavrayabilmelerini engellemektedir. Öğrenmelerini genellemesini ve transfer edebilmesini güçleştirmektedir.⁵⁰⁸ İfade edilen değerlendirmeler ışığında zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere özel gereksinim özellikleri dikkate alınarak öz yeterliliklerine katkı sunacak bilgiler verilmesi daha uygun bulunmaktadır.⁵⁰⁹

Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerde dil gelişimi direkt olarak zihinle alakalı olması sebebiyle bahsi geçen özel gereksinimli bireylerin zihinsel durumlarına dair bilgi veren bir gelişim alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler dil hususunda normal gelişim gösteren akranlarıyla benzer gelişim dönemlerinden geçmektedirler. Ancak bu özel gereksinimli bireyler, gelişim dönemlerinin geçiş aşamaları açısından normal gelişim akranlarıyla zihinsel yetersizliklerinin seviyesi sebebiyle farklılaşmaktadırlar. Oluşan farklılığın neticesinde zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin dil gelişimi ve dil becerisi olumsuz etkilenmektedir.⁵¹⁰ Bu olumsuzluklar zihinsel yetersizliğin derecesine göre şekillenmektedir.⁵¹¹

Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, sosyal özellikleri açısından çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunların başında gelen ve problemlerin kaynağı niteliğinde olan durum ilişki geliştirememeleridir. Geliştirebildikleri ilişkilerde ise süreklilik sağlayamıyor oluşları yaşadıkları problemde çözümsüzlüğe sebep olmaktadır.⁵¹² Toplumsal ilişkilerde bağımlılık hissi yaşarlar ve sorumluluk almaktan çekinirler. Bu durumun sebebi olası dışlanma korkusu olduğu düşünülmektedir. Genel olarak bu özel gereksinimli bireyler, akranları yerine kendilerinden yaşça küçük bireylerle ilişki geliştirmektedirler. Bu ilişki tarzının nedeni zekâ seviyesi olarak kendilerine bu bireyleri yakın görmeleridir. Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler,

⁵⁰⁸ Aral - Gürsoy, *Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, 129-130.

⁵⁰⁹ Metin - Işıtan, “Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, 165-166.

⁵¹⁰ Yıldız, “Çok Özel Durum: Zihinsel Engellilik”, 33; Demir, “Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 147.

⁵¹¹ Metin - Işıtan, “Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, 165.

⁵¹² Sunagül Sani Bozkurt, “Zihinsel Engelli Çocukların Özellikleri”, *Aile Eğitim Rehberi Zihinsel Engelli Çocuklar*, ed. Atilla Cavkaytar (Ankara: ASBP Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014), 35.

oyunlarda kurallara riayet edememeleri sebebiyle bazen dışta kalmayı tercih edebilmektedirler.⁵¹³ Bahsi geçen konu sadece oyunlarda değil toplum içerisinde yaşamının bir zorunluluğu olan görgü kurallarına riayet edilmesinde de yaşanmaktadır.⁵¹⁴

Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, davranışsal özellikleri açısından normal gelişim gösteren bireylere nazaran daha güç durumda oldukları bilinmektedir. Bunun yanında diğer yetersizlik türlerine bağlı özel gereksinimi olan bireylere nazaran da güçlük çektiği gözlenmektedir. Bahsi geçen durumun cereyan etmesindeki temel etkenler zihinsel olarak kapasite yetersizliği, akademik başarısızlıklar, linguistik gelişim yetersizlikleri, sosyal adaptasyon sorunları vb. etkenlerdir.⁵¹⁵

Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, duygusal özellikleri itibarıyla zor bir yapıya sahiptirler. İfade edici dili kullanmada yaşadıkları güçlük sosyal ilişkilerinde olumsuz durumlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla bu durum bahsi geçen özel gereksinimli bireyleri yer yer saldırgan hale getirebilmektedir. Bunun yanında duygusal olarak kendilerini zayıf hissetmeleri bağımlı karakteristik özellikler de sergilemelerine neden olmaktadır. Bu olumsuz gelişmelerin yanı sıra çevresel etkenlere karşı duyarlılıklar da gösterebilmektedirler.⁵¹⁶

4.6.1. Genel Hatlarıyla Zihinsel Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Eğitim

Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, normal gelişim gösteren akranlarına nazaran öğrenme hususunda güçlükler çekmektedirler. Bu durum kendilerini normal gelişim gösteren akranlarından ayıran temel özelliklerden biridir.⁵¹⁷ Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin öz yeterliliklerini ve sosyal adaptasyonlarını sağlamada eğitim kilit rol üstlenmektedir. Bu özel gereksinimli bireylerin sağ-

⁵¹³ Çoban Esen, *Tıbbi - Eğitsel Yaklaşımla Zihinsel Engel - Okyanusun Kıyısı*, 127-128.

⁵¹⁴ Yıldız, “Çok Özel Durum: Zihinsel Engellilik”, 32.

⁵¹⁵ İlknur Tekinarslan Çifçi - Nurhan Cora İnce, “Zihinsel Engelli Öğrencilerin Davranış Problemlerinin Öğretmen Adayları Tarafından Belirlenmesi”, *XII. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildiri Kitabı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2002), 150; Yıldız, “Çok Özel Durum: Zihinsel Engellilik”, 35.

⁵¹⁶ Aral - Gürsoy, *Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, 133.

⁵¹⁷ Gözde Tomris - Gülden Bozkuş, “Eğitsel Düzenlemeler ve Eğitim Öğretim Yaklaşımları”, *Aile Eğitim Rehberi Zihinsel Engelli Çocuklar*, ed. Atilla Cavkaytar (Ankara: ASBP Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014), 71.

lıklı bir şekilde eğitilebilmeleri için içerisinde bulundukları çevreden ve ebeveynlerinden ayrılmadan mümkün olan en az kısıtlayıcı ortamda eğitim almalarını sağlamak gerekmektedir. Eğitim ortamı kaynaştırma eğitimi kapsamında olursa bu özel gereksinimli bireyler için daha da sağlıklı olacağı ifade edilmektedir.⁵¹⁸ Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler benzeşik özelliklere sahip olmadıklarından ortak bir plan, program dâhilinde eğitilmeleri mümkün görülmemektedir. Fakat ortak eğitsel ihtiyaçları öz yeterlilik kazanma, sosyal adaptasyon ve iletişim becerileri etrafında şekillenmektedir.⁵¹⁹

Eğitsel açıdan zihinsel yetersizliğe bağlı özel gereksinim, normal gelişim gösteren bireyler için hazırlanan eğitim müfredatının zihin fonksiyonlarındaki yetersizlik sebebiyle algılanamamasıyla meydana gelen yetersizlik türüdür.⁵²⁰ Ülkemizde eğitsel olarak değerlendirme RAM tarafından gerçekleştirilmektedir. RAM değerlendirmesi sonrasında bireyler olası zihinsel yetersizliklerine bağlı olarak zihinsel yetersizliklerinin seviyesine göre eğitim kurumlarına yerleştirilir ve eğitim hizmetlerinden sağlıklı bir şekilde istifade etmeleri sağlanır.⁵²¹ Hafif derecede zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, normal gelişim gösteren bireyler için hazırlanan müfredat kapsamında eğitim almaktadırlar. Fakat bu bireylere destek eğitim hizmetleri de sunulması gerekmektedir. Orta derece zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerde, hafif derece zihinsel yetersizlik gösteren bireyler gibi akademik program, aynı seviyede yer almamaktadır. Bu seviyede olan özel gereksinimli bireylerde daha çok öz yeterlilik ve sosyal adaptasyon öncelenmektedir. Ağır ve çok ağır derecede zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, eğitim hizmetlerini önceki seviyelerdeki özel gereksinimli bireyler kadar alamamaktadırlar. Bu durumun sebebi ise ilgili uzman personel ve eğitsel plan program eksikliğidir. Son dönemlerde bu durumda iyileştirmeler yapılmakta ve orta düzeyde zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere yakın eğitim hizmeti alabilmeleri desteklenmektedir.⁵²²

Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde ifade edildiği üzere resmi ve özel eğitim kurumlarında tam zamanlı özel

⁵¹⁸ Çoban Esen, *Tıbbi - Eğitsel Yaklaşımla Zihinsel Engel - Okyanusun Kıyısı*, 198.

⁵¹⁹ Metin - Işıtan, "Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri", 168.

⁵²⁰ Çoban Esen, *Tıbbi - Eğitsel Yaklaşımla Zihinsel Engel - Okyanusun Kıyısı*, 10.

⁵²¹ Demir, "Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi", 151.

⁵²² Metin - Işıtan, "Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri", 168-169.

eğitim kurumlarında ise yarı zamanlı olarak eğitilebileceği ifade edilmektedir. Bu eğitim şeklinden önce bahsi geçen özel gereksinimli bireylerin kaynaştırma eğitimi kapsamında normal gelişim gösteren akranlarıyla eğitilmeleri ifade edilmekte ve desteklenmektedir.⁵²³ Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler için sunulan eğitim ortamları detaylı olarak açıklanması gerekmektedir. Bu bağlamda ilk olarak kaynaştırma eğitimini ifade etmek kaynaştırma eğitiminin önceliğini vurgulamak açısından da önemli olduğu kanaati taşınmaktadır. Kaynaştırma eğitimi, zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler açısından normal gelişim gösteren akranlarına benzer ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için elzem olan bir eğitim ortamıdır. Bu eğitim ortamından eğitim hizmeti alan zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, özel gereksiniminin etkilediği alanlar dikkate alınarak hazırlanan bir plan-program dâhilinde eğitilmektedir.⁵²⁴ Hazırlanan plan - program zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitsel ihtiyaçları göz önünde bulundurularak hazırlanan BEP kapsamında yapılmaktadır.⁵²⁵

Özel eğitim sınıfları, zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler içerisinde yetersizlik seviyesi ayrı eğitim almasını gerektiren bireyler için kullanılmaktadır.⁵²⁶ Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, birinci ve ikinci kademe birleştirilmiş sınıflarda sınıf öğretmenleri tarafından eğitilmektedirler. Yetenek dersleriyle DKAB ve yabancı dil gibi dersleri ise branş öğretmenlerinden almaktadır.⁵²⁷

Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler için eğitsel performansları doğrultusunda bireysel veya grupsal olarak eğitim hizmeti sunulmaktadır. Bu merkezlerde normal eğitim hizmetlerinden faydalanamayan zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin evde veya tedavi amaçlı bulundukları yerlerde eğitilmeleri hedeflenmektedir.⁵²⁸

Okul öncesi kademede erken dönemde eğitsel faaliyetlere başlamak normal gelişim gösteren bireylerde olduğu gibi özel gereksinimli bireylerde de ciddi önem arz

⁵²³ MEB, “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği”, 1.

⁵²⁴ İskender Özgür, *Engelli Çocuklar ve Eğitimi Özel Eğitim* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 307.

⁵²⁵ Özgül Aldemir, “İlkokul”, *Aile Eğitim Rehberi Zihinsel Engelli Çocuklar*, ed. Atilla Cavkaytar (Ankara: ASBP Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014), 104.

⁵²⁶ Çoban Esen, *Tıbbi - Eğitsel Yaklaşımla Zihinsel Engel - Okyanusun Kıyısı*, 198.

⁵²⁷ MEB, “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği”, 7-8.

⁵²⁸ Demir, “Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 153.

etmektedir. Ülkemizde zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, zihinsel yetersizliğinin durumu ile bireylerin kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaçları kapsamında eğitilmektedirler. Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin mümkün mer- tebe kaynaştırma eğitimi kapsamında eğitilmeleri gerekliliği Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde vurgulanmaktadır. Okul öncesi eğitim hizmetlerine ek olarak erken dönemde eğitsel tanılama ve değerlendirme sonucu özel eğitim kapsamında bireylerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için “uyaran sınıfları” uygulamasına başlandığı görülmektedir. Bu uygulamanın ana gayesi, çocukların gelişim alanlarında olası farklılıkları erken tespiti sonrasında kendilerine uygun katkıları sunmaktır.⁵²⁹

İlköğretim ve ortaöğretim kademesinde zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, yetersizliklerinin seviye ve türüne bağlı olarak eğitim alacakları özel eğitim kurumlarında eğitsel faaliyetlere katılmaktadırlar. Yetersizlik türü ve seviyesi kaynaştırma eğitimine müsait olan zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin, normal gelişim gösteren akranlarıyla eğitim almaları desteklenmektedir. İlköğretim kademesi sonrasında genel veya mesleki eğitim kapsamında ortaöğretime devam edemeyecek olan ve 27 yaşında gün almamış olan hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezlerinde eğitim almaktadırlar. Orta ve ağır düzeyde zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler ise Özel Eğitim İş Uygulama Merkezlerinde eğitim almaktadırlar. Bu eğitim faaliyetlerinde bahsi geçen özel gereksinimli bireylere öz yeterlilik kazandırmak ve sosyal adaptasyonlarına katkı sunulması hedeflenmektedir.⁵³⁰

Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitim ortamları ve içeriklerine değinildikten sonra kendileri için kullanılan yöntemlerin de belirtilmesi konu bütünlüğü açısından önem taşımaktadır. Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler için geçmişten günümüze kadar süren eğitsel yöntem arayışları günümüzde de sürekliliğini devam ettirmektedir. Kullanılan yöntemler içerisinde etkili ve başarıya ulaştıran yöntemlerden söz edilmektedir. Uygulamalı davranış analizi veya davranışçı yaklaşım yöntemleri en bilinenlerdir.⁵³¹ Davranışçı yaklaşım, zihinsel yetersizliği olan

⁵²⁹ Aral - Gürsoy, *Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, 139.

⁵³⁰ Demir, “Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 152-153.

⁵³¹ Süleyman Eripek, “Zihinsel Engelliler”, *Özel Eğitim*, ed. Süleyman Eripek (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998), 46.

özel gereksinimli bireylerin istendik davranışlarını pekiştirmek ve istenmeyen davranışlarını ortadan kaldırmak için kullanılan bir yöntemdir.⁵³² Uygulamalı Davranış Analizi (UDA), istendik davranışların pekiştirilmesi için çevredeki uyaranların sistematik olarak düzenlenmesi olarak ifade edilmektedir.⁵³³ Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin duygusal ve davranış problemlerini önlemeyi hedeflemeye en sık başvurulmuş yöntemdir.⁵³⁴ UDA yönteminin temellerini altı esas süreç meydana getirmektedir. Öğretilcek beceri veya yeni kazandırılacak tutum veya davranışın açık ve net olması gerekmektedir. Öğretilen beceri doğrudan ve birden fazla kez performans değerlendirmesine tabii tutulmalıdır. Öğretim sürecinde öğrenci aktif olmalıdır. Öğrenci performans değerlendirmesiyle alakalı geri dönüş almalıdır. Öğretilen tutum ve davranışın doğru sergilenebilmesine katkı sunacak pekiştireçler kullanılmalıdır. Öğretilen becerinin kalıcılığı ve genelliği sağlanmalıdır.⁵³⁵

Bilinirliği daha çok olan bu yöntemlerin yanında sıklıkla kullanılan başka yöntemlerde bulunmaktadır. İsim olarak zikredilmesi gerekir ise bu yöntemler şunlardır⁵³⁶:

1. Doğrudan Öğretim Yöntemleri
2. Basamaklandırılmış Yöntem
3. Etkileşimli Öğretim Stratejileri
4. Beceri Öğretim Yöntemleri
5. Davranışsal Müdahale
6. Yanlızsız Öğretim Yöntemi
7. Montessori Yöntemi
8. Bilgisayar Destekli Öğretim
9. Çoklu Duyuya Dayalı Öğretim
10. İşbirliğine Dayalı Öğrenme
11. Doğal Öğretim Teknikleri

⁵³² Tomris - Bozkuş, “Eğitsel Düzenlemeler ve Eğitim Öğretim Yaklaşımları”, 73.

⁵³³ Eripek, “Zihinsel Engelliler”, 46.

⁵³⁴ Metin - Işıtan, “Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, 172.

⁵³⁵ Eripek, “Zihinsel Engelliler”, 46; Metin - Işıtan, “Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, 173.

⁵³⁶ Detaylı Bilgi İçin Bkz: Metin - Işıtan, “Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”, 169-175.

4.6.2. Zihinsel Yetersizliği Olan Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi

Bireyler, dünyaya gelirken çeşitli özellikleri ve yapısal durumları açısından birbirinden farklı özelliklere sahiptirler. Sağlık ve gelişim seyir itibarıyla da bireyler farklılık gösterebilmektedirler. Yetersizlik sebebiyle özel gereksinimli olarak dünyaya gelen bireyler, farklılık gösteren bireyler içerisinde ele alınması gereken en önemli grup olarak ifade edilmektedir. Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerde bu grup dâhilinde bulunmaktadır. Geçmişten günümüze kadar varlığını sürdüren bu özel gereksinimli bireyler, dini bir takım hurafeler sonucu şeytan, cin gibi birtakım olumsuz olduğu ifade edilen nitelendirmeler⁵³⁷ sonrasında istenmeyen durumlara maruz kalmıştır. Başta İslam dini olmak üzere semavi dinlerin varlığıyla maruz kaldıkları olumsuzluklar hafifletilmiştir.⁵³⁸ İslam özelinde bahsi geçen özel gereksinimli bireylere ciddi önem atfedilmiştir. Bu minvalde psiko-sosyal gelişimlerini de olumlu yönde etkileyecek -eğitim hakkı başta olmak üzere- birtakım haklar tanınmış ve düzenlemeler getirilmiştir.⁵³⁹

Özel gereksinimli bireylerin psiko-sosyal gelişimine ciddi katkıları olduğu ifade edilen din eğitimi hizmeti -kaynaştırma eğitiminin öncelenmesi gerektiği sıklıkla vurgulanarak- adına ülkemizde son dönemlerde çalışmalar artış göstermektedir.⁵⁴⁰ Fakat hala özel gereksinimli bireylerin din eğitimi hizmeti adına istenilen seviyeye ulaşılmadığı alanın uzmanlarınca ifade edilmektedir. Soyut kavramlar içermesi sebebiyle özel gereksinimli bireylere din eğitimi hizmeti vermek ciddi çaba gerektirdiği bilinmektedir. Özellikle zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere din eğitimi hizmetini sunmak sebat gerektirmektedir. Eğitimde ve özelde din eğitiminde bireylerin zekâ, anlama ve öğrenme durumlarında ki kabiliyetinin göz önünde bulundurulmasının önemli olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴¹ Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin yeterli seviyede din eğitimi hizmeti alabilmeleri zekâ seviyeleriyle doğru

⁵³⁷ Yusuf Kemal Kemaloğlu, “Konuşamayan İşitme Engellilerin (Sağırların) Tarihi”, *KBB ve BBC Dergisi* 22/1 (2014), 19.

⁵³⁸ Şahin, “Özel Eğitimin Tarihçesi”, 49; Aral - Gürsoy, *Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, 28-29; Eser, *Engelli Sahabiler*, 12; Usta, “Otizmli Bireylerde Din Eğitimi”, 118.

⁵³⁹ Teceli Karasu - Eyup Şimşek, “Zihinsel Engelli Kaynaştırma Öğrencilerine Yönelik Din Eğitimi: Yarı Deneysel Bir Çalışma-Destek Eğitim Odası”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3 (2018), 1582-1583; Demir, “Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 157.

⁵⁴⁰ Karasu - Şimşek, “Zihinsel Engelli Kaynaştırma Öğrencilerine Yönelik Din Eğitimi: Yarı Deneysel Bir Çalışma-Destek Eğitim Odası”, 1583.

⁵⁴¹ Salih Aybey, “Din Eğitiminde Verimliliği Sağlayan Önemli Bir Etken: Din Dili”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (2018), 174.

orantılı olduğu ifade edilmektedir. Korelasyonun negatif yönde seyir göstermesi din eğitimi hizmetinin alınabilirliği hususunda güçlükler doğurduğu bilinmektedir.⁵⁴²

Bireyler güçleri nispetinde dini görev ve sorumluklarla mükellef tutulmaktadırlar.⁵⁴³ Dini açıdan mükellef olma durumu değerlendirildiğinde zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler üç kısımda ele alınmaktadır. Değerlendirme zihinsel yetersizliğin sürekliliği esasına dayandırılmaktadır. Bu bağlamda zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, sürekli zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler - geçici süreyle zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler - kısmi zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler olarak ifade edilmektedirler. Dini mükellefiyetliğin şartlarından olan akıl sağlığının normal gelişim gösteren bireyler gibi olmadığı zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerde dini sorumluluk yüklenemeyeceği ifade edilmektedir. Zihinsel yetersizliği sebebiyle hafıza sorunuyla karşı karşıya kalan bu özel gereksinimli bireylerin güçleri nispetinde dini sure ve duaları ezberlemeleri ve öğrenmeleri gerekmektedir. Bu durum mümkün değilse mükellef olma durumu yetersizliğin engellediği alanlar için kalkmış olur.⁵⁴⁴ Zihinsel yetersizlik seviyesi anlama ve anlamlandırmaya engel teşkil etmeyecek seviyede ise dini sorumlulukları yerine getirmeleri gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁴⁵

Alan araştırmaları neticesinde zihinsel yetersizlik seviyesi hafif düzeyde olan özel gereksinimli bireylerde cennet ve cehennem bilincinin varlığına dair ifadelere yer verilmektedir. Dolayısıyla bu seviyedeki zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerde Allah'a karşı sevgi bağda gözlemlenmektedir.⁵⁴⁶ Bazı ibadetlerle alakalı pratikte aktif oldukları da yine gözlemler arasında bulunmaktadır. Aktif olduğu gözlemlenen ibadetlerden namaz ibadetinde bilinçli bir şekilde ibadet yapılmaya gayret gösterildiği gibi taklit yoluyla da gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Bir diğer örnekte

⁵⁴² Demir, "Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi", 158-159.

⁵⁴³ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, el-Bakara, 2/286.

⁵⁴⁴ Karagöz, *Ayetler ve Hadisler Işığında Engelliler*, 84-87.

⁵⁴⁵ Demir, "Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi", 160.

⁵⁴⁶ Emine Erdoğan, *Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014), 68.

ise oruç ibadeti ifade edilmektedir. Namaz ibadetine göre daha bilinçli dönütler alındığı söylenmektedir.⁵⁴⁷ Araştırma ve gözlemlere dayanarak hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin din eğitimi hizmetinden istifade edebileceği kanaatinde bulunmaktadır. Orta ve ağır düzeyde zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler, hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan bireyler kadar din eğitimi hizmetinden yararlanamazlar bile din eğitiminden tamamen mahrum bırakılmalarının doğru olmadığı düşünülmektedir zira bireylerin güçleri nispetinde sorumlu olması⁵⁴⁸ dini açıdan eğitilmelerini zorunlu kılmaktadır.

Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler başta olmak üzere özel gereksinimli bireylerin tamamında din, ilişkili olduğu tüm alanlarla harmanlanarak bu özel gereksinimli bireylerin hayatına tatbik edilmesi gerekmektedir. Özel gereksinimli bireylerin din eğitiminde dini teorik bilginin salt olarak verilmesi tek başına yeterli değildir. Pratik olarak hem kendi tecrübelerini hem de çevresindeki bireylerin pratikteki tutumlarını anlamlandırmalıdır.⁵⁴⁹

Türkiye’de MEB’e bağlı özel eğitim okullarında zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin dini gelişim ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri adına DKAB dersi bulunmaktadır. 4. ile 8. Sınıf arası DKAB dersi verilmektedir. Zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere DKAB dersi verilmesine karşın bu derse özgü -Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezinde eğitim alan hafif düzey zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler hariç- ders kitabı bulunmamaktadır. Hafif düzey zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitim aldıkları Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezine DKAB Öğretmeni ataması olmadığından dersleri Özel Eğitim Öğretmenleri vermektedirler.⁵⁵⁰ DKAB dersi haftada iki ders saati olarak işlenmektedir. Öğretilbilir zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler için ders saati haftada bir saat olarak belirlenmiştir. Ayrıca seçmeli dini derslerle de din eğitimi hizmeti desteklenmektedir.⁵⁵¹ MEB’e bağlı özel eğitim okullarında eğitim gören zihinsel yetersizliği

⁵⁴⁷ Muhammed Timur, *Zihinsel Engelli Bireylerde Dini Tutum Motifleri: Bursa Örneği* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010), 61.

⁵⁴⁸ el-Bakara, 2/286.

⁵⁴⁹ Demir, “Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 161.

⁵⁵⁰ Karasu - Şimşek, “Zihinsel Engelli Kaynaştırma Öğrencilerine Yönelik Din Eğitimi: Yarı Deneysel Bir Çalışma-Destek Eğitim Odası”, 1587.

⁵⁵¹ Demir, “Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, 161-162.

olan özel gereksinimli bireyler dışında kalan kaynaştırma eğitimine müsait durumda olanlar ise normal gelişim gösteren akranlarıyla eğitim alabilmektedirler. Kaynaştırma eğitimiyle eğitim hizmetlerinden istifade eden zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitiminin ve özelde din eğitiminin etkililiğinin arttırılabilmesi için eğitim paydaşlarının olum tutum ve davranış sergilemeleri⁵⁵² önem arz ettiği ifade edilmektedir.⁵⁵³

⁵⁵² Ömür Sadioğlu, *Sınıf Öğretmenlerinin Kaynaştırmaya İlişkin Sorunları, Beklentileri ve Önerilerine Yönelik Nitel Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011), 8.

⁵⁵³ Karasu - Şimşek, “Zihinsel Engelli Kaynaştırma Öğrencilerine Yönelik Din Eğitimi: Yarı Deneysel Bir Çalışma-Destek Eğitim Odası”, 1588.

SONUÇ

Eğitim, bireyin hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla birey ve eğitimin birbirinden ayrı düşünülmesi abestir. Birey, eğitim hizmetinden istifade ederken çeşitli etkenlerin varlığıyla karşılaşmaktadır. Gelişimsel farklılıklar, bio-psiko-sosyal durum vb. birçok etken bunlar arasında sayılmaktadır. Bu etkenlerin yanı sıra bireyin eğitim hizmetlerinden faydalanmasını güçleştiren bir başka etken daha bulunmaktadır. Bu etken, bireyin bir yetersizlik veya farklılık sebebiyle özel gereksinimli olmasıdır. Eğitim hizmetlerinden istifade edebilme hususunda fırsat eşitliğinin olması zorunluluğu özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerinde çok daha net olarak belirginleşmektedir. Özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerinden faydalanması, bireyin psiko-sosyal gelişimi için ciddi derecede önem arz etmektedir. Eğitim hizmetleri dâhilinde özel gereksinimli bireylerin din eğitiminden faydalanması, özel gereksinimli bireyin öz kabul durumu içerisinde bulunduğu durumu anlamlandırma ve bireysel anlam arayışıyla psiko-sosyal gelişimi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Allah, bireyleri bir birinden farklı olarak addetmemiştir. Her bireye ayrı ayrı kıymet vermiştir. Bu durum Kur'an'ı Kerim'de açıkça belirtilmektedir. Dolayısıyla bireylerin gelişimsel özelliklerine göre farklı kabul edilmesi düşünülemez. Bu durum Kur'an'ı Kerim'i yaşayan Hz. Muhammed'in tavır ve tutumlarıyla da somutlaştığı bilinmektedir. Hz. Muhammed'in yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere karşı olan tavır ve tutumlarıyla psiko-sosyal olarak iyileşmelerine katkı sunduğu, sosyal adaptasyonlarına katkı sunacak girişimlerde bulunduğu ve eğitsel birçok faaliyetle öz kabullerini desteklediği söylenebilir. Kur'an'ı Kerim ışığında Hz. Muhammed'in tavır ve tutumları, yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetleri hususunda önemli başlıklar içermektedir. Günümüzde özel gereksinimli bireylerin din eğitimi hususunda bu önemli başlıklardan istifade edilmektedir.

Özel gereksinimli bireyler, farklı şekilde kategorize edilmektedir. Özel gereksinimli bireyler, yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler ile farklılığı olan özel gereksinimli bireyler olarak üst başlıklarda kategorize edilmektedir. Alt başlıklarda ise yetersizlik ve farklılık türlerine göre bu dağılım şekillenmektedir. Bu kategorize edilişlerden herhangi biri dâhilinde bulunan bireye özel eğitim dâhilinde eğitim hizmetleri

sunulmaktadır. Özel gereksinimli bireylerin bulunduğu kategoriye göre eğitim ihtiyaçları farklılık göstermektedir. Bu durum din eğitimi hususunda da var olduğu bilinmektedir. Özel gereksinimli bireylerin eğitim ihtiyaçları kendisini en az kısıtlayan ortamda resmi ve özel eğitim kurumlarınca verilmektedir. Bu durumun sağlıklı ilerleyişi için özel gereksinimli bireyin eğitim hizmetleriyle ilgilenen paydaşların -aile, eğitimciler, idareciler ve RAM- ciddi sorumluluklar almaları gerekmektedir. İlgili sorumlulukların özel gereksinimli bireyin eğitim ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde olabilmesi için koordinasyon hususunda ciddiyet ve özen gösterilmelidir. Günümüzde özel gereksinimli bireylerin genel eğitimi ve özelde din eğitimi adına çaba sarf edildiği gözlenmektedir fakat tam manasıyla istenilen seviyeye ulaşamadığı gerçeği de ayandır. Bu bağlamda özel gereksinimli bireylerin genel eğitim ve özelde din eğitimi hususunda müfredat düzenlemeleri/güncellenmeleri, eğitim kurumlarının fiziki olarak iyileştirilmesi, eğitim kurumlarının özel gereksinimli bireylerin nüfusuyla orantılı olarak yeterli eğitim ortamı ve personel desteği sağlanması, eğitsel doküman ve materyallerin düzenlenmeleri/güncellenmeleri gerektiği ifade edilebilir. Din eğitimi hususunda eğitim personellerinin özel eğitim ve din eğitimi alanlarında yeterli alan bilgisine sahip olması gerekliliği de vurgulanabilmektedir.

Özel gereksinimli bireyler, normal gelişim gösteren bireyler gibi temel haklardan faydalanmalı ve eğitim ihtiyaçlarını giderebilmelidirler. Din eğitimi almak da bu haklardan biridir. Gelişim zamanlaması açısından diğer bireylerden farklı olsalar da özel gereksinimli bireyler, gelişimsel özellikler dolayısıyla meydana gelen durumlar itibarıyla normal gelişim gösteren bireylerden farklı değildir. Bu esas bağlamında biopsiko-sosyal gelişimleri itibarıyla normal gelişim gösteren bireyler gibi din eğitimi gereksinimleri bulunmaktadır. Din eğitimi hizmetinin özel eğitim ve din eğitim formasyonuna sahip uzmanlarca verilmesi bu gereksinimlerinin sağlıklı karşılanmasını sağlayacaktır. Literatür taraması olarak yapılan araştırmada bu durumun gerekliliği gözler önüne serilmiştir.

Eğitim kurumlarının fiziki imkânları ve ulaşılabilirliği özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerinden istifade edebilmesinde doğrudan etkilidir. Özel gereksinimli bireylerin hareket alanını genişletecek yenilemeler/düzenlemeler bu durumu olumlu et-

kileyebilmektedir. Eğitim ortamıyla birlikte eğitsel doküman ve materyallerin yenilenmesi/güncellenmesi ve teknolojiyle desteklenmesi başarıyı arttırabilmektedir. Bu yenileme ve düzenlemelerde özel gereksinimli bireylerin özel gereksinimleri ve gelişimsel özellikleri dikkate alınmalıdır. Özel gereksinimli bireye eğitim hizmetlerini sunan uzman personelin bu kapsamda hizmet içi eğitimlerle -örneğin işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere din eğitimi sunacak personelin işaret dili eğitimi alması veya görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylere din eğitimi sunacak olan personelin Braille alfabesi eğitimi alması- eğitilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu alanda görev alacakların ilgili formasyonu almaları bu duruma katkı sunacağı düşünülmektedir. Özel gereksinimli bireylerin din eğitimi hizmetlerine katkı sunmak için bahsi geçen yenilenme ve düzenlemelerle birlikte modern eğitim ve öğretim yöntemlerinin de kullanımı etkililiği arttırabilir. Özel gereksinimli bireylerin özel gereksinimleriyle sahip oldukları becerileri dikkate alınarak hazırlanan eğitsel ortam özel gereksinimli bireylerin öğrenme durumunu olumlu etkileyebilmektedir. Bu durum din eğitimi hizmetinde de ciddi seviyede önem arz etmektedir. Bahsi durumun şekil almasında özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerinde çaba sarf etmeleri gereken paydaşların koordinasyonu ile daha rahat bir şekilde ilerlemesi mümkündür.

Özel gereksinimli bireylerin eğitim ve özeldin eğitimi hizmetlerinde özel gereksinim alanları ve becerilerinin öncelenmesi ve bu esas itibarıyla müfredat oluşturulmasına dikkat edilmelidir. Bu bağlamda Kur'an'ı Kerim'den esaslarla Hz. Muhammed'in tavır ve tutumlarını örnek alan eğitsel faaliyetlere yer verilmelidir.

Doküman analizi ve içerik analizi bilimsel araştırma yöntemleri esasıyla yapılan araştırma bağlamında belirtilecek öneriler şöyledir:

1. Eğitim kurumları en az kısıtlayıcı şekilde düzenlenmeli ve özel gereksinimli bireylerin özel gereksinim alanları dikkate alınarak eğitsel araç ve gereçler teçhiz edilmelidir. Düzenlenme imkânı olmayan eğitim kurumlarının yerine yeni ve modern eğitim kurumları inşa edilmelidir.
2. Özel gereksinimli bireylerin dini kurum ve mekânlara erişimi kolaylaştırılmalıdır. Dini kurum ve mekânların özel gereksinimli bireylerin ulaşılabilirliğine uygun hâle getirilmesi sonrasında dini ritüelleri yerine getirme hususunda dini eğitim alabilecekleri kurumlardan özel eğitimler alabilmelidirler. Dini etkinlik

ve ritüellere katılımının devamlılığı sağlanarak psiko-sosyal iyileşmesine destek olunmalıdır.

3. Hz. Muhammed'in dini hususlarda özel gereksinimli bireyler ile iletişiminden hareketle bu özel bireylere yönelik özel din eğitimi geliştirilmelidir. Özel gereksinimli bireylerin özel gereksinim alanları dikkate alınarak kendilerine yönelik dini materyaller hazırlanmalı ve geliştirilmelidir.
4. Eğitim kurumlarında verilen DKAB dersi kapsamındaki din eğitimi hizmeti özel gereksinimli bireylerin özel gereksinim alanları ve becerileri dikkate alınarak düzenlenmelidir. DKAB programının bu esasa dikkat edilmeden normal gelişim gösteren bireylere veriliyor gibi verilmesi olumsuz durumlar meydana getirmektedir. Bu durumun önüne geçmek maksadıyla müfredat düzenlenmeli veya yeni bir müfredat ortaya konmalıdır.
5. Özel gereksinimli bireylere verilecek din eğitiminde özel gereksinimli bireylerin özel gereksinimleri dikkate alınarak öz kabullerini ve anlam arayışlarını pozitif olarak destekleyecek dini literatür verilmelidir. Özel gereksinimli bireylere dinin bakış açısı ifade edilmeli ve kazandırılmalıdır. Öz kabullerini ve içerisinde bulundukları durumu anlamlandırma da yanlış algıların önüne geçilmeli ve Allah'ın kendisine olan merhameti belirtilmelidir.
6. MEB tarafından Özel Eğitim Yönetmeliğinde belirtilen ana esas ve amaçlar özel gereksinimli bireyin güncel eğitim ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirilmelidir. Özellikle din eğitimi hususunda yeni düzenlemelerle işlevselliği artırılmalıdır. Üstün zekâ/yetenek sahibi özel gereksinimli bireyler ile zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli bireyler detaylı olarak ele alınmalıdır. Üstün zekâ/yetenek sahibi bireylerin düşüncel alanına uygun olarak BİLSEM aracılığıyla destek hizmetler sağlanmalıdır. MDR hizmetleri kapsamında psiko-sosyal destek sağlanması din eğitimi eksikliği sebebiyle sahip olamadıkları dini motivasyon, danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde istifade edilebilir.
7. Özel gereksinimli bireylerin özel gereksinim alanları dikkate alınarak kendilerine hitap eden öğretim yöntem ve teknikleriyle eğitim hizmeti sunulmalıdır.
8. Özel eğitim dâhilinde din eğitimi hizmeti sunacak olan uzman personelin din eğitimi ve özel eğitim formasyonuna sahip olması özel gereksinimli bireylerin eğitimi açısından etkili olabilir. Bu bağlamda İlahiyat Fakülteleri bünyesinde

yetişen DKAB öğretmenleri ile Eğitim Fakültesi bünyesinde yetişen Özel Eğitim öğretmenleri formasyonlarında diğer alanlara ilişkin formasyon alması sağlanabilir. Bu durumun gerçekleşme durumun güçlüklerle sebep olabileceği düşüncesi kanaat edilirse üniversitelerde iki alan formasyonunu veren yeni bir bölüm açılabilir. Bu bağlamda akademik çalışmalar desteklenebilir.

9. Özel gereksinimli bireylerin din eğitimi hizmetinde görev alacak öğretmen özel gereksinim alanları dikkate alınarak ilgili güncel formasyonla desteklenmeli ve hizmet içi eğitimlerle sürekliliği sağlanmalıdır. Bu duruma ek olarak ilk olarak dünya standartlarına ulaşmak ve daha sonra dünya standartlarını belirleyen bir ülke olmak adına akademik personellerle ilgili alan eğitim uzmanlarının özel eğitim hizmetleri alanında öncü olan dünya ülkelerinin eğitim hizmetlerini araştırması ve yeni modeller ortaya koyabilmesi için olanak sağlanmalıdır. Teoriden pratiğe geçiş aşamaları sürekli olarak üst mercilerce denetlenmeli ve desteklenmelidir.
10. Özel gereksinimli bireylerin psiko-sosyal gelişim ve adaptasyonunu destekleyecek din eğitimi verilmelidir. Özel gereksinimli bireylerin psiko-sosyal adaptasyonları adına sivil toplum kuruluşları ile eğitim kurumları koordine halinde olmalıdır. Belirlenen etkinlik ve ritüellerle informal olarak eğitim hizmetlerine ve özelde din eğitimlerine destek olunmalıdır.
11. Görme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitsel dokümanları Braille alfabesiyle düzenlenmelidir. Özellikle Kur'an'ı Kerim ve temel dini eserler bu konuda öncelenmelidir. Özel gereksinimli bireylerin eğitsel dokümanları bunun yanında seslendirmelerle de ulaşılabilirliği arttırılmalıdır. Görme yetersizliği seviyesi hafif düzeyde olan özel gereksinimli bireyler için doküman ve materyaller büyük puntolu olarak düzenlenmelidir.
12. İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin eğitim hizmetlerinde ve özelde din eğitimi hususunda doküman ve materyaller görsel olarak zenginleştirilmelidir. Bu durum işitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin normal gelişim gösteren akranlarıyla arasında var olan bilişsel özellik açısından farklılığı hafifletebilir. İşitme yetersizliği olan özel gereksinimli bireylerin dini literatürde var olan kavramların işaret dili eğitimleri kapsamına alınmasıyla somutlaştırılması alan eğitimini kolaylaştırabilir.

KAYNAKÇA

- Abdulkaki, Muhammed Fuad. *El-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: El Mektebet'ül-İslamiyye, 1982.
- Açıkel, Yusuf. "Hadisler Işığında Görme Engelliler ve Bazı Öneriler". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/25 (2010), 15-44.
- Akarsu, Füsün. *Üstün Yetenekli Çocuklar, Aileleri ve Sorunları*. Ankara: Eduser Yayınları, 2001.
- Akarsu, Füsün. "Üstün Yetenekliler". *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*. ed. Mustafa Ruhi Şirin - Adnan Kulaksızoglu. 127-155. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004.
- Akay, Elif vd. "Kaynaştırmadaki İşitme Engelli Öğrencilerle Gerçekleştirilen Destek Eğitim Odası Uygulamasındaki Sorunlar ve Çözüm Gayretleri". *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi - Journal of Qualitative Research in Education* 2/2 (2014), 43-68.
- Akay, İhsan. *İslâm Hukukunda Engellilerin Durumu*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Akçamete, Gönül. "Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim". *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*. ed. Ayşegül Ataman. 311-358. Ankara: Gündüz Yayıncılık, 2. Basım, 2005.
- Akkır, Ramazan. "Görme Yetersizliği Olan Bireylerin Sorunları, Beklentileri ve Din Anlayışları: İstanbul Örneği". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2019), 403-425.
- Aksüt, Mehmet. "Yeni Bin Yılın Eğitim Merkezleri (OÇEM'ler) ve Otistik Bireylerin Eğitimi". *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (2001), 58-73.
- Aktaş, Canan - Küçüker, Sevgi. "Bilişsel - Duyuşsal Odaklı Bir Programın İlköğretim Öğrencilerinin Fiziksel Engelli Yaşıtlarına Yönelik Sosyal Kabul Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 3/2 (2002), 15-25.
- Aldemir, Özgül. "İlkokul". *Aile Eğitim Rehberi Zihinsel Engelli Çocuklar*. ed. Atilla Cavkaytar. 99-111. Ankara: ASBP Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014.
- Alkan, Ayşe vd. "Öğretmenler İçin 'Üstün Zekalı/Yetenekli Öğrencilerin Belirlenmesi Eğitim Yazılımı'nın Geliştirilmesi ve Değerlendirilmesi". *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 18/2 (2017), 175-192.
- Altaş, Nurullah. "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (2000), 327-350.
- Altıntaş, Muhammed Esat. "Hastanelerde Gerçekleştirilen Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği)". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 221-256.
- Angın, Esra. "Özel Eğitimde Temel Kavramlar". *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Eğitimleri Özel Eğitim*. ed. Neriman Aral - Figen Gürsoy. 14-19. Hedef CS Basın Yayın / Matsa Basımevi, 2018.
- Apak, Hıdır - Erdem, Metin. "Hastanede Çalışan Sosyal Çalışmacı ve Manevi Destek Personeli Arasındaki İşbirliği: Sorunlar ve Öneriler". ed. Ali Ayten vd. 157-184. İstanbul: DEM Yayınları, 2019.
- Aral, Neriman - Gürsoy, Figen. *Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2007.

- Arıkan, Çiğdem. *Türkiye’de Görme Özürlü Kadınlar: Sorunlar, Beklentiler, Çözüm Önerileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2001.
- Arslan, Yusuf vd. “Görme Engellilerin Toplumsal Hayatta Yaşadıkları Zorluklar (Batman Merkez Örneği)”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 4/2 (2014), 1-14.
- Ataman, Ayşegül. “Üstün Yetenekli Çocuk Kimdir?” *Geleceğin Mimarları Sempozyumu* (27 Nisan 2012). 4-15. Tekirdağ, 2012.
- Ataman, Ayşegül. “Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Çocuklar”. *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*. ed. Mustafa Ruhi Şirin. 155-169. Çocuk Vakfı Yayınları: İstanbul, 2004.
- Atay, Mesude. *İşitme Engelli Çocukların Eğitiminde Temel İlkeler*. İstanbul: Özgür Yayınları, 1999.
- Avcioğlu, Hasan. “İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler”. *Özel Eğitime Gerekisini Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*. ed. İbrahim Halil Diken. 179-225. Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 18. Basım, 2019.
- Aybey, Salih. “Din Eğitiminde Verimliliği Sağlayan Önemli Bir Etken: Din Dili”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (2018), 165-182.
- Aydınlı, Abdullah. “İbn Ümmü Mektum”. *İslam Ansiklopedisi*. 20/434-435. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.
- Ayhan, Halis. *Eğitime Giriş ve İslamiyet’in Eğitime Getirdiği Değerler*. İstanbul: Damla Yayınları, 1982.
- Bahadır, Abdülkerim. “Psiko-Sosyal Bir Sorun Olarak Engelliliği Anlamlandırmada Dinî Referanslar ve Pratik Yansımaları”. *Marife Dergisi* 10/2 (2010), 9-25.
- Başkonak, Mustafa. “Engelli Gençlerin Din Eğitiminde Camilerin, Kur’an Kurslarının ve Din Görevlilerinin Önemi”. *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri (7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri – Sakarya 2016)*. ed. Abdullah İnce. 183-190. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Başkonak, Mustafa. “Erişilebilirlik ve Ulaşılabilirlik Uygulamaları İle Cami Mimarisine Yeni Bir Bakış: Engelsiz Camii Örneği”. *Çağımızda Camii Mimarisinde Arayışlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Ali Yılmaz vd. 607-619. Giresun: Giresun İslami İlimler Fakültesi Yayınları, 2016.
- Başkonak, Mustafa. “Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”. *Özel Eğitimde Din Eğitimi*. ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak. 170-182. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Başkonak, Mustafa. “İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”. ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak. 205-234. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Başkonak, Mustafa. “İşitme Engellilere Kur’an-ı Kerim Öğretiminde Karşılaşılan Güçlükler ve İşitme Engellilere Özel Elifbâ: Elfabe”. *I. Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu Engellilik Bağlamında Dini Yaklaşım, Dini Başa Çıkma ve Din Eğitimi*. ed. Abdülkerim Bahadır. 627-640. İstanbul, 2016.
- Başkonak, Mustafa. “Konuşan Ellerin Duyan Gözlerle İletişimi: İşaret Dili ile Din Eğitimi”. *Din ve Hayat Dergisi* 22 (2014), 154-158.
- Başkonak, Mustafa. *Türkiye’deki Lise Mezunu İşitme Engellilerin Din Eğitiminde Karşılaştıkları Güçlüklerin Öğrenci ve Eğitimci Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016.

- Başkonak, Mustafa. "Yeni Bir Eğitim Modeli Olarak İşitme Engelliler İçin İmam Hatip Okulları". *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları-II*. ed. İlhan Erdem vd. 87-95. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Baykoç Dönmez, Necate. "Bilim Sanat Merkezleri'nin Kuruluşu ve İşleyişinde Yapılması Gereken Düzenlemeler". *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*. ed. Mustafa Ruhi Şirin - Adnan Kulaksızoğlu. 69-75. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004.
- Baykoç Dönmez, Necate vd. "Görme Engelli Çocuklar ve Eğitimleri". *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*. 215-239. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 4. Basım, 2017.
- Baykoç Dönmez, Necate. "Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim". *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*. ed. Necate Baykoç Dönmez. 15-29. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 4. Basım, 2017.
- Baykoç Dönmez, Necate. "Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri". *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*. ed. Necate Baykoç Dönmez. 359-387. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 4. Basım, 2017.
- Bayraklı, Bayraktar. *Kur'an'da Hz. Peygamber*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 3. Basım, 2015.
- Belgin, Erol - Yücel, Esra. "İşitme Engelli Çocuklar ve Eğitimleri". *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*. 185-215. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 4. Basım, 2017.
- Bilecik, Sümeyra. "Otizmlili Çocuklar için İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı: Otizmlilerde Din ve Din Eğitiminin İmkânı Tartışmaları Çerçevesinde Bir İnceleme". *İstanbul Üniversitesi Yayınevi Darülfunun İlahiyat Dergisi* 30/1 (2019), 79-109.
- Bilecik, Sümeyra. "Özel Eğitim ve DKAB Öğretmenlerine Göre Otizmlilerde Din-Ahlak Eğitimi ve DKAB Dersleri". *Bilimname* 38/2 (2019), 553-589.
- Bilgin, Nuri. *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016.
- Bodur, Şahin - Soysal, A. Şebnem. "Otizmin Erken Tanısı ve Önemi". *STED (Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi)* 13/10 (2004), 394-398.
- Borazancı Persson, Selvi. *Otistik Zeka ve Seviyeleri*. İstanbul: Sistem Yayınları, 2003.
- Brereton, Avril - Tonge, Bruce. *Pre-Schoolers with Autism An Education and Skills Training Programme for Parents*. Londra: Jessica Kingsley Publishers, 2005.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. III Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Canan, M. Zeki. "İslâm'da Din Eğitimi ve Öğretimi". *İslâm Medeniyeti Dergisi* 1/11 (1968), 6-7.
- Canöz, Şakir. "Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim". *İlköğretimde Özel Eğitim*. ed. Hasan Avcıoğlu. 1-18. Ankara: Nobel Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Cavkaytar, Atilla - Diken, İbrahim Halil. *Özel Eğitime Giriş*. Ankara: Kök Yayıncılık, 2005.
- Cebeci, Suat. *Dini Danışmanlık ve Rehberlik*. Ankara: DİB Yayınları, 2012.
- Certel, Hüseyin. "Din Psikolojisi Açısından Engelliler ve Din". *Tabula Rasa* 5/13 (2005), 253-260.

- Ceylan, Remziye. *Entegre Eğitime Katılan ve Katılmayan Engelli Çocukların Annelerinin Depresyon ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005.
- Cüceloğlu, Doğan. *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.
- Çağlar, Doğan. *Ortopedik Engellilerin Eğitimi*. Ankara: Karatepe Yayınları, 2004.
- Çağlar, Doğan. *Ortopedik Özürlü Çocuklar ve Eğitimleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1982.
- Çakmak, Salih. *Görme Engeli Olan Çocuklara Öz Bakım Becerilerini Kazandırmada Video ile Model Sunulan Aile Eğitim Programının Etkililiği*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.
- Çelik, Abbas. *Din Eğitimimize Tarihsel Yaklaşım*. Erzurum: EKEV Yayınları, 2001.
- Çetinkaya Görmüş, Neslihan. *İslam Fıkhiğinde Engelliler Hukuku*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Çiçek, Yakup. “İslam’ın Engellilere Bakışı”. *Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri (5-6 Nisan 2012)*. 39-53. İstanbul, 2012.
- Çoban Esen, Esra. *Tıbbi - Eğitsel Yaklaşımla Zihinsel Engel - Okyanusun Kıyısı*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, 2003.
- Davaslıgil, Ümit. “Üstün Çocuklar”. *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*. ed. Mustafa Ruhi Şirin - Adnan Kulaksızoğlu. 211-221. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004.
- Davaslıgil, Ümit. “Üstün Olma Niteliğini Kazanma”. *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*. ed. Mustafa Ruhi Şirin - Adnan Kulaksızoğlu. 283-289. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004.
- Davaslıgil, Ümit. *Üstün Yetenekli Çocuklar Durum Tespit Komisyonu Ön Raporu*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004.
- Davaslıgil, Ümit - Zeana, Marilena. “Üstün Zekâlıların Eğitim Projesi”. *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*. ed. Mustafa Ruhi Şirin - Adnan Kulaksızoğlu. 85-101. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004.
- Demir, Rıdvan. “Özel Gereksinimli Öğrencilerin Din Eğitiminde Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Önerileri”. *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi (4-5 Mayıs 2018)*. ed. Münir Yıldırım. 14-32. Adana: Akademisyen Kitabevi, 2018.
- Demir, Rıdvan. “Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi”. *Özel Eğitimde Din Eğitimi*. ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak. 141-166. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Demir, Tazegül - Şen, Ülker. “Görme Engelli Öğrencilerin Çeşitli Değişkenler Açısından Öğrenme Stilleri Üzerine Bir Araştırma”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/8 (2009), 154-161.
- Deniz, Gürbüz. *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan*. İstanbul: DİB Yayınları, 2017.
- Diken, İbrahim Halil. “Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Öğrenciler”. *Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*. ed. İbrahim Halil Diken. 431-468. Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 18. Basım, 2019.
- Dur, Şadiye - Mutlu, Birsen. “Otizm Spektrum Bozukluğu ve Hemşirelik Yaklaşımı”. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi* 15/1 (2018), 45-50.
- Dündar, Mahmut. *İlk Dönem İslam Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*. İstanbul: İşrak Yayınları, 2011.

- Dündar, Mahmut. “İslam’a Göre Ümmet Bilinci”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* XIII/75 (2020), 897-906.
- Dündar, Mahmut. “Özel Eğitimde Din Eğitimcisi Yetiştirme”. *Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu*, 641-657.
- Ebû Davud, Süleyman b. El-Eşâ’b. *Sünen-i Ebî Davud*. V Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebu Şehbe, Muhammed. *es-Sîretu’n-Nebeviyye*. Şam: Daru’l Kalem, 1992.
- Efe, Adem. “Engelli Birey ve Ailelerinin Sorunları, Toplumdan Beklentileri ve Din (Isparta Spastik Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Örneği)”. *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/16 (2006), 169-198.
- El-İsfahani, Ragıp. *Müfredat*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayıncılık, 2007.
- El-Kurtubi, Muhammed b. Ahmed. *el-Cami-u Li Ahkamil Kur’an*. thk. Ahmed Abdü’l Âlim el-Berduni. Kahire: Darü’s-Şa’b, ts.
- Enç, Mithat vd. *Özel Eğitime Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 3. Basım, 1987.
- Ercan, Ahmet Rahmi. *Etkin Öğrenme Sürecinde Öğretmen ve Yöntemler*. Ankara: Başak Matbaacılık, 2002.
- Erdoğan, Emine. *Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.
- Erdoğan, Halide Nur Özüdoğru. “Engellilere Yönelik Din Eğitimi ve Öğretimi”. *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu-II*, 253-263.
- Erdoğan, Mehmet. “İslam Hukukunda Engelliler: Engelliliğin Fıkhi ve Hukuki Sorunları”. *Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu*, 165-174.
- Eripek, Süleyman. “Zihinsel Engelliler”. *Özel Eğitim*. ed. Süleyman Eripek. 39-48. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998.
- Erul, Bünyamin. “Engelliler ile ilgili Hadislerin Analizi (Yayınlanmamış Tebliğ)”. *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam (Sorunlar ve Çözüm Önerileri - 2003)*. ed. İsmail Karagöz. 27-45. Ankara: DİB Yayınları, 2005.
- Eser, Mithat. *Engelli Sahabiler*. İstanbul: Nesil Yayıncılık, 6. Basım, 2014.
- Eskişehir Anadolu Üniversitesi. *Engelliler İçin Eğitim Modelleri Geliştirme Projesi: Ortopedik Engelliler Alt Çalışma Grubu Raporu*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 1992.
- Gökdere, Murat - Çepni, Salih. “Üstün Yetenekli Çocuklara Verilen Değerler Eğitiminde Öğretmenin Rolü”. *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*. ed. Mustafa Ruhi Şirin - Adnan Kulaksızoğlu. 369-387. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004.
- Gözütok, Şakir. *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Greenspan, Stanley I. vd. *Özel Gereksinimli Çocuk*. çev. İsmail Ersevim. İstanbul: Özgür Yayınları, 2004.
- Gül, Emine. *Kur’an’da Engelliler*. İstanbul: Akis Kitap, 2005.
- Güldenöglü, Birkan. “Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerde Okuduğunu Anlama Becerilerinin Desteklenmesi”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 9/2 (2008), 51-63.

- Güleç Aslan, Yeşim vd. "Otistik Çocuklar İçin Davranışsal Eğitim Programı (OÇİ-DEP) Ev Uygulamasının Bir Çocukla İncelenmesi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi* 10/1 (2009), 1-25.
- Gün, Ayşegül. "İşitme Engelliler Okulunda Görev Yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Değerlendirmeleri Işığında Güçlü ve Zayıf Yönleriyle DKAB Dersi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 141-172.
- Gün, Ayşegül. "İşitme Engelliler Ortaokulunda Okuyan Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutum ve Değerlendirmeleri: Amasya ve Samsun Örneği". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (2015), 61-92.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2000.
- Gündoğan, Burak. "Özel Eğitim Gerektiren Psikiyatrik Durumlar". *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimleri Etkinlikleri, Türkiye'de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar*. 157-174, 2008.
- Gündüz, Turgay. "Üstün Zekâlı Çocuklarda Ahlak Gelişimi ve Eğitimi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 157-177.
- Gündüz, Turgay. "Üstün Zekâlı ve Özel Yetenekli Bireylerde Din Eğitimi". *Özel Eğitimde Din Eğitimi*. ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak. 237-274. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Güneş, Ahmet. *Otizm ve Otistik Çocukların Eğitimi*. İzmir: İlya Yayınevi, 2005.
- Güngören, Arzu Sebahat. *Otizm Üzerinde Çalışan Özel Eğitim Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılığı*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, 2020.
- Gürlen, Eda (ed.). *Üstün Yetenekli Çocuklar ve Eğitim Uygulamaları*. Ankara: PE-GEM Akademi Yayınları, 2018.
- Gürsel, Oğuz. "Görme Yetersizliği Olan Öğrenciler". *Özel Eğitime Gereklini Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*. ed. İbrahim Halil Dike. 232-263. Ankara: PE-GEM Akademi Yayınları, 18. Basım, 2019.
- Hanbel, Ahmed b. *el-Müsne'd*. haz. Rıfat Oral, Süleyman Sarı. VI Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Hansemann, Georg. *Gotteserfahrung und Gottesverlust*. Graz: Verlag Styria, 1966.
- Hökelekli, Hayati - Gündüz, Turgay. "Üstün Yetenekli Çocukların Karakter Özellikleri ve Değerler Eğitimi". *TÜZYEKSAV (Türkiye Üstün Zekâlılar ve Üstün Yetenekliler Eğitim Kültür Sağlık Vakfı)*. Erişim 26 Aralık 2020. <http://www.tuzyeksav.org.tr/wp-content/uploads/2015/09/hokelekli-hayati-turgay-gunduz-ustun-yetenekli-cocukların-karakter-ozellikleri-ve-değerler-eğitimi.pdf>
- Izutsu, Toshihiko. *İbn Arabî'nin Fusus'undaki Anahtar Kavramlar*. çev. Ahmet Yüksel Özemre. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1998.
- İbn Hişâm, Abdülmelik. *es-Sîretu'n-Nebeviye*. Beyrut: Daru'l Fikir, 1994.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezid. *Sünen-i İbn-i Mâce*. II Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed. *Lisanu'l Arab*. XII Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed ez-Zühri. *Kitabü't-Tabakati'l-Kübra*. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001.

- İnnalı, H. Özgür. “Türkiye’de Üstün Zekâlı ve Yetenekli Çocukların Dil Becerilerine Yönelik Yapılan Araştırmaların Değerlendirilmesi”. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2017), 75-94.
- Kapar, M. Ali. “Hz. Peygamber’in Gerçekleştirdiği Toplum Yapısı ve Özellikleri” *Özel Sayı* (2003), 79-94.
- Karagöz, İsmail. *Ayetler ve Hadisler Işığında Engelliler*. Ankara: DİB Yayınları, 2005.
- Karagöz, İsmail. “Kulluğa Engel Yok”. *Diyanet Aylık Dergi* 312/ (2016), 12-15.
- Karagöz, İsmail. “Takdim”. *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam (Sorunlar ve Çözüm Önerileri - 2003)*. ed. İsmail Karagöz. 4-7. Ankara: DİB Yayınları, 2005.
- Karagöz, Yalçın. *SPSS AMOSMETA Uygulamalı Nitel-Nicel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık, 2. Basım, 2019.
- Karakuş, Fazilet. “Üstün Yetenekli Çocukların Anne Babalarının Karşılaştıkları Güçlükler”. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1 (2010), 127-144.
- Karasu, Teceli. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Sürecinde Engelliler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Karasu, Teceli - Demirkol, Aslan Ali. “Üstün Yetenekli Öğrencilere Yönelik Manevi Danışmanlık Hizmetleri Üzerine Bir İnceleme”. *Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (2018), 112-127.
- Karasu, Teceli - Şimşek, Eyup. “Zihinsel Engelli Kaynaştırma Öğrencilerine Yönelik Din Eğitimi: Yarı Deneysel Bir Çalışma-Destek Eğitim Odası”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3 (2018), 1579-1606.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Ayet ve Hadislerde Engelliler*. Malatya: Mengüceli Yayınları, 2010.
- Kaya, Elif. *İşitme ve Görme Engellilere Yönelik Yaygın Din Eğitimi Veren Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri ve Beklentileri (İstanbul Müftülüğü Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kemaloğlu, Yusuf Kemal. “Konuşamayan İşitme Engellilerin (Sağırların) Tarihi”. *KBB ve BBC Dergisi* 22/1 (2014), 14-28.
- Kırkız, Mustafa. “Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur’an’da Engellilik İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2007), 103-117.
- Kircaali İftar, Gönül. *Otistik Spektrum Bozukluğu*. İstanbul: Daktylos Yayınları, 2007.
- Korkmaz, Barış. *Ah Şu Otizm*. İstanbul: Aba Yayıncılık, 2017.
- Korkmaz, Barış. “Otizm: Başlıca Davranış Sorunları ve Pratik Yaklaşım”. *Yeni Symposium* 39/1 (2001), 26-34.
- Korkmaz, Barış. *Yağmur Çocuklar*. İstanbul: 8. Gün Özel Eğitim Yayınları, 2005.
- Kula, Mustafa Naci. “Engellilere Verilecek Tebliğ ve İrşad Hizmeti”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), 17-45.
- Kula, Mustafa Naci. “Engellilik ve Din”. *Diyanet Aylık Dergisi* 161/ (2004), 8-11.
- Kula, Mustafa Naci. “İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevî Desteğin Önemi (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği)”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VI/2 (2006), 73-94.
- Kurdaş, Çağlar. “Üstün Yetenekler ve Üstün Yeteneklilerin Eğitiminde Bilim ve Sanat Merkezleri (Malatya Bilim ve Sanat Merkezi Örneği)”. *Hikmet Yurdu* 5/10 (2012), 151-181.

- Kuzgun, Yıldız. “Özürlü Bireylere Rehberlik”. *Ankara Üniversitesi Özel Eğitim Dergisi* 1/1 (1991), 10-17.
- Lewis, Jeff. “Spiritual Education as the Cultivation of Qualities of the Heart and Mind: A Reply to Blake and Carr”. *Oxford Review of Education* 26/2 (2000), 263-283.
- Malakçı, Fatih. *Dua Eğitimi ve Öğretimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*. Ankara: İnsan Yayınları, 1983.
- Mavi, Hülya. *Rehber Öğretmenlerin Üstün Zekâlı Öğrencilere Yönelik Görüş ve Eğitim İhtiyaçlarının Belirlenmesi*. Lefkoşa: Yakındoğu Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- MEB. “DKAB Öğretim Programı I. Kademe (4.Sınıf)”. Erişim 14 Aralık 2020. 20209159371774-DIKAB_I. Kademe (12.03.2018).pdf (meb.gov.tr)
- MEB. “DKAB Öğretim Programı II. Kademe (5-6-7-8. Sınıf)”. Erişim 14 Aralık 2020. 30135428_DYN_KYLTARY_VE_AHLAK_BYLG-YSY_DERSY_II.KADEME.pdf (meb.k12.tr)
- MEB. *İşitme Engelli Bireylerin Eğitiminde Öğretmen El Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları, 2003.
- MEB. “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği”. Erişim 27 Eylül 2020. [Http://Orgm.Meb.Gov.Tr/Meb_İys_Dosyalar/2020_06/24163215_Ozel_Eyitim_Yonetmeliyi_Son_Hali.Pdf](http://Orgm.Meb.Gov.Tr/Meb_İys_Dosyalar/2020_06/24163215_Ozel_Eyitim_Yonetmeliyi_Son_Hali.Pdf)
- MEB. “Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Görme Engelli Bireyler Destek Eğitim Programı”. Erişim 15 Kasım 2020. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2013_09/04010347_grmeengellibireylerdestekeitimprogram.pdf
- MEB. *Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi İşitme Engelli Bireyler Destek Eğitim Programı*. Ankara: MEB Yayınları, 2008.
- MEB Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü. *Otistik Çocukların Eğitiminde Aile El Kitabı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2002.
- MEB Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü. *Özel Eğitim Hizmetleri Tanıtım El Kitabı*. Ankara, 2006.
- Mehmedoğlu, Yurdağül. *Erişkin Bireylerin Kendilik Bilinci ve Eğitimi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001.
- Mengi, Abdurrahman. *Sosyolojik Boyutlarıyla Otizm*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *İnsan Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.
- Metin, Nilgün - Işıtan, Sonnur. “Zihinsel Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”. *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*. ed. Necate Baykoç Dönmez. 157-184. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 4. Basım, 2017.
- Musayev, İslam. *Engelli Bireylerin Din ve Değerler Eğitimi*. İstanbul: C Planı Yayınları, 2016.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim bin el-Haccac b. *el-Câmiu's-Sahîh*. III Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Neff, Herbert B. *Meaningful Religious Experiences for The Bright or Gifted Child*. New York: Association Press, 1968.
- Northern, Jerry L. - Downs, Marion P. *Hearing in Children*. Baltimore: Williams & Wilkins, 4. Basım, 1991.
- Ömeroğlu, Esra. “Okulöncesinde Üstün Çocuklar ve Eğitimi”. ed. Mustafa Ruhi Şirin - Adnan Kulaksızoğlu. 275-283. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2004.

- Önkal, Ahmet. “Abdurrahman b. Avf”. *İslam Ansiklopedisi*. 1/157-158. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Önkal, Ahmet. “Amr b. El-Cemûh”. *İslam Ansiklopedisi*. 3/82-83. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özbay, Yaşar - Palancı, Mehmet. “Üstün Yetenekli Çocuk ve Ergenlerin Psikososyal Özellikleri”. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 0/22 (2011), 89-108.
- Özbek, Abdullah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. Konya: Esra Yayınları, 1994.
- Özdemir, Saadettin. “Engelli Bireylerin Mânevî Rehabilitelerinde İletişimin Önemi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2017), 137-159.
- Özdemir, Saadettin. *Engelliler ve Din*. İstanbul: C Planı Yayınları, 2016.
- Özdemir, Saadettin. “Türkiye’de Özel Eğitim ve Özel Eğitimde Din Eğitimi”. *Özel Eğitimde Din Eğitimi*. ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak. 22-36. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Özdemir, Ülkü - Taşçı, Sultan. “Kronik Hastalıklarda Psikososyal Sorunlar ve Bakım”. *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 57-72.
- Özgür, İskender. *Engelli Çocuklar ve Eğitimi Özel Eğitim*. Adana: Karahan Kitabevi, 5. Basım, 2015.
- Özgür, İskender. *İlk ve Ortaöğretimde Kaynaştırma Uygulamaları*. Adana: Karahan Kitabevi, 2. Basım, 2015.
- Özgüven, İbrahim Ethem. *Çağdaş Eğitimde Psikolojik Danışma ve Eğitim*. Ankara: PDREM Yayınları, 2. Basım, 2000.
- Öztürk, Sevgi. *İşitme, Görme ve Ortopedik Engelli İlköğretim Öğrencilerinin Benlik Kavramlarının Özel Eğitim Okullarına veya Kaynaştırma Eğitimine Devam Etme Durumlarına Göre İncelenmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Özyürek, Mehmet. “Bedensel ve Sağlıkla İlgili Yetersizlikler”. *Özel Eğitim*. ed. Süleyman Eripek. 155-169. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, 1998.
- Resmi Gazete. “Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”. Erişim 30 Eylül 2020. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_10/10111011_ozel_egitim_kanun_hukmunda_kararname.pdf
- Sabri, Mustafa - Carullah, Musa. *İlahi Adalet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1996.
- Sadioğlu, Ömür. *Sınıf Öğretmenlerinin Kaynaştırmaya İlişkin Sorunları, Beklentileri ve Önerilerine Yönelik Nitel Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.
- Sak, Uğur. “Üstün Zekâlı Öğrencilerin Eğitimi”. *Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*. ed. İbrahim Halil Diken. 524-564. Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 18. Basım, 2019.
- Salih, Subhi es-. *Kur’an İlimleri*. thk. M. Said Şimşek. Konya: Esra Yayınları, 1994.
- Sani Bozkurt, Sunagül. “Zihinsel Engelli Çocukların Özellikleri”. *Aile Eğitim Rehberi Zihinsel Engelli Çocuklar*. ed. Atilla Cavkaytar. 29-41. Ankara: ASBP Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014.
- Sarı, Hakan. *Özel Eğitime Muhtaç Öğrencilerin Eğitimleriyle İlgili Çağdaş Öneriler*. Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 2. Basım, 2003.

- Sencar, Burcu. *Otistik Çocuğa Sahip Ailelerin Algıladıkları Sosyal Destek ve Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkini İncelenmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Seyyar, Ali. *Yıldızlar Engel Tanımaz: Bedensel Özürlü Sahabelerin Hayatı*. İstanbul: Aşiyen Yayınları, 2007.
- Şahin Fırıncı, Çiğdem. "Bir Pazarlama İletişim Medyası Olarak WEB Ortamında İçerik Analizi Yapmanın Güçlükleri ve Olası Çözüm Önerileri". *Yönetim Dergisi: İÜ İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü* 19/61 (2008), 52-71.
- Şahin, Semra. "Özel Eğitimin Tarihçesi". *Özel Eğitime Giriş*. ed. Ayşegül Ataman. 49-70. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2005.
- Şahin, Semra vd. "Özel Gereksinimli Çocuklar ve Aileleri". *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*. ed. Necate Baykoç Dönmez. 105-154. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 4. Basım, 2017.
- Şahin, Semra. "Yaygın Gelişimsel Bozukluk (YGB) Otistik Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Çocuklar ve Eğitimleri". *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*. ed. Necate Baykoç Dönmez. 289-305. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 4. Basım, 2017.
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. *II. Özürlüler Şurası, Yerel Yönetimler ve Özürlüler Komisyonu Raporları ve Genel Kurul Görüşmeleri*. Ankara: Nural Matbaacılık, 2005.
- Tekin, Filiz. *Stresle Başa Çıkmada Din Eğitiminin Rolü*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005.
- Tekinarslan Çifçi, İlknur - Cora İnce, Nurhan. "Zihinsel Engelli Öğrencilerin Davranış Problemlerinin Öğretmen Adayları Tarafından Belirlenmesi". *XII. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildiri Kitabı*. 149-162. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2002.
- Tezcan, Münir. "Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2007), 137-186.
- Tezcan, Münir. *Kur'an'ın Engellilere Yaklaşımı ve İslam'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Timur, Muhammed. *Zihinsel Engelli Bireylerde Dini Tutum Motifleri: Bursa Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. III Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Tomris, Gözde - Bozkuş, Gülден. "Eğitsel Düzenlemeler ve Eğitim Öğretim Yaklaşımları". *Aile Eğitim Rehberi Zihinsel Engelli Çocuklar*. ed. Atilla Cavkaytar. 71-84. Ankara: ASBP Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 4. Basım, 2010.
- Turanalp, M. Fatih. "Ortopedik Engelli Bireylerde Din Eğitimi". *Özel Eğitimde Din Eğitimi*. ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak. 189-202. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Turanalp, Muhammed Fatih. *Almanya'daki "Bibelgarten Im Karton" Örneğinin Ortopedik Engellilerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi ve "Kur'an Bahçesi" Uyarlaması*. Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

- Turgut Yıldırım, Derya. “Üstün Yetenekliler İçin Değerler Eğitimi Dersinin Önemi”. *Curr Res Educ.* 2/2 (2016), 99-120.
- Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1959.
- Turnbull, Ann vd. *Exceptional Lives Special Education in Today's Schools*. New Jersey: Upper Saddle River, 5. Basım, 2007.
- Tüfekçioğlu, Umran. “İşitme Engelliler”. *Özel Eğitim*. ed. Süleyman Eripek. 107-124. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, 1998.
- Türkdoğan, Orhan. *Çağdaş Bilimsel Araştırma Metodolojisi ve Sorunları*. İstanbul: IQ kültür Sanat Yayıncılık, 2012.
- Usta, Mustafa. “Cumhuriyet Döneminde Özel Eğitim Gerektirenlerin Din Eğitimi”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (1999), 105-112.
- Usta, Mustafa. “Otizmli Bireylerde Din Eğitimi”. *Özel Eğitimde Din Eğitimi*. ed. Saadetin Özdemir - Mustafa Başkonak. 112-138. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Usta, Mustafa. “Özel Eğitim Gerektiren Birey, Aile ve Din Eğitimi”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 75-110.
- Uysal, Hakan. “Fiziksel Yetersizliği/Süreç Hastalığı Olan Öğrenciler”. *Özel Eğitim Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*. ed. İbrahim Halil Diken. 267-310. Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 18. Basım, 2019.
- Uysal, Veysel. *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1996.
- Ünal, Vehbi. “Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3 (2018), 1457-1482.
- Ünlü, Emre. “Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocuklar ve Özel Eğitim”. ed. İbrahim Halil Diken. 3-17. Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 18. Basım, 2019.
- Varış, Yakup Alper - Hekim, Melike Mehpare. “Özel Gereksinimli Bireyler ve Müzik Eğitimi”. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi (GEBD)* 3/3 (2017), 29-42.
- Vural, İnci. *Otizm ve İletişim Problemi Olan Çocukların Eğitimi*. İstanbul: Evrim Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisine Giriş*. çev. Battal İnandı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987.
- Yaman, Ertuğrul. *Değerler Eğitimi: Eğitimde Yeni Ufuklar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Yavuz, Kerim. *Günümüzde Din Eğitimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- Yavuz, Şevket. “Öteki İle Beriki Arasındaki Salınımında Dinlerde Birlikte ve Beraber Yaşamın Teknolojik ve Pratik İmkânı”. *Milel ve Nihal Dergisi* 6/2 (2009), 31-50.
- Yıldırım Doğru, S. Sunay. “Özel Eğitimde Kullanılan Alternatif Programlar”. *TÜBİTAK Bilim Dergisi* 2/1 (2009), 107-116.
- Yıldırım Sarı, Hatice. “İşitme Engelli Çocuklar ve Eğitimleri”. *Öğretmenlik Programları İçin Özel Eğitim*. ed. Necate Baykoç Dönmez. 132-154. Ankara: Gündüz Kitap ve Yayıncılık, 2010.
- Yıldız, Gizem. “Çok Özel Durum: Zihinsel Engellilik”. *Aile Eğitim Rehberi Zihinsel Engelli Çocuklar*. ed. Atilla Cavkaytar. 17-28. Ankara: ASBP Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014.

- Yücel, Mehmet - Bulut, Ramazan. “Bedensel Engellilerin Din Hizmetlerine Erişimlerinde Yaşadığı Sorunlar: Alaşehir Örneği”. *Academic Platform Journal of Islamic Researches* 4/1 (2020), 70-85.
- Genç Dergi. “Genç Dergi / Otizm Bir Hastalık Değil, Farklılıktır!” Erişim 14 Aralık 2020. <https://gencdergisi.com/6354-otizm-bir-hastalik-degil-farkliliklidir.html>
- Diyanet Haber. “Görme Engelli Müezzin Yaşam Azmiyle Örnek Oluyor”. Erişim 22 Ekim 2020. <https://www.diyanehaber.com.tr/dini-haberler/gorme-engelli-muezzin-yasam-azmiyle-ornek-oluyor-h12422.html>
- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. haz. Hayrettin Karaman; Mustafa Çağrı; İbrahim Kafi Dönmez; Sadrettin Gümüş. VI Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2007.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

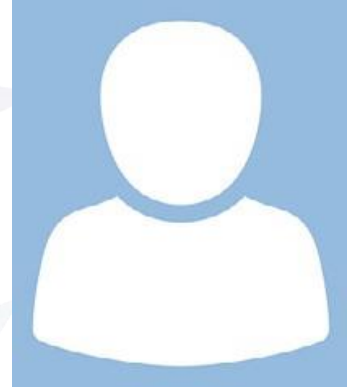
Soyadı, Adı : Coşar, Müslüm

Uyruğu : T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri:

Telefon/Faks : -

E-Mail : _____

Eğitim

Derece / Mezuniyet Tarihi

Doktora : -

Yüksek Lisans : Van YYÜ SBE FDB A.B.D. Din Eğitimi Bilim Dalı / 2021

Lisans : Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İDKAB Öğrt. / 2017

İş Deneyimi

Yıl / Yer / Görev

2018-2019 / Van – İpekyolu MEM / DKAB Öğretmenliği

10/06/2021

Tez Başlığı / Konusu:

Özel Gereksinimli Bireylerde Din Eğitimi

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 136 sayfalık kısmına ilişkin, 10/06/2021 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %12 (On İki)'dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi inceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

10/06/2021

.....
Müslüm COŞAR

Adı Soyadı : Müslüm COŞAR
Öğrenci No : 179214016
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Programı : Din Eğitimi Bilim Dalı
Statüsü : Y. Lisans ☒ Doktora ☐

DANIŞMAN

Doç. Dr. Mahmut DÜNDAR

10/06/2021

ENSTİTÜ ONAYI

U Y G U N D U R

...../...../202...

Prof. Dr. Bekir KOÇLAR

Enstitü Müdürü